ВОЛОДИМИР ОГРИЗКО

РОЗПАД РОСІЇ:
загроза чи шанс?

Київ - 2021

УДК 324+327](470)(091)
О-39

ISBN 978-617-95108-4-7

Серія «Бібліотека наукового щорічника
«Україна дипломатична».
Випуск 21

Видавець:
Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв

Огризко В.С.
Розпад Росії: загроза чи шанс? К.: ДП «ГДІП», 2021, 100 с

О-39 У дослідженні проаналізовано найважливіші напрями розвитку Росії впродовж останніх десятиліть.

Автор, ґрунтуючись на матеріалах із російських джерел, докладно описав внутрішньополітичну ситуацію і зовнішню політику сучасної Росії.

Читач знайде чимало цікавих фактів і оцінок минулого та сьогодення російського суспільства. У книзі йдеться також про можливі сценарії розвитку подій довкола цієї країни в майбутньому.

Текст доповнено актуальними ілюстраціями.

Усі шрифтові виділення – авторські.

ISBN 978-617-95108-4-7

© ДП «ГДІП», 2021
© Володимир Огризко, 2021

VOLODYMYR OHRYZKO

THE DISINTEGRATION OF RUSSIA: Threat or Opportunity?

Kyiv - 2021

ISBN 978-617-95108-4-7

Library of the scientific year-book
Diplomatic Ukraine.
Issue 21

Publisher:
Directorate-General for Rendering Services to Diplomatic Missions

Ohryzko, V. (2021)
The Disintegration of Russia: Threat or Opportunity? Kyiv: GDIP SE.

The study deals with analysing the most significant lines in the development of Russia over recent decades.

Based on materials from Russian sources, the author provides an in-depth account of the domestic and foreign policy of modern Russia.

The reader is sure to find a good few of interesting facts and assessments of the present and the past of Russian society. Also addressed are the possible scenarios of the country's future.

The text is supplemented with up-to-date illustrations.

Typographic emphasis is taken from the author's original version.

ISBN 978-617-95108-4-7

© Directorate-General for Rendering Services to Diplomatic Missions,, 2021
© Volodymyr Ohryzko, 2021

Россия – это нечто страшное, смешное и стыдное.

Дмитро Биков,
російський письменник

Розвиток Росії впродовж останніх двох десятиліть спричинив появу низки явищ, що призвели до масштабних змін як внутрішньополітичної ситуації країни, так і її становища на міжнародній арені. У жодному разі не претендуючи на всеосяжний аналіз зазначених подій, спробую позначити найголовніші виклики, які постали перед сучасною Росією, та поділитися своїми поглядами на її перспективи.

Здебільшого я аналізуватиму матеріали з російських джерел, уникаючи в такий спосіб звинувачень у русофобії. Це, однак, зовсім не означає, що я погоджуюся з позиціями, усіма оцінками та підходами авторів, на яких посилаюся.

Russia is 'a dread, droll, and disgraceful place'..

—Dmitriy Bykov,
a Russian writer,
about his home country [1]

Over the last two decades, the development of Russia has led to a num-ber of phenomena that have resulted in sweeping changes both domestically and internationally. While claiming no comprehensive analysis of these events, I will attempt to outline at least the major challenges besetting modern Russia and share my vision of its future prospects.

My analysis will be primarily based on Russian sources, thus avoiding accusations of Russophobia. This, however, is not to say that I agree with the perspective, all assessments, and approaches of the authors cited.

1. ВЛАДА ТА СУСПІЛЬСТВО

Президентська диктатура стала джерелом влади, стерши інші інститути на порох.

Лілія Шевцова, політикиня [2]

Кілька значущих подій 2020–2021 роках у Росії: ухвалення поправок до Конституції та відповідних законів, отруєння та переслідування політичних опонентів, порушення прав людини, гоніння на пресу, цензура соціальних мереж тощо засвідчили перехід російської політичної системи в іншу площину. Ось як описують її опозиційні діячі (дозволю собі позбавити Вас, шановний читачу, потреби витрачати час на аналіз переможних реляцій про «підняття з колін», «економічну стабільність» чи «духовні скрєпи» з боку офіційних осіб, а надто – офіційних пропагандистів. Вони майже ідентичні з тими, що були і за часів СРСР, тобто є маніпуляцією, а відтак їх не можна брати за основу для бодай поверхневого аналізу. Деякі з них я наводжу лише для того, аби проілюструвати неадекватність російського офіціозу). Хоча всі експерти (політики, вчені, публіцисти, діячі культури тощо), котрих я цитував, дотримуються різних політичних поглядів, і розмаїття їхніх оцінок є, безумовно, великою цінністю, бо дозволяє побачити Росію значно об'ємніше, краще зрозуміти процеси, які в ній відбуваються).

Деякі експерти бачать у змінах до Конституції 2020 **кінець легітимності як влади, так і самої російської держави.** Такої думки, зокрема, дотримується політолог Валерій Соловей [3]. Ветеран зовнішньої розвідки Пав-

1. GOVERNMENT AND SOCIETY

Presidential dictatorship has become the source of power, reducing other insti-tutions to dust.

—Liliya Shevtsova, a political scientist [2]

The years of 2020 and 2021 have marked several milestones in Russia: Amendments to the constitution and relevant legislation, poisoning and persecution of political opponents, human rights violations, press crackdown, social media censorship, etc. have ushered in a transition of the Russian political system to a different quality.

Here is how it is described by opposition figures (I will take the liberty, my dear reader, to save you the bother of analysing worthless victorious tales of Russia's 'rising from its knees', 'economic stability' or 'spiritual bonds', uttered by both officials and official propagandists. They are almost identical to those of the Soviet times, thus being a manipulation that cannot serve as a basis for even perfunctory analysis. I present some of them just for the sake of illustrating the insanity of the Russian establishment). Although all the cited experts (politicians, scholars, social commentators, cultural figures, etc.) hold differing political outlooks, the diversity of their assessments is undoubtedly of great value, allowing for a much wider view on Russia and a deeper understanding of its domestic processes.

To some experts, the 2020 constitutional amendments **put an end to the legitimacy of government and the Russian state itself**. This view, for instance, is held by political scientist Valeriy Solovey [3]. P. Basanets, a foreign intelligence service veteran,

ло Басанець говорить про державний переворот: «[…] **Путин совершил государственный переворот,** незаконно изменив Конституцию и обнулив свои президентские сроки» [4]. Лідер руху «Лівий фронт» Сергій Удальцов бачить у змінах до Конституції «грязную и лицемерную **спецоперацию по откровенной узурпации власти**» [5].

believes that '[…] by illegally amending the Constitution and resetting the clock on his presidential terms, **Putin has carried out a coup d'état'** [4]. According to Sergey Udaltsov, the leader of the far-left movement Left Front, the constitutional amendments are 'a nasty and hypocritical **sting operation aimed at a blatant usurpation of power'** [5].

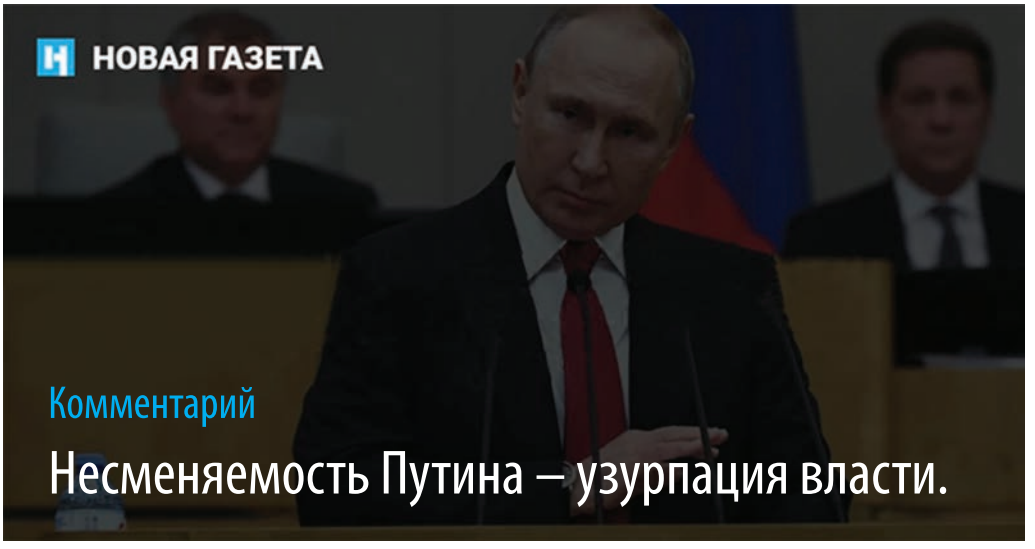

Натомість експерт Юрій Рарог уважає, що теперішня Росія – це «**авторитарный режим** с опорой на военно-полицейско-государственную бюрократию и преимущественно олигархический капитал. **Отличается агрессивной внешней политикой, воинствующим национализмом (в виде рашизма), демагогией «традиционных» ценностей, включая и «правильную» церковь»** [6]. Про **диктаторський режим пише політичний оглядач Кирило Рогов: він стверджує, що 2020 рік «стал годом окончательного пере-учреждения России как диктатуры»** [7]. Теперішню Росію як **«антропологічну диктатуру»** (розподіл людей за принци-

In turn, expert Yuriy Rarog believes that today's Russia is **'an authoritarian regime** relying on military, police, and state bureaucracy as well as predominantly oligarchic capital. **It stands out for its aggressive foreign policy, bellicose nationalism (represented as Rushism), demagoguery of "traditional" values, including the "correct" church'** [6]. **A dictatorial regime is mentioned by political columnist Kiril Rogov: He argues that** in 2020, **'Russia definitively reasserted itself as a dictatorship'** [7]. According to Yuriy Pivovarov, a corresponding member of the Russian Academy of Sciences, modern Russia is an **'anthropological dictatorship'**, dividing people under 'friend-or-foe' principle [8].

пом «свій – чужий») бачить академік РАН Юрій Пивоваров [8].

Дещо категоричнішими є деякі інші експерти. Політолог Гліб Павловський, наприклад, каже, що сучасний розвиток Росії – **«это такая бархатная фашизация»** [9]. Схожої, хоч і значно гострішої думки дотримується філософ і культуролог Ігор Яковенко: «**Путинская Конституция,** которая была принята на пеньках 1 июля 2020, **это конституция** корпоративного, а проще и понятнее, **фашистского государства**» [10].

Про «корпорацію», яка захопила владу в Росії, думки експертів майже однакові: це силовий блок, поєднаний із місцевим олігархатом. У Росії «[…]**вся власть** (политическая, законодательная, судебная, административная, следственная, финансовая и т.д.) **принадлежит Корпорации сотрудников спецслужб** (КССС)», – наголошує політичний експерт, колишній радник Путіна Андрій Ілларіонов [11]. Після розпаду СРСР шматок «[…] империи под управлением бывших коммунистов назвал себя Российской Федерацией и вскоре воссоздал империю, теперь **как мафиозное государство»,** – вважає блогер **Ігор Ейдман** [12]. **«[…] Владимир Путин – это лидер определенной коалиции, состоящей из чекистов, силовиков, ВПК, государственных корпораций, номинально частных олигархов, которые тоже встроены в эту систему,** они реставрируют брежневский Советский Союз от символики, от риторики до репрессивных практик […]», – зауважує політик, історик Володимир Рижков [13]. А опозиційний політик Олексій Навальний, який став вельми відомим після невдалої спроби ФСБ його отруїти, прямо за-

Other experts are somewhat more emphatic. For instance, Gleb Pavlovskiy, a political scientist, says that Russia's contemporary development is **'a velvet fascisation'** [9]. Igor Yakovenko, a philosopher and cultural expert, shares a similar, albeit far more acute, belief: **'Putin's Constitution**, approved by tree stump voting on 1 July 2020, **is a constitution of** a corporate or, simply put, **fascist state'** [10].

As for the 'corporation' that has seized power in Russia, experts' views are nearly identical: This is a bloc of security forces combined with local oligarchy. In the words of Andrey Illarionov, a political expert and Putin's former adviser, in Russia, '[…] **all power** (political, legislative, judicial, administrative, investigative, financial, and so on) **rests with the Corporation of Security Officials** (CSO)' [11]. According to blogger **Igor Eidman**, when the USSR collapsed, a part '[…] of the empire, ruled by former communists, called itself the Russian Federation and soon recreated the empire, **this time as a gangland'** [12]. Vladimir Ryzhkov, a politician and historian, is of the opinion that **'[…] Vladimir Putin is the leader of a certain coalition consisting of chekists, security officials, the military and industrial complex, state corporations, and nominally private oligarchs, also incorporated into the system,** that are seeking to restore Brezhnev's

явив, що **російська влада – це «кучка преступников,** временно облеченных властью» [14].

Не залишився поза увагою експертів ще один важливий елемент теперішньої російської державності – її імперськість.

«Те, кто полагает, что империя рухнула вместе с распадом СССР, продолжают жить в большой иллюзии. **Империя просто несколько ужалась в границах»,** – наголошує філософ і публіцист Вадим Штепа [15]. **«Российская государственность,** берущая начало в Московском царстве второй половины 15 века, **с самого начала встала на путь имперской экспансии»** Сьогодні це **«колониальная империя»,** пише експерт-міжнародник Павло Лузін [16].

Це – лише невелика частина того, що говорять про свою країну росіяни, чию свідомість ще не отруїла їхня ж пропаганда.

Отже, які головні ознаки сучасної російської державності, на думку російських експертів, котрі здатні мислити критично?

1. **Влада в Росії є нелегітимною,** тому що влітку 2020 року там учинили **державний переворот.**

2. Теперішню **нелегітимну владу в Росії можна описати як авторитарно-диктаторсько-корпоратив-**

Soviet Union from symbols and rhetoric up to repressive practices' [13]. In turn, opposition politician A. Navalny, who rose to fame after surviving an attempted poisoning carried out by Russia's Federal Security Service, explicitly stated that the **Russian authorities are 'a bunch of criminals** temporarily vested with power' [14].

Experts also take cognisance of another essential element of modern Russian statehood, its imperial nature.

As philosopher and social columnist Vadim Shtepa stresses, 'Those believing that the empire tumbled down together with the collapse of the USSR are still living in a great delusion. **The empire has just slightly shrunk in size'** [15]. **'Russian statehood,** dating back to the Muscovite Tsardom of the latter half of the 15th century, **has always pursued a path of imperial expansion',** expert in international relations Pavel Luzin says, adding that, 'Today, it is **a colonial empire'** [16].

This is but a small portion of what is said about the country by the Russians whose consciousness is not yet soaked in their government's propaganda.

Thus, what are the main features characterising modern Russian statehood as seen by Russian experts able to think critically?

1. **The Russian government is illegitimate** because **a coup d'état** took place in the country in summer 2020.

ну, що перетворило РФ на державу з ознаками фашизму, ба навіть на фашистську державу.

3. **Керує цією державою корпорація силових структур спільно з місцевими олігархами.**

4. **Росія – досі імперія,** хіба дещо менша за розміром.

Чи є ці висновки сенсацією? Як на мене, ні. Вони лише підтверджують те, що після дуже короткого періоду т.зв. «єльцинської відлиги» Росія повернулася до свого звичного стану «аракчеєвщини», авторитаризму та диктаторства з елементами фашизації. В історію відійшли часи навіть «суверенної демократії» з її далекими від звичайної демократичної практики обмеженнями та заборонами. Тепер влада забрала в росіян будь-які шанси на власну думку та протест, знову повернула їх у рабське стійло покірності та безправ'я. Таке ще можна було б уявити собі у XIX чи навіть XX століттях, але для цивілізованих країн у XXI столітті це тотальний анахронізм. Приклади Північної Кореї, Китаю чи Білорусі навряд чи надихають демократичне суспільство.

Стало очевидно, що влада й ті, хто мислить критично, «роз'їжджаються» в різні боки, і ця тріщина між ними глибшає. Правляча «еліта» за своєю суттю та природою не здатна запобігти її поглибленню. Тому за деякий час (на жаль, ми поки що не можемо спрогнозувати коли) ця тріщина перетвориться на прірву.

В одній і тій самій Росії постають дві Росії.

Це – перша глибока та системна проблема сучасної РФ.

2. The current **illegitimate government in Russia can be described as authoritarian, dictatorial, and corporate in nature, thus imparting fascist hues to the state or even making it altogether fascist.**

3. **This state is run by a corporation of security forces and local oligarchs.**

4. **Russia remains an empire,** though somewhat reduced in size.

Are these conclusions sensational? I would not say so. They only confirm that after a very short period of the so-called 'Yeltsin's thaw' Russia returned to its usual state of the reactionary 'Arakcheyev regime', authoritarianism, and dictatorship with elements of fascisation. Even the era of 'sovereign democracy', with its restrictions and prohibitions far from normal democratic practices, has sunk into oblivion. The government has deprived Russians of any chance to have their own opinion and protest. It has brought them back to the total bondage of submission and disempowerment. Conceivable in the 19th and even 20th century, this is completely anachronistic for civilised countries in the 21st century. The examples of North Korea, China or Belarus are hardly inspiring for a democratic society.

It has become clear that the government and those thinking critically are parting ways. The rift between the two is widening, which the ruling elite is inherently unable to prevent. Unfortunately, we can't predict when, but this rift will eventually turn into an abyss.

Two different Russias are emerging inside the country.

This is the first profound and systemic controversy of modern Russia.

1. *Быков Д.* Дерипаска и измена Родины // Радиостанция «Эхо Москвы». 22 декабря 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/bykov_d/2761932-echo/

2. *Шевцова Л.* Країна, що йде тонкою кригою // НВ. 3 січня 2021. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/volodimir-putin-2021-shcho-chekaye-rosiyu-v-novomu-roci-ostanni-novini-50133310.html

3. *Валерий Соловей* // Радиостанция «Эхо Москвы». URL: https://echo.msk.ru/guests/9032/

4. *Басанец П.* Обращение к народам России // Каспаров.ru. 14 ноября 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FAFC47A3B672

5. *Удальцов С.* В 2021 году у оппозиции есть шанс // Радиостанция «Эхо Москвы». 31 декабря 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/udaltsov/2766952-echo/

6. *Рарог Ю.* О так называемом «путинизме» // Каспаров.ru. 1 ноября 2019. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5DBC7D7C2DF9E

7. *Рогов К.* Новогоднее: как умирают диктатуры // Радиостанция «Эхо Москвы». 31 декабря 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/rogov_k/2766774-echo/

8. *Пивоваров Ю.* Сбережение интеллигенции // Радиостанция «Эхо Москвы». 4 декабря 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/yupivovarov/2752782-echo/

9. *Бычкова О.* Особое мнение. Глеб Павловский // Радиостанция «Эхо Москвы». 30 декабря 2020. URL: https://echo.msk.ru/programs/personalno/2765900-echo/

10. *Яковенко И.* Конституция фашистского переворота и перспективы России // Каспаров.ru. 21 ноября 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FB82E934D657

11. *Илларионов А.* КССС и Навальный // Каспаров.ru. 29 декабря 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FEB569DB809F

12. *Эйдман И.* Три империи: российская, коммунистическая, мафиозная // Каспаров.ru. 30 октября 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5F9AE07E2FFE9

13. *Соколов М.* Есть у оппозиции образ будущего? // Радио Свобода. 20 ноября 2020. URL: https://www.svoboda.org/a/30960285.html

14. *Навальный А.* Они – кучка преступников, временно облеченных властью // Каспаров.ru. 4 декабря 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FCA08B8BC3DF

15. *Штепа В.* Новый договор или распад? // Регион.Эксперт. 31 декабря 2019. URL: https://region.expert/treaty_or_collapse/

16. *Лузин П.* Метафизика архипелага. Почему нам нужна деколонизация России? // Регион.Эксперт. 5 апреля 2017. URL: http://region.expert/decolonization/

2. У ПОШУКАХ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ АБО НОВІ (СТАРІ) «СКРЄПИ»

Попытка продолжить изобретать и внедрять новую госидеологию – путь к окончательному развалу и уничтожению России!

Ігор Чубайс, історик [1]

Проголосивши себе «наступницею» імперської Росії та СРСР, теперішня влада в РФ опинилася перед необхідністю запозичити стару чи вигадати якусь нову концепцію або ідею, навколо якої мала б змогу «згуртувати» населення країни. Публічно взяти за основу царську імперськість не можна було через претензію Москви, яка прагнула належати до групи цивілізованих країн. Повторювати дурість часів СРСР про побудову комунізму означало би вийти за межі здорового глузду, а надто в контексті вкрай непропорційного, не кажучи вже про якусь справедливість, розподілу соціальних благ в РФ. Але, оскільки російське суспільство живе в історично незмінній парадигмі, кремлівській владі не залишалося нічого, крім як запропонувати чергові «скрєпи» – інші за назвою, ті ж самі за змістом.

Імперськість замінили на «русский мир» та «побєдобєсіє», а комунізм – на «нетлінні російські цінності», «святу православну Русь» тощо, густо змастивши це все традиційною брехнею, а останнім часом – і страхом.

Так що ж це таке – «русский мир»? Парадокс у тому, що і в самій Росії цього до пуття не знають. Усе залежить від ступеня «просунутості» «експертів» або політиків.

2. FINDING STATE IDEOLOGY, OR NEW (OLD) 'SPIRITUAL BONDS'

Attempts to continue inventing and introducing a new state ideology pave the way to the final breakup and destruction of Russia!

—I. Chubais, a historian [1]

Having proclaimed itself the 'successor' of the Russian Empire and the USSR, Russia's current regime faced a need to adopt the old or invent some new concept or idea to rally the country's population. Imperial tsarism could not be embraced publicly due to Russia's claim of belonging to the camp of civilised countries. Repeating the Soviet folly about building communism would be beyond the limit of sanity – all the more so given the disproportionate and grossly unfair distribution of social welfare in Russia. But since Russian society is living in a historically constant paradigm, the Kremlin authorities were left with no option other than proposing new 'spiritual bonds' under a new name but with the same essence.

Imperialism was replaced with *russkiy mir* ('Russian world') and *pobedobesiye* ('victory frenzy'), communism was substituted with 'imperishable Russian values', 'holy Orthodox Rus', and so on, all thickly oiled in traditional lies and, more recently, fear.

So what is the 'Russian world'? Ironically, Russians themselves have not quite figured it out. Everything depends on how savvy certain 'experts' or politicians are.

For instance, there are those believing that the 'Russian world' was born in

Є, наприклад, такі, які вважають датою народження «русского мира» 862 рік – тоді було «засновано Русь» у м. Ладога. Дехто стверджує, що це поняття виникло в XX столітті, а найскромніші – на початку XXI. Спробуємо хоч трішки розібратися.

Хто взагалі такі ці «русские»? Адже «русский мир» – це похідне поняття. Це «кров», «земля» чи конфесія? Як їх зіставити, наприклад, із «московитами», «вєлікоросами» чи «советскими», ба більше – українцями й білорусами? Схоже на те, що в сучасних російських дослідників немає однозначної, а головне – якоїсь обґрунтованої відповіді.

Як пише російська вікіпедія, для означення «русского мира» «в [российской] научной литературе сформировалось три основных теоретических подхода – культурно-цивилизационный, геополитический и религиозный».

Дещо про цивілізаційну суть «русскости» я писав у своїй статті [2], тому обмежуся тут лише деякими, на мій погляд, важливими особливостями культурного контексту цього поняття. Бо вони мають не тільки культурологічне значення.

Ось що пишуть, розглядаючи тему «русского мира», сучасні російські філософи Володимир Петухов і Раїса Бараш: «[…]формирование гражданской нации и Российской империи, и Советского Союза проходило через разрастание **эклектичной русской культуры,** культуры межнационального взаимодействия на основании русского языка», **«в досоветский период "русскость" не была институционализирована»** [3].

Отже, висновуємо, що, по-перше, **питомо «російської» культури** як такої не існувало, бо вона була

862, the year when 'Rus was founded' in the city of Ladoga; others suggest that this notion emerged in the 20th century. The most conservative estimates put the date at the beginning of the 21st century. Let us try and sort it out a bit.

Who are these 'Russians' in the first place? After all, the 'Russian world' must derive from 'Russians'. Is it 'blood', 'land' or faith? How do they, for instance, correlate with 'Muscovites', *velikorossy* ('Great Russians') or 'Soviets', not to mention Ukrainians or Belarusians? Apparently, contemporary Russian researchers do not have a definite, much less reasoned, response.

According to Russian Wikipedia, 'there are three theoretical approaches to defining the "Russian world" in [Russian] scientific literature: cultural and civilisational, geopolitical, and religious'.

I have presented some thoughts on the civilisational essence of 'Russianness' in my article [2]; therefore, I shall confine myself here only to certain, in my view, important peculiarities in the cultural context of this notion, since their meaning is not limited solely to the culture lens.

Here is what contemporary Russian philosophers Vladimir Pastukhov and Raisa Barash write in considering the topic of the 'Russian world': '[…] the formation of a civic nation both in the Russian Empire and the Soviet Union happened through the sprawl of **eclectic**

еклектичною сумою всього, що російській державі вдалося «нахапати» протягом своєї агресивної історії, а, по-друге, і **самої «русскости» в ній якось не проглядало.** Продовжуючи логічний ланцюжок, робимо висновок: як немає «русскости», то не може бути й «русского мира». Тож було б, мабуть, надто сміливо говорити про час його «започаткування» 853 року в Ладозі, якщо вірити офіційній московській «історіографії». А надто зважаючи хоча б на той банальний і відомий навіть школярам факт, що 862 року, тобто лише через дев'ять років після «заснування Русі» за московською версією, київські князі на чолі великої дружини (від 6 до 10 тис. воїнів) уже ходили походом на Константинополь – тодішню столицю могутньої Візантійської імперії. Це свідчить щонайменше про те, що Київ був центром не якогось щойно заснованого поселення («три кола – два двора»), а функціональної держави з усіма атрибутами, які їй належать, – владою, армією, податковою системою тощо. Але головне питання інше: до чого тут узагалі Московія? Просто згадаймо справжню дату заснування Москви – а це вже XIII століття! Де слов'яни зі своєю великою державою того часу, а де угро-фінські племена, що жили ще в напівдикому стані. Та залишмо висновки про «першородність» Русі на Ладозі на совісті теперішніх російських «професорів» (і не тільки). Вигадувати та брехати – їхній традиційний, хоч і заплісняві лий, хліб.

То коли ж тоді все-таки винайшли отой «русский мир»?

Цікавий огляд претендентів на звання «отца-основателя» ідеї «русского мира» (від археолога графа Сергія Уварова, драматурга Олек-

Russian culture, the culture of interethnic engagement, based on the Russian language', **'in the pre-Soviet period, "Russianness" was not institutionalised'** [3].

In this way, we can conclude that, first, **a true 'Russian' culture** as such has never existed, as it is an eclectic sum of everything that the Russian state has managed to grab during its invasive history and, second, that **'Russianness' itself is not really discernible in it.** Building on this line of reasoning, a conclusion can be drawn: If there is no 'Russianness', there can be no 'Russian world'. Consequently, it would be too daring to trace its 'emergence' back to Ladoga in 853, as the official Moscow 'historiography' claims. All the more so when we consider, inter alia, the stale fact well-known even to schoolchildren that in 862, i.e. only nine years after Rus had been 'founded' according to the Russian version, Kyiv princes led their large armies (6,000–10,000 warriors) to lay siege to Constantinople, the then capital of the mighty Byzantine Empire. At the

сандра Островського до філософа Миколи Данилевського) робить сучасний російський філософ Сергій Кочеров. Він доходить висновку, що лаври першості все ж таки слід віддати іншому російському філософові Петру Щедровицькому (зазначмо на берегах, що, аналізуючи тему «русского мира», цей автор погоджується з висновком ще одного філософа XIX століття В. Іванова про те, що **«не может быть русского мира без русской идеи»)** [4].

Отже, за П. Щедровицьким: «русский мир» склався *«в течение XX века под воздействием тектонических исторических сдвигов, мировых войн и революций на планете»* і нині це «сетевая структура больших и малых сообществ, думающих и говорящих на русском языке» [5].

Що ж, візьмемо це як гіпотезу. Але з неї випливає вже зворотний логічний висновок: отже, аж до XX століття чи до початку XXI століття жителі північно-східних територій не могли ідентифікувати себе як «русских». Бо як немає «мира», так немає і тих, хто його утворює.

Тоді, звісно, постає безліч інших питань. Наприклад: у якому «мире» вони жили раніше і як він називався? А із чого, з якого матеріалу взялися тоді «русские» у XX столітті? Хто є їхніми безпосередніми кровними родичами і як впливало на «истинную, святую русскость» активне кровозмішування з іншими, далеко не «святими» народами? Чи правдивим у зв'язку із цим є припущення, що тими «русскими» насправді є всеїдні «угро-фінські московити», що ввібрали також генетичні коди й пам'ять Орди та численних народів, які поневолили? А що таке «русская идея» і коли вона виникла? Чому

very least, this means that Kyiv was the centre of not some newly founded settlement ('three harrows and two barrows') but a well-functioning state with all the necessary attributes: government, army, tax system, etc. But the point is, Moscow does not have anything to do with it. Suffice it to recall the true date when Moscow was founded: It was as late as the 13th century! There was a huge difference between Slavs with their great state and semi-savage Finno-Ugric tribes. But let us leave conclusions about the 'birthright' of Rus on Ladoga on the conscience of modern Russian 'professors' (and not only them). Figments and falsehood are their traditional, though stale, bread.

So when did this 'Russian world' emerge?

Modern Russian philosopher Sergey Kocherov offers an interesting account of candidates for the position of the 'founding father' of the 'Russian world' concept, (from archeologist Count Sergey Uvarov, playwright Aleksandr Ostrovskiy to philosopher Nikolay Danilevskiy). He concludes, however, that the palm of supremacy should be given to another Russian philosopher, Pyotr Shchedrovitskiy (on a side note, while analysing the topic of the 'Russian world', the author agrees with the conclusion made by another 19th-century philosopher, V. Ivanov, that **'there can be no Russian world without a Russian idea'**) [4].

According to P. Shchedrovitskiy, 'Russian world' took shape "*in the 20th century in response to tectonic historical shifts, world wars, and revolutions around the globe*" and is now 'a network of societies, large and small, thinking and speaking in Russian' [5].

Well, we can take that as a hypothesis. This infers, however, an opposite logical conclusion: Up until the 20th

«русский» – термін на позначення національності – це прикметник, а не іменник, як у всіх інших народів? Якщо «русский» – це конфесія, то якою є національність «північно-східного народонасєлєнія»? А коли ж з'явився отой самий «русский язык», якщо навіть Володимир Даль визнавав, що «**московским наречием** говорит самая небольшая часть народа, почти только в стенах Москвы […] В этом наречии слышатся иногда неправильности [...] которые могли зайти, может, с татарского языка. Если подняться на золотые маковки Белокаменной, то можно окинуть глазом пространство во все четыре стороны, **где говорят иначе**» [6]. І як же цьому обмеженому «маковками» Москви «наречию» вдалося перетворитися на панівне на «безкраїх просторах» російської імперії?

Ці та інші культурологічні (і не тільки) питання не стосуються безпосередньо теми цієї статті й потребують, безумовно, окремого глибокого аналізу – утім не за вигаданими конструктами імперської та радянської епох, а відповідно до нової інформації, доступ до якої, бодай частково, було відкрито після розвалу СРСР. Відповіді можуть допомогти краще зрозуміти природу того, що сьогодні в Москві називають «русским миром»*.

* Найближче до визначення поняття «русские» підійшов, на мою думку, молдовський філософ та історик Сергій Ільченко, який пише: «Российская империя держалась на двух скрепах: сверху, как идеологическая шапка, была нахлобучена идея православной исключительности, "Третьего Рима", притом последнего, поскольку "Четвертому не бывать", а снизу, в роли народного тела, маршировала вперед и вперед мечта о "воле", дававшая энергию для бесконечной экспансии. И было, что немаловажно, также пространство для этой экспан-

century or the early 21st century, inhabitants of northeastern territories could not associate themselves with 'Russians'. For if there is no 'world', there cannot be those creating it.

This, of course, raises a lot of other questions. For instance, in what 'world' did they exist before and what was it called? What was the basis for the emergence of 'Russians' in the 20th century? Who are their direct blood relatives and how did active blood mixing with other, far from 'saintly' peoples influence the 'genuine saintly Russianness'? Is it right to assume in this respect that these 'Russians' are omnivorous 'Finno-Ugric Muscovites' that also absorbed the genetic codes and memory of the Horde and the many peoples that they subjugated? If 'Russian' is a religion, then what is the ethnicity of the 'northeastern populace'? And when did that one 'Russian language' emerge, if even Vladimir Dahl admitted that **'the Muscovite dialect** was used only by a minor part of the city, almost confined by the walls of Moscow […] Those speaking the dialect sometimes make mistakes […], which, perchance, have snuck from the Tatar language. If to climb the golden domes of whitestone Moscow, one can sweep their eyes over the expanse in all four directions, **where people speak differently'** [6]. So how did the Muscovite dialect, limited to the 'domes' of the city, manage to become the predominant one in the 'huge expanse' of the Russian Empire?

These and other questions related to culture and beyond lie outside the topic of the article and undoubtedly require a separate deep analysis based on new knowledge that became, at least partially, accessible thanks to the collapse of the USSR rath-

сии, для вечного похода "за волей", достигаемой через уничтожения и порабощения коренных народов и включения выживших в эту же православно-имперскую схему. **Все это и породило специфический социальный тип агрессивного раба,** трепещущего перед барином, зачастую неспособного наладить свою жизнь без указаний сверху, но **готового нести рабство и насилие соседним народам, видя в их порабощении доступную форму воли для себя. Этот тип и есть "русские" – не национальность, не этнос, а именно и только социум, составленный из представителей разных плененных народов. Никаких "русских" как этноса – ни "азиатов", ни "угрофиннов", ни "славян" – не существует в природе. Есть только потомки выходцев из разных народов, захваченных в плен, принужденных к покорности и включенных в систему завоевания новых территорий и порабощения новых народов, и так по кругу, снова и снова»** [7].

Нам же важливо зрозуміти, як з усієї цієї чергової російської незрозумілості (вибачте за каламбур) раптом постав отой самий «русский мир» не як «изыски» деяких «озадаченных» філософів, а як практичний вказівник для обґрунтування агресивної зовнішньої політики Росії вже за нових історичних умов.

Відповідь, здається, на поверхні: концепція «русского мира» виявилася надто зручною, щоб не використати її в традиційно імперських інтересах Росії. І хоча на початку 2000-х її розвивали здебільшого як культурно-гуманітарну політику, що мала на меті пожвавлення контактів із російською діаспорою за кордоном, уже за якесь десятиліття її трансформували в зовнішньополітичну концепцію відновлення імперії. До справи взялися всією державою: міністерства закордонних справ, культури, а пізніше й оборони – для переконливості, так би мовити. Наслідком цієї політики

er than fictional constructs of the imperial and Soviet epochs. At any rate, answers to these questions may be helpful in understanding what Moscow calls the 'Russian world'[1].

[1] In my view, Moldovan philosopher and historian Sergey Ilchenko has come the closest to defining the notion of 'Russians'. As he puts it, 'The Russian Empire relied on two spiritual bonds: the upper part, slammed on the head like an ideological hat, was the idea of Orthodox exceptionalism, the 'Third Rome', which was also the last one, as the 'Fourth will never come'; and the lower part, represented by a body of people, was the dream of 'freedom', marching on and on and giving energy for endless expansion. Importantly, there was also scope for expansion, for the endless pursuit of 'freedom' gained through annihilating and subjugating indigenous peoples as well as incorporating survivors into the same Orthodox imperial scheme. **All of this spawned a specific social kind of an aggressive slave,** trembling before their master, who, though often failing to get on with his life without instructions from above, **is ready to inflict slavery and violence to neighbouring peoples, seeing their enslavement as an accessible form of his will. This kind is exactly what 'Russians' are: neither a nationality nor an ethnicity but solely a society of various captive peoples. As an ethnic group, 'Russians' – be they 'Asians', 'Finno-Ugrs' or 'Slavs' – are non-existent. There are only descendants of the different peoples they held captive, coerced into obedience, and incorporated into the system of conquering new territories and enslaving new peoples, and it goes round and round, over and over'** [7]..).

For us, it is important to understand how this another Russian misunderstanding (pardon the pun) suddenly gave rise to that very 'Russian world' – not as philosophical 'delights' of certain 'baffled' thinkers but as a practical guideline for substantiating Russia's bellicose foreign policy in new historical conditions.

The answer seemingly lies on the surface: The 'Russian world' concept has

лише на пострадянському просторі стала війна проти Грузії (2008 р.), відверта протидія європейському та євроатлантичному курсові України й пряма військова агресія проти неї 2014 року, нахабне небажання виводити свої війська з Молдови тощо.

Апофеозом історичного невігластва, з одного боку, та новим маніфестом зовнішньополітичної агресивності, з іншого, стала сумнозвісна стаття нового «отца всех постсоветских народов» В. Путіна про «один народ» [8]

Кремль абсолютно не бентежило, що «русскость», «русский мир» були «**політичною міфологемою**» [3]. Через те, що йшлося про «продаж» концепції суто внутрішньому споживачеві (бо зовнішній, хоч і не швидко, але все ж таки зрозумів, що йому намагаються нав'язати), поставало питання про її позитивне позиціювання. А якими міфами з позитивproved too convenient not to be used in Russia's traditionally imperialistic interests. Despite being formed, in large part, as a cultural and humanitarian policy aimed at reviving contacts with the Russian diaspora abroad at the beginning of the 2000s, it was transformed into a foreign policy concept of imperial restoration. The matter was took up by Russian ministries of foreign affairs, culture, and, later, defence – to make it more persuasive, at it were. In the post-Soviet space alone, this policy resulted in the war against Georgia (2008), blatant resistance to the European and Euro-Atlantic course of Ukraine and overt aggression against it in 2014, brazen refusal to withdraw Russian troops from Moldova, etc.

The infamous article on 'one nation', penned by V. Putin, the 'father of all post-Soviet nations', has become the climax of historical ignorance, on the one hand, and the new manifesto of foreign policy bellicosity, on the other [8].

The Kremlin does not care in the slightest that 'Russianness' and the 'Russian world' were and remain a **'political mythologem'** [3]. Since the matter at hand was 'selling' the concept exclusively to domestic consumers (though slowly, foreign audiences grasped what was being imposed on them), a question arose as to its positive perception. And what were the pre-Bolshevist positive myths that Muscovite history could brag about? Wildling Andrei the Pious? Tyrannous Ivan the Fearsome? Deranged tsar Peter I? Imperial libertine Catharine II? The reactionary 'Arakcheyev regime' or gibbets on Senate Square? Slavery in the form of serfdom or demoralising helplessness of the Romanov dynasty? There are also other myths, which concern 'Russian culture': ballet, Dos-

ною конотацією могла похвалитися московська історія добільшовицької доби? Дикуном Андрієм Боголюбським чи деспотом Іваном Грозним, царем-психопатом Петром I чи імператрицею-повією Катериною II, аракчеєвщиною чи шибеницями на Сенатській площі, рабством у формі кріпацтва чи деморалізаційною безпорадністю останніх Романових? Є й інші міфи – про «русскую культуру»: балет, Достоєвського й Толстого тощо, але вони нічого не значать для пересічного російського населення. Очевидно, що на таких прикладах «русский мир» чи, точніше, «русский миф» не побудуєш.

Тому пустопорожній оболонці «русского мира» був украй необхідний переможний зміст. А таких, звісно, нафантазованих «перемог» у радянську добу було більш ніж достатньо. Саме тому «советскость» легко поглинула вигадану «русскость» і замінила її. Водночас «советский человек» у розумінні компартійного керівництва СРСР був передусім «русским человеком». Пазл склався: надуманий і безславний «русский мир» швидко перетворився на «победно-советский», а коли той сконав, знову відродився – уже як «героическо-русский». А «героическим» у ньому «завдяки» нескінченній і всеохопній пропаганді стало «побєдобєсіє» – цинічне кремлівське експлуатування жахливої трагедії Другої світової війни.

У жодному разі не претендуючи на остаточність висновків, ризикну припустити, що батьком «побєдобєсія», яке дехто з експертів називає навіть «політичною релігією» сучасної Росії, є особисто Путін. Він остаточно сформулював її в самовпевненій і водночас підступно-цинічній фразі:

toyevsky, Tolstoy, and so on, but none of them matters to ordinary Russian people. Obviously, one cannot build the 'Russian world' – or rather the 'Russian myth' – on such examples.

Therefore, the inane 'Russian-worldly shell' sorely needed victorious content. In Soviet times, these make-believe 'victories' were, of course, abundant. That was why 'Sovietness' easily devoured non-existent 'Russianness' and, in fact, replaced it. Meanwhile, the communist leadership of the USSR understood the 'Soviet person' primarily as the 'Russian person'. The puzzle came together: The contrived and inglorious 'Russian world' quickly turned into a 'Soviet victory', and when the latter died away, the former was reborn but this time as 'heroically Russian'. The 'heroic' thing about it, 'thanks' to permanent and pervasive propaganda, was 'victory frenzy': the horrendous tragedy of World War II, cynically exploited by the Kremlin.

While seeking no final conclusion, I would hazard a guess that the father of 'victory frenzy', even dubbed by some experts as the 'political religion'

of modern Russia, is Putin himself. He finalised it in the arrogant and, at the same time, cunningly cynical phrase: 'We would have won [in the

«Мы все равно победили бы (у Другій світовій війні без українців. – *Авт.*), потому что **мы страна победителей**». Але оскільки з реальними перемогами в Росії не склалося (наприклад, ВВП на душу населення – нижче рівня Португалії), московському режиму був потрібен «побєдобєсний міф» для згуртування дезорієнтованого за браком комуністичних байок і реальних соціально-економічних результатів населення.

Про це, власне, і пише знаний у Росії публіцист І. Яковенко: «"Нужно избавиться от фобий прошлого, избавиться от того, чтобы использовать во внутриполитических процессах все проблемы, которые нам достались еще из прошлых веков, а смотреть в будущее", – дал планете установку президент РФ (виступ Путіна на Давоському форумі 2021 року. – *Авт.*). Заметим, что это заявил тот самый человек, который создал настоящий культ прошлого, выделил из этого прошлого самые кровавые страницы и образовал из них **миф победобесия, оснастив его языческими ритуалами и карнавалами буйного мракобесия, порождающими в обществе самые дикие фобии**» [9].

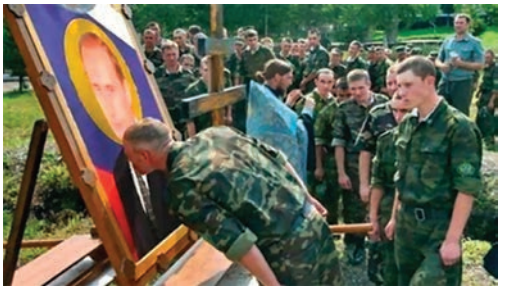

Пам'ять про мільйони загиблих, реальну турботу про тих, хто пройшов пекло війни й дожив до наших днів, замінили маскарадними акці-

Great Patriotic War without Ukrainians] anyway because **we are the country of winners'**. But since real 'victories' in Russia were quite scarce (for instance, its GDP per capita is lower than that of Portugal), the Moscow regime needed a 'victory-frenzied myth' to rally the population, disoriented by the absence of communist fairy tales and real socioeconomic achievements.

Generally speaking, this is the topic covered by famous Russian social columnist I. Yakovenko: '...It is necessary that we shake off the phobias of the past and refrain from using all the problems inherited over previous centuries in domestic political processes; instead, we have to face the future", Russian president said, giving his guidance to all the people [from Putin's speech at the 2021 meeting of the World Economic Forum in Davos]. It is noteworthy that this statement was made by that very person who created a real cult of the past, singled out the most blood-stained pages from it, and used them to set up **a myth of victory frenzy, equipped with pagan rituals and carnivals of riotous bigotry, giving rise to the wildest phobias in society'** [9].

Memory of millions of victims and real care for survivors of the crucible of war were replaced with masqueraded rallies (mums with prams, wearing *gimnastorki* (a Russian military smock); children from senior kindergarten groups in the uniform of Young Army cadets; portraits of generalissimus Stalin with a halo over his head; 'immortal regiments' with field kitchens and soldier's porridge, etc.), primitive and provocative mottos and symbols, not to mention the self-arrogated right of the last instance in assessing the past and the aggressive reaction to other countries' approaches to World War II. It can be sadly stated that the propaganda campaign,

ями (переодягнуті в «гімнастьорки» матусі з візками, діти старшої групи дитсадка у формі юноармійців, портрети генералісимуса Сталіна з німбом над головою, «бессмертные полки» з польовими кухнями й солдатськими кашами тощо), примітивно-провокативними гаслами та символами, а про присвоєння собі права останньої інстанції в оцінках минулого та агресивну реакцію на підходи інших країн щодо подій Другої світової війни вже годі й говорити. Із сумом можна констатувати, що пропагандистська кампанія, головним «напрямком удару» якої залишалася внутрішньоросійська аудиторія, завершилася перемогою режиму. Ось лише дві цифри.

За 20 останніх років кремлівські ЗМІ так промили мізки населення, що 61% уважає перемогу у «Великой отечественной войне» «**наиболее значимым событием для русской истории**» [3], а **87 відсотків відчувають гордість** у зв'язку із цим [10]. Ризикну припустити, що міф «побєдобєсія» розгортатиметься ще активніше, складаючи, так би мовити, позитивну, білу, у розумінні російaimed primarily at the domestic audience, ended with the victory of the regime. Here are just two figures.

Over the last 20 years, pro-Kremlin media have brainwashed Russian people so much that 61 percent of them see the victory in the 'Great Patriotic War' as **'the most iconic event in Russian history'** [3], and **87 percent feel proud** of it [10]. I would venture a guess that the 'victory frenzy' myth will be unfolding even more actively, constituting, so to say, a positive and bright side of the state ideology as perceived

by the Russian authorities, which pin hopes on loyalty instilled in this fashion.

That said, no Muscovite regime, as history has clearly shown, has overlooked the dark side, **another 'spiritual bond': creating the climate of terror.** The scariest moment for any totalitarian government comes when the people no longer considers it a formidable force, when it is able to realistically assess what is happening and make appropriate conclusions. Therefore, quelling the smallest stirrings of freethought was and remains perhaps the most crucial domestic policy task for every Russian dictator.

ської влади, сторону державної ідеології і сподіваючись на прищеплену в такий спосіб лояльність.

Водночас будь-який московський режим, про що переконливо свідчить історія, ніколи не залишав поза увагою і темну сторону, **іншу «скрєпу» – створення атмосфери страху.** Для будь-якої тоталітарної влади найстрашніше – коли народ припиняє сприймати її як серйозну силу, здатний реалістично оцінювати, що відбувається навколо, і доходити адекватних висновків. Тому для кожного російського диктатора придушення навіть паростків якогось «свободомислія» були й досі є чи не найважливішим внутрішньополітичним завданням.

Не є винятком і путінський режим. Він, як зазначає знаний російський політик та історик В. Рижков, боїться «[…] что даже слабая оппозиция, даже слабое гражданское общество могут выйти из-под контроля, превратиться в массовое движение и создать для них (влади – *Авт.*) тяжелый политический кризис. Поэтому принято решение закручивать гайки дальше, закручивать по максимуму, возвращаться в славное брежневское прошлое, славный брежневский застой и формировать ту же модель жесткого авторитарного государства с идеологической цензурой, с политическими репрессиями, какая им помнится по 1970-м годам» [11].

Силу каральної машини повною мірою відчули нечисленні (якщо брати масштаби Росії) учасники протестів на підтримку О. Навального. Здається, влада діє на упередження, бо ніякої реальної загрози для режи-

Putin's regime is no exception. As the famous Russian politician and historian V. Ryzhkov put it, it is afraid '[…] lest even a weak opposition, even a weak civil society should spin out of control, turning into a mass movement and creating for them [the government] a grave political crisis. It was therefore decided to further tighten the screws as much as possible, return to the glorious Brezhnev era, glorious Brezhnev stagnation, shaping the same model of a hardline authoritarian state with ideological censorship and political repressions, which they vividly remember from the 1970s' [11].

A small (by Russian standards) group of protesters supporting A. Navalny have felt the power of the punitive machine to the fullest. Apparently, the government is taking pre-emptive measures because these protests do not pose a real threat to the regime. **As a matter of fact, the patience threshold of Russians is extremely high, which is an inherited 'servile patrimony' of Muscovites, well-trained to remain silent to the end.** Statistics show that the majority of the population does not support the protest movement, which is thus doomed to fail.

The government also takes full advantage of one more traditional Russian tool: lies. After a very short period of relative truth during Yeltsin's first presidency, Russia came back to its usual practice of falsehood. Once again, it became the decisive factor of both domestic and foreign policy. **The scariest thing,** however, **is that both sides of the process, the government and the people, treat is as a norm.** Famous Russian politician Grigoriy Yavkinskiy gave

му ці маніфестації не становлять. **Поріг терплячості росіян, насправді, надзвичайно високий: це історичне «рабське надбання» жителів Московії, яких видресирували мовчати до останнього.** Статистика свідчить, що більшість населення не підтримує протестного руху, тому він не має шансів на успіх.

the following scathing characteristic of the modern political system: 'Over the last 20 years, **the lies emanating from** the Russian state and **politicians have once again become total.** […] Falsehood is an organic element […] of the contemporary eclectic state system, eager to preserve its historical link with the Soviet regime, the

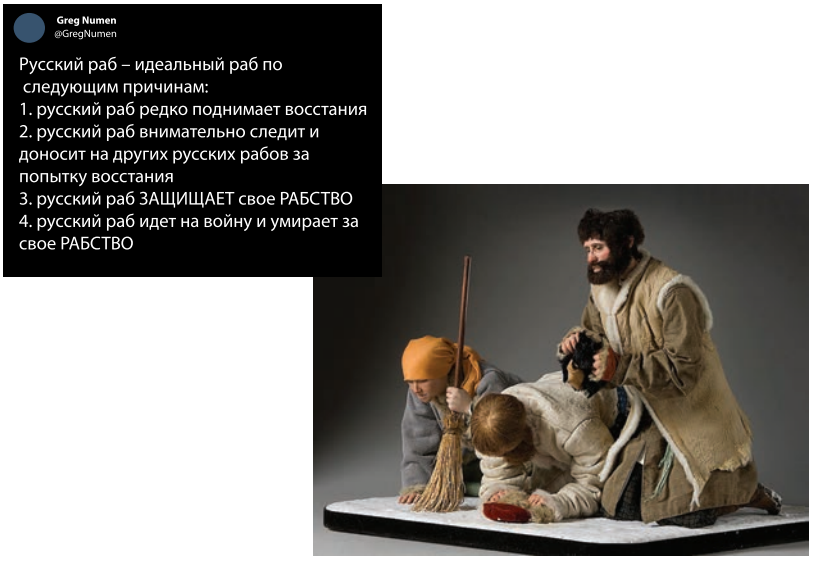

На повній потужності влада використовує й інший, теж традиційний для Росії інструмент – брехню. Після вельми короткого періоду відносної правди за «першого Єльцина» Росія повернулася до звичної практики брехні, що знову стала визначальним чинником як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Та **найстрашніше інше: обидві сторони процесу – і влада, і народ – сприймають її як норму.** Нищівну оцінку сучасній політичній системі дав відомий російський політик Григорій Явлінський. Він пише: «В последние 20 лет государственная и **политическая ложь в России опять стала тотальной.** […] Ложь – органический элемент […] современ-

deceased tsarist autocracy, and the modern world' [12].

It is clear that where there is lies, there is imitation. The country is slowly but surely sinking into a parallel world. Everything seems to be there: a parliament, a cabinet, courts, media, and so on, except everyone sees it is a smokescreen concealing emptiness. As human rights champion Aleksandr Khots ably put it, '[…] **imitation** (of growth, intelligence, great power, geopolitical role, vibrant economy, military might) is the essence of Putinism, longing for the USSR but unable to become one' [13]. Kind of a photo of the late USSR.

It is also obvious that the people, even one as sluggish as this to defend

ной эклектичной государственной системы, желающей сохранить свою историческую связь и с советским режимом, и с умершим самодержавием, и с современным миром» [12].

Зрозуміло, що там, де брехня, там й імітація. Країна поступово, але невпинно занурюється в паралельний світ. Наче все є: парламент, уряд, суди, ЗМІ тощо, тільки от усі бачать, що це ширма, за якою – порожнеча. «[…] **имитация** (роста, ума, великой державы, геополитической роли, успешной экономики, военной мощи) – это суть путинизма, тоскующего по СССР, но не способного им быть», – абсолютно справедливо зауважує правозахисник Олександр Хоц [13]. Така собі фотографія пізнього СРСР.

Очевидним є й інше: навіть народ, якому настільки невластива гідність – справжня, а не «побєдобєсно-імперська» версія – об'єктивно втомився від незмінності вождя. Йому просто потрібне нове обличчя, але такого ж за суттю деспота. У цьому сенсі мене, відверто кажучи, жахнула думка, яку висловив уже цитований тут В. Рижков: «…самые большие шансы сейчас имел бы любой человек, которого выдвинул бы из номенклатуры, из верхушки, из своего политбюро Владимир Путин. **Народ бы с облегчением обрадовался такому мягкому переходу от Путина**, от которого устали, который надоел, от которого ничего уже не ждут, **народ бы с удовольствием проголосовал за любую симпатичную фигуру, которую бы предложил Кремль»** [11].

На мою думку, **це – вирок,** але не Путіну, а **самій Росії**.

Які висновки із цих оцінок російських експертів можна зробити?

1. «Русский мир» є філософською концепцією, яка не має од-

its real dignity and not its 'imperial victory-frenzied' version, is objectively tired from the invariable leader. What it needs is just a new face but of the same despotic nature. In this regard, I was appalled at the opinion expressed by aforementioned V. Ryzhkov: '[…] a person nominated by Vladimir Putin from among party cadres, the higher-ups, his political bureau would stand the best chance of becoming a leader. **The people would be relieved and happy to see this soft transition away from Putin;** they are tired of him and pin no hopes on him; **the people would gladly vote for any good-looking person proposed by the Kremlin'** [11].

In my opinion, **this is a death warrant:** not for Putin but **for Russia itself.**

What conclusions can be inferred from these assessments of the Russian experts?

1. The 'Russian world' is a philosophical concept having no clear interpretation even among Russian authors themselves. **The 'Russian world' is indeed a 'Russian myth', meant to replace communism as a state ideology.**

2. **The 'Russian world' concept is an ideological rationale for Russia's bellicose foreign policy.**

3. The 'Russian world' concept gives rise to a speculative **policy of 'victory frenzy',** through which the government seeks **to rally the Russian population around the idea of 'great Russia'.**

нозначного трактування навіть поміж самих російських авторів. **«Русский мир» є направду «русским мифом», функція якого – замінити комунізм як державну ідеологію.**

2. **Концепція «русского мира» є ідеологічним обґрунтуванням для агресивної зовнішньої політики Росії.**

3. Похідною від концепції «русского мира» є спекулятивна **політика «побєдобєсія»**, за допомогою якої влада намагається **згуртувати населення РФ навколо ідеї «великой России».**

2. 4. Попри успішне зомбування населення **російська влада панічно боїться внутрішніх заворушень і тому посилює репресії, опираючись на насильство й тотальну брехню.**

Іншою **«скрєпою»,** яку Кремль витягнув зі свого шулерського рукава, **стала ідея «російської традиційності», «нетлєнності віковічних цінностей», «святой Русі»** тощо. За відсутності «ідеологічного відділу ЦК» функцію духовного «окормлювання» знову передали «неурядовій громадській організації», яка впродовж століть є послушницею влади і беззаперечно виконує всі її накази, примхи і забаганки. Такою була, є і ще якийсь час буде Російська православна церква.

Ось що про неї пише російський телеграм-канал «Церквач»:

«РПЦ предоставляет власти свои услуги: поддержку на выборах, отказ от критики в период между выборами, демонстрацию полной лояльности на уровне благочинных и епископата. Она не занимается тем, чем должна, не обличает пороки представителей власти, не поднимает всерьез тему социальной несправедливости, раздает ордена коррупционерам, а то и откровенным бандитам. **Епископат встроился в российскую клептократическую элиту.**

4. Despite having successfully brainwashed the population, **the Russian government is morbidly afraid of internal unrest, thus ratcheting up repression through brutal violence and total lies.**

Another **'spiritual bond'** that the Kremlin card sharpers have up their sleeve is **the idea of 'Russian traditionality', 'imperishable everlasting values', 'holy Rus',** etc. In the absence of the 'ideological unit of the communist party', the function of spiritual 'envenoming' was once again handed over to a 'non-governmental organisation', which is a long-time acolyte of the powers-that-be, obeying all of their orders, whims, and caprices without demur. That was – and will continue to be for a while – the Russian Orthodox Church (ROC).

Here is what the Russian Telegram-channel Tserkvach writes about it:

'The ROC offers the government its services: support during elections, refraining from criticism between elections, demonstration of full allegiance at the level of assistant bishops and the episcopate. It is not doing what it is supposed to, it does not denounce the vices of government officials, does not seriously bring up the topic of social injustice, hands out medals to corrupt people and even outright criminals. **The episco-**

Взамен власть наделяет РПЦ привилегиями: не платить налоги, получать государственное финансирование, свободно заниматься коммерцией, вносить правки в законопроекты и уже действующие законы, обращаться к чиновникам любого ранга вплоть до президента, пользоваться эфиром федеральных телеканалов, использовать спецтранспорт и охрану, без проблем проводить массовые мероприятия и многое другое» [14].

За даними російських джерел, сучасна РПЦ – це понад 60 метрополій і 300 єпархій, майже 37 тис. храмів та інших приміщень, 462 чоловічі і 482 жіночі монастирі. В її діяльності задіяно більше ніж 40 тис. осіб. Щорічно РПЦ отримує дохід у розмірі понад 300–350 млн дол. США, включно не лише з пожертвами і комерційною діяльністю, а й із прихованим фінансуванням з державного бюджету. Дехто вважає цю суму дещо заниженою і називає цифру 500 млн дол. США [15].

За будь-яких обставин РПЦ, на думку Кремля, є важливою ідеологічною «окормлювачкою» російського населення. Наче і можливості, як бачимо, є. Питання лише в тому, якої кількості населення це стосується і наскільки є ефективним.

Якщо опиратися на інформацію офіційного представника МВС РФ, 2019 року (беремо доковідний рік) великодні «нічні святкові служби в Росії

pate has embedded itself into the Russian kleptocratic elite.

In return, the government confers privileges on the ROC: tax exemptions, public funding, the right to freely engage in commerce, to make amendments into draft laws and legislation already in force, to reach out to public officials of various levels up to the president, to go on air using federal TV channels, to use special-purpose transport and guard, to freely carry out mass events, and a lot more' [14].

According to Russian sources, the modern ROC comprises more than 60 metropolis religious jurisdictions, more than 300 eparchies, over 40,000 people involved in its activities, nearly 37,000 churches and other facilities, 462 monasteries, and 482 nunneries. The ROC receives an annual income of circa $300–350 million, including not only donations and commercial activities but also covert funding from the state budget. Some believe this is an understated figure and put it at $500 million [15].

At any rate, the Kremlin considers the ROC an important ideological 'envenomer' of the Russian population. As we can see, there is no shortage of capacity for that role, too. The only question is how many people it concerns and how effective it is.

Based on the data from the official representative of the Russian Ministry of Internal Affairs, 'In 2019, evening Easter services in Russia were attended by more than **4.3 million people'** [16]. Is this the exact number of Orthodox Christians in Russia? Certainly not. But what matters for us is figures.

Take, for comparison, Russian Muslims. Let us leave Kadyrov's and Putin's remarks on the number of Muslims in Russia (30 and 20 million, respectively [17]) weighing on their conscience.

відвідали понад **4,3 млн осіб**» [16]. Чи означає це, що в Росії нині саме стільки православних віруючих? Звісно, ні. Але для нас важливими є числа.

Порівняймо, наприклад, із російськими мусульманами. Залишимо на совісті Кадирова його думку щодо чисельності мусульман у Росії (30 млн осіб), і навіть Путіна, який зазначає, що їх 20 мільйонів [17]. Однак мінімальні цифри, з якими погоджуються не надто прихильні до мусульман джерела, вказують на те, що їх у Росії щонайменше **13 млн осіб** [18]. Водночас тенденція до постійного збільшення чисельності мусульман зростає як через природний приріст, так і внаслідок міграції з Азербайджану, країн Середньої Азії та Близького Сходу. І це справді **активні віруючі**. Попри те, що ця держава не допомагає мусульманам, як Російській православній церкві.

А робить для РПЦ вона справді немало: до нової редакції Конституції Росії внесено положення про традиційність сім'ї; священнослужителі РПЦ мають доступ до всіх соціальних прошарків суспільства: від молоді до збройних сил (щоб, наприклад, освячувати ядерні ракети); предстоятелю РПЦ влаштовують телевізійне шоу з об'їздом навколо Кремля для «оборони» від пандемії; служителям РПЦ створено спеціальні умови для організування паломництва, що є черговою непрямою фінансовою підтримкою тощо. А до храмів, як бачимо, іде зовсім невелика частина вірних, хоч офіційно заявлено 58 млн осіб.

Постає питання: чому? А тому, що навіть забитий державною пропагандою пересічний росіянин бачить всю нещирість того, що пропагують назовні і що одночасно відбувається в самій РПЦ. Мабуть, також і через

However, even the minimal figure given by sources not well-disposed to Muslims suggests that there are least **13 million** of them in Russia [18], and that number is rising, both due to natural growth rate and migration from Azerbaijan, Central Asia, and the Middle East. And these are indeed **committed believers,** although the Russian state does not help Muslims the way it helps the ROC.

The government really does a lot for the ROC: the new version of the constitution contains provisions on traditional family; Orthodox priests have access to all walks of life, from youth to armed forces (for instance, to consecrate nuclear weapons); the primate of the ROC goes on air making tours around the Kremlin to 'protect' it from the pandemic; ROC priests enjoys special conditions in organising pilgrimage, which is another kind of indirect financial support, etc. But as we can see, only a small fraction of 58 million official worshippers visit churches.

The question arises: Why so? The answer is that even an ordinary Russian citizen, browbeaten by state propaganda, can see the insincerity of what is being propagated and what is going on inside the ROC. Another reason might be numerous scandals constantly shaking the ROC from within.

In this respect, it is worth mentioning at least the case of Archiereus Chaplin, a high-ranking person in the ROC, who called for 'killing Russian political emigrates with missile attacks in countries where they reside, setting up special units modelled on "death squads" for eliminating enemies of the regime in the territories of other states', argued that 'large-scale killings of people are allegedly sanctioned by God, as clearly indicated in the Holy Scriptures', etc. [19].

численні скандали, які постійно трясуть РПЦ зсередини.

З огляду на це варто згадати історію архієрея Чапліна, який займав у системі РПЦ не останню позицію і закликав «к убийству ракетными ударами с воздуха российских политических эмигрантов в государствах, куда те уехали, к созданию спецподразделений по типу "эскадронов смерти" для ликвидации врагов режима на территориях других государств», доводив, що «массовые убийства людей якобы санкционированы самим Богом, о чем со всей очевидностью явствует из священных библейских текстов» тощо [19].

А також протоієрея Смирнова, знаного як засновника і лідера проєкту «Отдельный дивизион» – украй консервативного православного руху, що ставав на «захист сімейних цінностей» у їхній найбільш мракобісній версії, боровся проти запровадження в Росії ювенальної юстиції та заборони абортів, чим справедливо заслужив славу одного з «наиболее мерзких и подлых мракобесов, обскурантов и ретроградов среди российских церковников» [20].

Чи скандали довкола далеко не монашої власності в центрі Москви самого Володимира Гундяєва (КДБешне псевдо – «Михайлов») та його гоніння на незгодних у церкві, зокрема, протодиякона А. Кураєва; окультизм, який дістався вже навіть до високих церковних чинів; бунт схиігумена Сергія в Єкатеринбурзькій єпархії; педофільні скандали в Оренбурзі та Якутії; розбещення малолітніх у Вологді; викриття численних «гомоієрархів» тощо. І це лише окремі приклади.

Another prominent case is Protopriest Smirnov, famed as the founder and leader of the Separate Division, a highly conservative Orthodox movement standing up for 'family values' in their most bigoted version. He fought against introducing juvenile jurisdiction and for abortion ban, rightfully earning a reputation of one of 'the most despicable and mean-spirited zealots, obscurantists, and reactionaries among Russian clerics' [20].

One could also mention scandals around by no means monastic property in the centre of Moscow owned by V. Hundyayev himself (known as 'Mikhailov' in the KGB), persecution of dissenters in the church, particularly Protodeacon A. Kurayev, occultism that has already infiltrated senior church dignitaries, a revolt of schema-hegumen Sergey in Yekaterinburg Eparchy, pedophile scandals in Orenburg and Yakutiya, child molestation in Vologda, exposure of homesexual priests, etc. And these are but a few examples.

It is clear that such 'heroes' of the ROC and their unchristian deeds inflict irreparable harm to the image of the Russian church. As historian Alexey Makarkin puts it, all of this 'strikes a discordant note with the sentiment prevailing among young Russians,

Зрозуміло, що такі «герої» РПЦ та їхні нехристиянські вчинки завдають російській церкві непоправної іміджевої шкоди. Усе це, на думку політолога й історика Олексія Макаркіна, «диссонирует с настроениями, преобладающими в среде молодых россиян, что ставит под вопрос будущее церкви. […] более модернистски настроенная часть общества расходится с церковью, считая ее слишком архаичной. И не утрачивая православной самоидентификации, перестает связывать себя с церковью как организацией» [21].

Не можна не зважати також, якого нищівного удару було завдано «устоям» РПЦ через те, що Вселенська патріархія визнала канонічну незалежність Православної Церкви України. Від РПЦ нині вже відійшла значна частина віруючих в Україні. Цей процес, хоч і помалу, набирає обертів, тож об'єктивно вестиме до ослаблення і навіть потенційного занепаду РПЦ у самій Росії, бо вже найближчим часом вона може реально втратити чисельну першість у православному світі.

З огляду на прислужницьку роль РПЦ у відносинах **з російською державою**, внутрішні скандали, дедалі більше послаблення її впливу на світове православ'я, важко не погодитися з думкою дописувача на сайті «Каспаров.ru» Павла Матвєєва: «[…] **эта контора** (РПЦ. – *Авт.*) **прогнила не просто насквозь – она прогнила целиком и полностью, бесповоротно и навсегда.** И […] никакому реформированию она не подлежит, а подлежит она только одному – уничтожению […]» [19].

Отже, підсумовуючи думки російських експертів, викладені вище, потрібно констатувати:

thus calling into question the future of the church. […] a more modern-minded part of the population is at variance with the church, considering it too archaic. While maintaining its Orthodox self-identity, it no longer associates itself with the church as an organisation' [21].

We also cannot ignore the crushing blow that the ROC's 'fabric' suffered after the Ecumenical Patriarchate recognised the canonical independence of the Orthodox Church of Ukraine. The ROC has already lost a considerable share of its worshippers in Ukraine. This process, albeit slowly, is gaining momentum, thus objectively leading to the weakening and even a potential decline of the ROC in Russia itself. In the coming years, the Russian church really stands to lose its primacy in the Orthodox world.

Given the slavish role of the ROC in relations with the Russian state, scandals inside the church, and a marked weakening of its influence in global Orthodoxy, one can hardly disagree with the words of Pavel Matveyev, a columnist of Kasparov.ru: '[…] **this shady business [ROC] is not only wicked – it is rotten to the core, from top to bottom, utterly and completely** […] It is not to be reformed, it is to be destructed […]' [19].

Thus, based on the opinions expressed by the Russian experts, it can be stated that:

1. **РПЦ фактично є державною церквою,** бо обслуговує її інтереси.

2. Унаслідок цього вона **перебирає на себе всі державні гріхи** – корупцію, пристосуванство, брехню тощо.

3. **РПЦ тому і стрімко втрачає** бодай якийсь **моральний авторитет,** що мала в перші післякомуністичні роки, а отже, вже не викликає такої довіри в росіян, на яку сподіваються в Кремлі.

4. Значно зменшився міжнародний вплив РПЦ з огляду на надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні та самоізоляцію РПЦ у світовому православ'ї.

Висновок очевидний: ставка Кремля на РПЦ є битою картою. РПЦ не зможе виконати функції, які визначив для неї Кремль. Тріщина між православними і РПЦ глибшатиме, бо керівництво церкви нав'язує вірним стандарти і традиції минулого. РПЦ, як і Російська держава, якій вона вірно служить, обернена в минуле. **У такої церкви немає перспективи.**

Отож **ідеологічна опора путінського режиму насправді не є такою міцною, щоби забезпечити його стабільність.** Це ще не повне відторгнення, проте і не беззастережна підтримка. Негативна динаміка соціально-економічного розвитку Росії може звести нанівець усі «досягнення» на ідеологічному фронті. **А коли руйнується ідеологія, занепадає і держава.**

Ідеться про глибоку світоглядну тріщину, яку російське суспільство в осяжній перспективі подолати не зможе. Нестандартний погляд на перспективи РПЦ у цьому контексті висловив неоднозначний Олександр Невзоров [22].

1. **The ROC is, in fact, a state church** because it serves state interests.

2. Due to this, **it shares in all the sins of the state:** corruption, time-serving, lies, etc.

3. **That is why it is rapidly losing** a semblance of **moral authority** it had in the first post-communist years; therefore, Russians do not trust it as much as the Kremlin expected.

4. Due to the Orthodox Church of Ukraine receiving a Tomos and the ROC isolating itself in global Orthodoxy, **the international clout of the ROC has substantially weakened.**

A conclusion forces itself upon us: The Kremlin's bet on the ROC is a burn card. The ROC will not be able to fulfil the functions entrusted to it by the Kremlin. The rift between Orthodox Christians and the ROC will be deepening because the church leadership is imposing standards and traditions of yesteryear on believers. The ROC, similar to the Russian state which it is faithfully serving, is looking backwards. **Such a church has no future.**

Consequently, **the ideological pillar of Putin's regime is not strong enough to ensure the regime's stability.** For now, this relationship can be described neither as total rejection nor as unconditional support. The downward trend in Russia's socioeconomic development could nullify all the 'achievements' made on the ideological front. And when ideology crumbles, so does the state.

This is about a profound rift in the outlook that Russian society will not be able to overcome in the foreseeable future. In this respect, an original view on the prospects of the ROC has been offered by controversial Alexander Nevzorov [22]

1. Чубайс И. Номенклатура и идеология, прекратить обман России // Каспаров.ru. 12 листопада 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FAD7ECEF1759

2. Огризко В. Чому Росія ніколи не відбудеться? // Українська правда. 13 серпня 2020. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/ogrysko/5f3577c92b824/

3. Петухов В.В. Русские и «русский мир»: исторический контекст и современное прочтение / В.В. Петухов, Р.Э. Бараш // Полис. Политические исследования. 2014. № 6. С. 83–101.

4. Кочеров С.Н. Русский мир: проблема определения // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2014. № 5. С. 163–167.

5. Пётр Георгиевич Щедровицкий: русский мир и транснациональное русское // Гуманитарный портал. 28 серпня 2006. URL: https://gtmarket.ru/library/articles/2508

6. Білоус В. Мова та «наріччє» // День. 26 травня 2016. URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/poshta-dnya/mova-ta-narichchye

7. Ильченко С. Нерожденная империя. Что мешает распаду России и возрождению СССР // DSNews. 19 января 2020. URL: https://www.dsnews.ua/world/vse-eshche-ne-rozhdennaya-imperiya-chto-meshaet-raspadu-rossii-17012020220000

8. «Мы – один народ»: статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев» // RT. 12 июля 2021. URL: https://russian.rt.com/world/article/884684-putin-statya-rossiya-ukraina

9. Яковенко И. О докладе Путина Давосскому форуму // Каспаров.ru. 28 января 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=6012F515BCB72

10. Пипия К. Национальная идентичность и гордость // Левада-центр. 17 января 2019. URL: https://www.levada.ru/2019/01/17/natsionalnaya-identichnost-i-gordost/

11. Соколов М. Есть у оппозиции образ будущего? // Радио Свобода. 20 ноября 2020. URL: https://www.svoboda.org/a/30960285.html

12. Явлинский Г. Утрата репутации: отравление ложью // Григорий Явлинский: официальный сайт. 12 сентября 2018. URL: https://www.yavlinsky.ru/article/utrata-reputatsii-otravlenie-lozhyu/

13. Хоц А. От ботокса к яду // Каспаров.ru. 3 января 2021. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FF167405D49F

14. Церквач дал інтерв'ю киевскому изданию theБабель // Telegram. 10 декабря 2018. URL: https://t.me/cerkvach/1229

15. Лузин П. Ритуал подчинения. РПЦ МП как политический субъект и храм как символ господства // Регион.Эксперт. 27 октября 2019. URL: http://region.expert/clericalism/

16. Данные о посетивших пасхальне богослужения в 2019 году // Сова. 29 апреля 2019. URL: https://www.sova-center.ru/religion/discussions/how-many/2019/04/d40953/

17. Сколько мусульман в России // Медина. URL: https://medinaschool.org/library/obshestvo/istoriya-islama/skolko-musulman-v-rossii

18. «Дутые» мусульмане в России от Кадырова, или Сколько же их на самом деле? // Радиостанция «Эхо Москвы». 2 ноября 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/demography/2734948-echo/

19. Матвеев П. Конец сатанинского попа // Каспаров.ru. 27 января 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5E2EC82C2C066

20. Матвеев П. Конец сатанинского попа – 2 // Каспаров.ru. 23 октября 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5F91FEF180053

21. Макаркин А. Все это диссонирует с настроениями молодежи // Каспаров.ru. 6 февраля 2021. URL: http://www.kasparov.ru/material.php?id=601E2A68B75C2&fb_comment_id=5003824562993316_5040742279301544

22. Невзоров А. Конец РПЦ. Как это будет // Youtube. 25 жовтня 2018. URL: https://www.youtube.com/watch?v=cc1pnMsk_6A&ab_channel=%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%9D%D0%B5%D0%B2%D0%B7%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2

3. ВНУТРІШНІЙ КОЛОНІАЛІЗМ

«Реальная (кон)федерация» и «Россия» – это явления довольно разные и едва ли не противоположные.

Вадим Штепа,
філософ і публіцист [1]

«Російська Федерація» – це назва сучасної Росії. Як відомо, федеративний устрій передбачає наявність двох рівнів суверенітету: федерального (загальнодержавного) і суб'єктів федерації. Для кожного з них визначено свій рівень компетенції та відповідальності. Такою є теорія. Проте **російська практика і в цьому відрізняється від загальнолюдської.**

Але почати варто було б із невеликого екскурсу в історію, бо сучасна російська «федерація» є лише іншою назвою того, що раніше називали Російською імперією. Її суб'єкти стали такими у своїй переважній більшості проти власної волі, бо їх завоювали. Фактично вони перетворювалися на колонії, надаючи самій Московії ознак центру колоніальної імперії, що утворювалася. До того ж її специфіка полягала в тому, що «нарощування» територій відбувалося через приєднання нових земель,

3. INTERNAL COLONIALISM

The real (con)federation and 'Russia' are two quite different and virtually opposite phenomena.

—Vadim Shtepa,
a philosopher
and social columnist [1]

The name of modern Russia is the 'Russian Federation'. As you will know, the federal system provides for two levels of sovereignty: federal (all-national) and that of federal entities. Each of them has its own level of competence and responsibility. That is the theory. **Russian practice**, however, **differs from universal human practices even here.**

Nevertheless, we should start with a brief historical overview, since the modern Russian 'federation' is nothing but a name of what used to be called the 'Russian Empire'. The majority of its entities were conquered, thus becoming part of it against their will. They were virtually turned into colonies, which gave Moscow the characteristics of a colonial empire. The latter had a peculiarity: Territorial 'enlargement' occurred through incorporating territories inhabited, in most cases, by peoples completely unrelated to the population in the metropole.

на яких у більшості випадків проживали абсолютно не споріднені з населенням метрополії народи. Від самого початку це робило її національно строкатою, дуже неоднорідною і, що найголовніше, нерівноправною, бо завойовані «туземці» відразу потрапляли в категорію другорядних, упосліджених, «недорозвинутих».

Більшовики, розуміючи, що втримати поневолені Росією народи в колоніальному рабстві на тлі розпаду інших європейських імперій об'єктивно не вдасться, вдалися до відвертої брехні та маніпуляцій: вони проголосили привабливе назагал гасло «світової федерації вільних народів», яке в реаліях початку XX століття фактично було обмежене територією колишньої імперії. Формально концепція «добровільного об'єднання» в СРСР колишніх колоній на начебто рівноправній з метрополією основі спрацювала, хоча і цього разу «добровільність» усім «незалежним республікам» було принесено на кривавих багнетах більшовицьких орд.

From the very outset, it made the latter ethnically diverse, utterly heterogeneous, and, most importantly, inequitable, since the conquered 'Aborigines' immediately fell under the category of second-rate, humiliated, and 'undeveloped' people.

Realising that Russia would not objectively be able to hold the subjugated people in the colonial yoke amid collapsing European empires, Bolsheviks resorted to outright lies and manipulations: They proclaimed the generally popular motto of a 'world federation of free peoples', which in the realities of the early 20th century became virtually limited to the territories of the former empire. The concept of 'voluntary unification' of former colonies in the USSR on a seemingly equal footing with the metropole formally worked out, although this time 'voluntariness' was brought to all 'independent republics' on the bayonets of Bolshevik hordes.

The real inequality of 'equal' republics was obvious from the very beginning. That said, the enshrine-

Реальне нерівноправ'я «рівноправних» республік було очевидним від своїх початків. Хоча формальною новелою стало закріплення в Конституції СРСР рівноправ'я його суб'єктів, можливості мати власні законодавчі і виконавчі органи влади, збройні сили та навіть право виходу зі Союзу РСР. Перехід до жорсткої централізації на початку 30-х років минулого століття поставив жирну крапку на всіх «федералістських» теоріях: СРСР де-факто став унітарною державою із системою самодержавно-компартійного управління, позбавленою будь-яких моральних принципів і норм. У підсумку наслідком цього став небачений терор проти народів неоімперії як у політичній, соціальній, так і в національній сферах. Радянський режим виявився значно деспотичнішим щодо своїх нових-старих колоній, ніж російсько-імперський. Зрозуміло, що всі ці чинники стали найважливішими передумовами колапсу СРСР.

Які ж висновки з такого розвитку подій зробили в сучасній Росії? Очевидно, що ніяких, бо там фактично повторили практику СРСР, тільки цього разу вже в межах самої Росії.

Чим є сьогоднішня Російська Федерація? Це конгломерат із 83 суб'єктів, різних за статусом, повноваженнями і рівнем відповідальності. До федерації входять республіки, краї, області, міста федерального значення, автономні області, автономні округи. Основою «нового» російського федералізму став Федеративний договір 1992 року, який фактично повторив конструкцію «федералізму» СРСР. Його підписали суб'єкти федерації і федеральний центр. Це був, так би мовити, традиційний «вертикальний» договір, за яким «згори» погодилися на певні

ment of equality of the USSR entities, the right to have their own legal and executive authorities, armed forces, and even to leave the Soviet Union became a formal novelty. The transition to rigid centralisation at the beginning of the 1930s put a definite stop to all 'federalist' theories: The USSR de facto turned into a unitary state with a tsarist-communist governance system bereft of any moral principles and norms. This resulted in unprecedented terror against the peoples of the neo-empire in the political, social, and national fields. The Soviet regime proved to be far more despotic in relation to its new-old colonies than its predecessor, the Russian Empire. Understandably, all of these factors became the most essential prerequisites for the collapse of the USSR.

What conclusions have been made in present-day Russia from such a course of events? It appears that there are none, since they have, in fact, repeated Soviet practices, except this time within the borders of Russia.

What is the modern Russian Federation? It is a conglomerate of 83 entities with different status, powers, and levels of responsibility. The federation comprises republics, oblasts, federal cities, autonomous oblasts, and autonomous districts. The 'new' Russian federalism is based on the 1992 Federal Agreement, which practically repeated the 'federal' construction of the USSR and was signed by federal entities and the federal centre. It was, so to say, a traditional 'vertical' agreement, when those at the 'top' agreed to accord certain rights to those at the 'bottom'. That said, large regions, mostly inhabited by Russians, did not receive any agency.

права для тих, хто був «знизу». Водночас великі регіони, які населяють здебільшого росіяни, жодної суб'єктності не отримали.

Ось що пише про це вже зазначений В. Штепа: «[…] было зафиксировано неравноправие регионов – одним позволялось быть суверенными республиками со своими конституциями, а другие (большинство) остались на уровне несуверенных областей и краев, чей главный документ называется по-армейски "устав"» [2]. Логіка автора, як «вєлікороса», є цілком зрозумілою – для них немає різниці, народ це, який живе на своїй землі, чи населення штучно створеної області.

Тоді як варто відзначити, що Рада Федерації, яка діяла за часів Єльцина, впродовж короткого періоду мала певний натяк на федералізм, бо її членами ставали політики, яких обирали із суб'єктів федерації. Проте прихід до влади Путіна поклав край такій практиці – з 2001 року до цього органу вже призначали за вказівкою з Кремля.

У чому ж був найбільший недолік договору 1992 року? Насамперед у тому, що він відійшов від принципу субсидіарності, тобто делегування суб'єктами своїх окремих повноважень федеральному центру. Саме на ньому засновано демократичні федерації світу. Та сформулюємо питання інакше: а чи було б у Росії таке взагалі можливо? Відповідь буде негативною, бо політичне мислення російських імперських еліт не передбачає іншого способу управління окраїнами (безвідносно до національності місцевого населення), окрім підпорядкування імперському центру. Отже, **договірний тип федерації,** як це було у світовій

As already mentioned V. Shtepa puts it, '[…] inequality of regions could be observed: Some were allowed to be sovereign republics while others (the majority) remained at the level of unsovereign oblasts and krays, whose basic document are called in a military way, 'regulations' [2]. As a velikoross, the author's logic is entirely clear, since for them there is no difference between a people living on its own land and a population of an artificially created oblast.

At the same time, it is worth mentioning that the Federation Council, which operated during Yeltsin's presidency, showcased a certain federalist hue, as far as its members were politicians elected in federal entities. However, Putin's ascension to power put an end to this practice. From 2001 onwards, members of the council have been appointed on orders from the Kremlin.

What was the biggest shortcoming of the 1992 agreement? First of all, it strayed from the subsidiarity principle, i.e. delegating certain functions from federal entities to the federal centre. It is on this principle that democratic federations are based on worldwide. But let us put the question differently: Was it possible in Russia at all? The answer is no, since the political thinking of Russian imperial elites does not envisage anything short of subordination to the imperial centre in administering the country's outskirts. Therefore, contrary to world practice, **the contractual character of the federation** has not – and could not – have worked due to the 500-year tradition of imperial governance.

The latter remains unchanged up to this day and, worse still, has assumed exaggerated forms. **Federal entities, similar to 'non-agentic' regions, are**

практиці, в Росії не спрацював та й не міг би з огляду на п'ятсотрічну імперську традицію управління.

Вона не змінилася і сьогодні, ба більше, набула гіпертрофованих ознак. **Суб'єкти федерації, як і «несуб'єктні» регіони, рівні у своїй повній політичній та економічній залежності від Москви.** Ні республіки, ні регіони не є власниками тих природних благ, які їм належать, позаяк фінансову систему Росії побудовано в такий спосіб, що розпоряджатися отриманими на місцях прибутками вони не можуть. Де-факто всі «суб'єкти» є лише прохачами у всесильної Москви. Саме вона призначає своїх «смотрящих» в усі регіони, що повторює радянську практику контролю за тодішніми союзними республіками. **Декларації про суверенітет чи інші «автономістські» документи є абсолютно декларативними, а з огляду на «поправки»**

equal in their total political and economic dependence on Moscow. Neither republics nor regions own the natural riches that belong to them, and Russia's financial system is structured such that they are unable to dispose of their revenues received locally. All the 'entities' are de-facto beseechers of all-mighty Moscow, which appoints its 'overseers' in all regions, precisely copying Soviet practices of control over the then union republics. **Sovereignty declarations or other 'autonomist' documents are completely declarative in nature. What is more, in the context of the 2020 constitutional 'amendments', any action that can be construed as undermining Russia's territorial integrity is criminally punishable.**

That said, **the defining characteristic of a federation à la russe is internal colonialism.** Some Russian experts write about 'colonialism' within Russia itself,

до Конституції 2020 року будь-які дії, що можна трактувати як підрив територіальної цілісності Росії, підпадають уже під карну відповідальність.

Та **визначальною ознакою федерації по-російськи є внутрішній колоніалізм.** Деякі російські експерти вказують на «колоніалізм» всередині самої Росії, де «[…] метрополией […] является не страна, колонизирующая другие территории (как это было в случаях Британии, Испании, Португалии и т.д.), **но сама по себе "вертикаль власти", которая считает своими колониями даже ее собственные регионы**». Розмірковуючи над історією російського колоніалізму, В. Штепа доходить висновку, що «[…] высокомерие "метрополии" по отношению к "колониям" в нынешней России вполне сохранилось. В "федеральных" СМИ (хотя к федерализму они никакого отношения не имеют, ибо сосредоточены в столице метрополии) частенько приходится наблюдать определения других регионов как "провинции", "периферии" и т.д. В реальных мировых федерациях, типа США и ФРГ, такое совершенно невозможно представить» [3].

Зрозуміло, що це викликає автономістські настрої. Російський філософ – шовініст Константин Крилов щодо цього зазначає: «Такие (автономістські. – *Авт.*) настроения подогреваются чудовищно несправедливым государственно-территориальным и экономическим устройством Российской Федерации, систематическим ограблением целых регионов, политикой препятствования развитию, преференциями "нерусским" национальным республикам за счет русских областей. **Мы живем в отвратительно устроенном государстве, и нет ни**-where '[…] the "metropolis" […] is not a country colonising other territories (as was the case in Britain, Spain, Portugal, etc.) **but in itself a "power vertical", which considers even its own regions as its colonies'.** Reflecting on the history of Russian colonialism, V. Shtepa concludes that '[…] the arrogance of the "metropolis" in relation to the "colonies" in present-day Russia is well preserved. In the "federal" media (although they have nothing to do with federalism because they are concentrated in the capital of the metropolis), one can often come across such definitions of other regions as "provinces", "periphery", etc. In real federations elsewhere, such as the United States and Germany, this is absolutely inconceivable' [3].

It makes sense that this is arousing nationalist sentiments. Here is how Russian chauvinist philosopher K. Krylov comments on the matter: 'Such [autonomist] sentiments are fueled by the beastly unfair territorial structure and economic system of the Russian Federation, systematic depredation of entire regions, policies hindering development, preferences to 'non-Russian' national republics at the expense of oblasts inhabited by Russians. **We are living in a disgustingly ordered state, and it is little wonder that people are ready to separate from it'** [4].

Therefore, that makes a typical Soviet colonial remake.

There are several novelties though: Among all the 'equal' peoples of the Russian Federation, an even more equal one has emerged, the 'state-forming people', whose language is now the state language throughout Russia [5]. It is, of course, about 'Russians'.

Unlike the USSR, the regional contradictions of modern Russia do not

чего удивительного в том, что люди готовы отделиться от него» [4].

Отже, маємо типово радянський колоніальний римейк.

Хоч є і кілька новел: серед усіх «рівних» народів Російської Федерації постав ще рівніший – «государствообразующий», мова якого тепер є державною на території всієї Росії [5]. Ідеться, звісно, про «русских».

На відміну від СРСР регіональні суперечності сучасної Росії не завжди збігаються з кордонами національних утворень у її складі. Акцент зміщується на територіальні автономії та їхню взаємодію між собою, а також між ними і федеральним центром. Порівняно новою тенденцією стало пожвавлення регіоналістських «російських» рухів. Можна говорити про відновлення певної практики початку 90-х років минулого століття. Нині «територіальний регіоналізм» власне російських територій набирає обертів, створюючи Кремлю нові проблеми. Посилюється самоідентифікація не лише «национальных окраин», але і певних російських територій.

«Регионалистские движения выглядят на данном этапе более перспективными, чем национальные, поскольку РФ – этнически более однородная страна, чем был СССР, и основные противоречия между регионами носят экономический и пространственный характер», – наголошує відомий експерт з питань регіональної політики Євразії Пол Гобл [6].

Прикладів «регіонального пробудження» і так задосить. І це не тільки Хабаровськ. Значно серйознішими є процеси, які за тих чи інших обставин поки не виходять на поверхню. Згадаймо хоч би два такі величезні регіони Росії, як Урал та Сибір.

necessarily coincide with the borders of the national formations within it. The emphasis is shifting to territorial autonomies and their interaction with each other as well as between them and the federal centre. A relatively new trend was the revival of regionalist 'Russian' movements, which is arguably a resumption of certain practices of the early 1990s. Today, the 'territorial

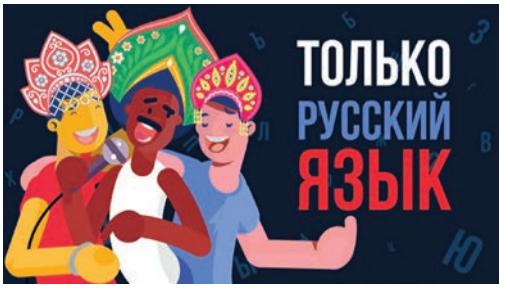

regionalism' of Russia's own territories is gaining momentum, creating new problems for the Kremlin. Self-identification is on the rise not only in the 'national outskirts' but also in certain Russian territories.

According to P. Goble, a well-known expert on Eurasian regional policy, 'Regionalist movements look more promising at this stage than national ones because Russia is an ethnically more homogeneous country than the USSR, and the main contradictions between the regions are economic and spatial in nature [6].

There are abundant examples of 'regional awakening'. And that is not just Khabarovsk. Much more serious are the processes that, due to certain circumstances, have not yet surfaced. Let us recall at least two such huge regions of Russia as Ural and Siberia.

In the words of Russian journalist Ksenia Kirilova, '**Separatist tendencies in Ural** are not as strong as, say, in Siberia, but the level of discontent with

«**Сепаратистские тенденции на Урале** не так сильны, как, допустим, в Сибири, однако уровень недовольства политикой центральных властей здесь традиционно высок», – пише російська журналістка Ксенія Кирилова. Цей регіон, а надто Єкатеринбург, має досвід боротьби за автономію, а протестні настрої «даже в настоящее время зачастую перекликаются с незабытыми идеями независимости от Москвы». Варто зазначити, що 1993 року 83% жителів Свердловської області, які брали участь в опитуванні, висловили думку за значне збільшення повноважень регіону. Того ж року було прийнято Конституцію Уральської Республіки.

Очевидно, історія з «автономізацією» Уралу швидко завершилася розпуском цієї республіки. Проте надзвичайно показовою з огляду на це була мотивація Кремля. В оточенні Бориса Єльцина, якому, до речі, належить відома фраза: «Беріть стільки суверенітету, скільки можете проковтнути», вважали, що «обретение областью с преимущественно русским населением республиканского статуса является шагом к распаду России» [7].

Про реальність «уральскости» пише російський регіоналіст П. Лузін, обґрунтовуючи свій висновок історичними, економічними й культурними особливостями цього регіону: «Единство Урала формировалось также колониальной политикой Москвы в отношении этого большого региона […] Это вообще парадокс колониализма, когда представление жителей колоний об их собственном единстве перед лицом метрополии формируется самой метрополией» [8].

Не менш показовими є **автономістські традиції Сибіру** (в російських

the policy of the central authorities here is traditionally high'. This region, and especially Yekaterinburg, has experience in the struggle for autonomy, and protest sentiments 'even now often resonate with the unforgotten ideas of independence from Moscow'. It is worth recalling that 83 percent of respondents from Sverdlovsk region were in favour of a significant increase in the powers of the local authorities in 1993, the same year when the constitution of the Ural Republic was adopted.

As could be expected, the history of 'autonomisation' in Ural quickly ended with the dissolution of the republic. But the Kremlin's motivation in this case was extremely telling. The entourage

of Yeltsin, who, by the way, famously said 'take as much sovereignty as you can swallow', believed that 'if an area with a predominantly Russian population was to gain republican status, that would be a step towards the disintegration of Russia' [7].

Russian regionalist P. Luzin writes about the reality of 'Uralism', substantiating his conclusion with the historical, economic, and cultural peculiarities of this region, 'The unity of Ural was also shaped by Moscow's colonial policy towards this large region […] This is, in fact, a paradox of colonialism, when

джерелах – «областничество»). Своїм корінням вони сягають далекого XVII століття, хоч більш-менш чітко ідеї окремішності сформувалися в середині XIX століття. У їхній основі лежали два постулати: а) Сибір є економічною і політичною колонією Росії; б) сибіряки – окремий історико-етнографічний тип росіян або ж навіть ціла нація [9]. Хоча прагнення сибіряків до певної автономії в межах Росії не було реалізовано ні 1905 року, ні впродовж російської громадянської війни 1917–1923 рр., ні в перші роки після розвалу СРСР, ці настрої є популярними донині.

Які ж головні причини сибірського сепаратизму? Російський історик Олександр Сушко виокремлює такі:

1. – «несправедливое распределение доходов от эксплуатации природных богатств между Москвой и регионами Сибири»;

2. – «политика федеральных властей […] Золотая Орда у Руси забирала 10%;

3. – и это называлось татарским игом. А как назвать, когда забирают 70%?»;

4. – «культурная идентичность местного населения. Некоторые жители Сибири считают себя в первую очередь "сибиряками", а не "россиянами" или "русскими". Сибиряк чувствует себя жителем колонии […]»;

5. – «работу из-за рубежа, направленную на расчленение России» [10].

Залишмо без коментарів останній пункт цих висновків як суто теоретичний, але гідний уваги, а от попередні свідчать про певний вибухонебезпечний потенціал для єдності Росії. За різними оцінками, понад 20% населення Сибіру підтримують ідеї або автономізації, або навіть незалежного розвитку цього регіону [11].

the colonists' perception of their own unity in the face of the metropolis is formed by the metropole itself' [8].

No less emblematic are the **autonomist traditions of Siberia** (still referred to as *oblastnichestvo* in Russian sources). They date as far back as 17th century, but more or less clearly the ideas of separation took shape in the mid-19th century. They were based on two tenets: a) Siberia is an economic and political colony of Russia, and b) Siberians are a separate historical and ethnographic type of Russians or even a separate nation [9]. Although the aspirations of Siberians for a certain autonomy within Russia were not realised in 1905, during the Russian Civil War of 1917–1923, and in the first years after the collapse of the USSR, these sentiments remain popular up to this day.

What are the main causes of Siberian separatism? Russian historian Alexander Sushko mentions the following:

1. 'unfair distribution of income received from the exploitation of natural resources between Moscow and the regions of Siberia';

2. 'policy of the federal authorities […] The Golden Horde took 10 percent from Russia and it was called the Tatar yoke. And what do you to call it when 70 percent is taken away?';

3. 'cultural identity of the local population. Some residents of Siberia consider themselves primarily "Siberians" and not *rossiyanye* (Russian citizens) or *russkiye* (People of Russian origin). Siberians feel like residents of a colony […]';

4. 'work from abroad aimed at the dissolution of Russia' [10].

For now, let us leave without comment the last point of these conclusions as being purely theoretical but worthy of attention. The ones preceding it, however, testify to a certain explosive

А що таке Сибір з економічного погляду? Це 50% російського бюджету і 75% експорту, 100% виробництва олова, нікелю, платини, 75% – нафти, 85% – золота, 90% – газу. До того ж на території поки що уявної Сибірської республіки проживає чимало різних народів, крім власне російського: якути, тувинці, хакаси, алтайці, шорці, долгани, буряти, евенки, евени, нанайці, ульчі, удегейці, ненці, чукчі, селькупи, коряки, ханти, ескімоси тощо. І невідомо, яку форму національного самовизначення вони б обрали в зручний політичний момент [12].

Аналізуючи історію сибірського націоналізму, А. Сушко доходить цікавого висновку: «Политические затухания сибирского национализма всегда были связаны с укреплением государства в России» [10]. А який підсумок можна буде підвести, якщо ця держава ставатиме деделі слабшою, нестабільнішою і менш керованою? Такий розвиток подій, безсумнівно, призведе до посилення сепаратистських настроїв, і не тільки в Сибіру. Не забуваймо про Далекий Схід (останні події в Хабаровську є наочним підтвердженням цього) чи, наприклад, Калінінградську область.

Вельми «шапкозакидательским» було б не зважати на національні аспекти. Попри фактичну російську монобільшість, такими суб'єктами,

potential dangerous for Russia's unity. According to various estimates, more than 20 percent of the population in Siberia supports the ideas of either autonomy or even independent development of the region [11].

And what is Siberia economically? It accounts for 50 percent of the Russian budget, 75 percent of Russian exports, 100 percent of tin, nickel, and platinum, 75 percent of oil, 85 percent of gold, and 90 percent of gas. At the same time, the so far imaginary Siberian Republic is inhabited by a large number of peoples other than Russians, including Yakuts, Tuvans, Khakass, Altai, Shors, Dolgans, Buryats, Evenks, Evens, Nanai, Ulchi, Udege, Nenets, Chukchi, Selkups, Koryaks, Khanty, Eskimos, etc. It remains unknown what form of national self-determination they would choose at a convenient political moment [12].

Analysing the history of Siberian nationalism, A. Sushko draws an interesting conclusion: 'Political attenuation of Siberian nationalism has always been associated with the strengthening of the state in Russia' [10]. What conclusion could be drawn if the Russian state becomes weaker, more unstable, and increasingly less manageable? Such a development will undoubtedly bolster separatist sentiments and not only in Siberia. Other regions to keep in mind

як Татарстан, Башкортостан, Кавказ тощо не можна так легко нехтувати. Річ навіть не в тім, що котрийсь із цих регіонів раптом проголосить своє бажання вийти зі складу Росії. Питання в іншому: який політичний вибух це спровокує в автономістськи налаштованих російських регіонах?

Можна припустити, що певна комбінація внутрішньо- і зовнішньополітичних чинників, які призведуть до послаблення або навіть неспроможності федерального центру ефективно управляти, зумовить різкий сплеск сепаратизму, й постане очевидна загроза для цілісності Росії.

Чи не єдиним шансом утримати єдність країни російські експерти вважають «справжній федералізм», тобто побудову відносин між суб'єктами федерації на договірних засадах і делегування визначеному суб'єктами федерації центру чітко окреслених повноважень.

П. Лузін, якого я вже цитував, пропонує: «Во-первых, **все существующие 83 региона должны быть уравнены в статусе. Наиболее безболезненно это можно сделать, превратив края, области и автономные округа в республики в их нынешних границах**». По-друге, зазначає, що потрібно реформувати податкову систему, для того щоб регіони могли розпоряджатися своїми фінансами [13]. **«Добровольный, равноправный и взаимоинтересный межрегиональный договор»,** який є **«абсолютной противоположностью империи, которая строится на столичном гиперцентрализме»,** – єдиний вихід із теперішньої безперспективної і по суті колоніальної системи управління, який убачає В. Штепа [1].

Очевидно, що такі підходи Кремль відкидає. Хоча саме він звинувачує

are the Far East (as clearly confirmed by recent events in Khabarovsk) or, for example, Kaliningrad oblast.

Disregard for national aspects would also be carelessly presumptuous. Despite the virtual Russian majority, the factors of Tatarstan, Bashkortostan, the Caucasus, etc. cannot be so easily neglected. The point is not even that any of these regions will suddenly declare their desire to leave Russia. The real question is what kind of political explosion this will provoke in the autonomous-minded Russian regions.

It can be assumed that a certain combination of domestic and foreign policy factors, which will lead to the weakening or even inability of the federal centre to exercise effective governance will entail a sudden spike in separatism and an obvious threat to Russia's integrity.

Russian experts believe that 'true federalism', i.e. building relations between federal entities on a contractual basis and delegating to the federal centre clear-cut powers determined by federal entities, may well be the only chance to preserve the country's unity.

Already mentioned P. Luzin suggests that, 'First, **all the existing 83 regions**

увесь світ у «русофобстві», «в действительности же самой русофобской является диктатура московского Кремля, которая не позволяет свободно развиваться всем русским регионам», – зазначає філософ і російський регіоналіст Сергій Корнєв. Ідеться про те, щоб залишити «70 регионов с преобладанием русского населения в роли культурных колоний Москвы». «Адепты Московии задают удивленный вопрос: "*А*

зачем нам нужно еще 70 русских проектов, 70 новых русских культур? Разве недостаточно нынешнего музея восковых фигур?" […] Фактически, этот вопрос звучит так: "*Зачем вам, суверенным регионам, быть вообще? Ваша роль – поставлять нам ресурсы и свежую кровь. В качестве полноценных субъектов истории вас не нужно, вы нам будете мешать, вы отодвинете нас в сторону*" [14]. Як зазначає відомий економіст Владислав Іноземцев, «неготовность элит принять ценности федерализма стала исторически и логически первой фундаментальной причиной возрождения российской имперской структуры» [3].

Проблема, однак, не тільки в самому Кремлі. Приблизно таку ж «централістську позицію» підтримують і представники «ліберальної» опозиції, **should be equalised in status. This can be done most painlessly by turning regions, oblasts, and autonomous districts into republics within their current borders'**, Secondly, he notes that is necessary that the tax system be reformed so that the regions can manage their budgets [13]. V. Shtepa insists that the only way out of the current hopeless and essentially colonial system of government is a '[…] **voluntary, equal, and mutually interesting interregional agreement'**, which is **'the absolute opposite of the empire based on the hypercentral role of the capital city** [1].

It is clear that such approaches are rejected by the Kremlin. It accuses the whole world of 'Russophobia', but, as philosopher and Russian regionalist Sergey Kornev puts it, 'In fact, the most Russophobic is the dictatorship of the Muscovite Kremlin, which prevents all Russian regions from developing freely'. The point, he continues, is to leave '70 regions with predominantly Russian population in the role of cultural colonies of Moscow'. 'Astonished, adherents of Muscovy ask a question: "*Why do we need another 70 Russian projects, 70 new Russian cultures? Isn't the current museum of wax figures enough?" […] In fact, the question is: "Why should you, the sovereign regions, exist at all? Your role is to supply us with resources and fresh blood. As full-fledged agents of history, you are not needed, you will hinder us, you will push us* "' [14]. As well-known economist V. Inozemtsev notes, 'the reluctance of elites to accept the values of federalism has been historically and logically the first fundamental reason for the revival of the Russian imperial structure' [3].

The problem, however, is not just in the Kremlin itself. Approximately the same 'centrist position' is endorsed by representatives of the 'liberal' opposition, which infuriates opponents in the

що викликає обурення опонентів у регіонах. Вони справедливо наполягають, що «ліберали» мають перейти до федералістського мислення, тобто визнання «за каждым регионом его политической субъектности и стремление к установлению равноправных договорных отношений» [15].

Вельми неочікуваними є міркування деяких регіоналістів щодо столиці майбутньої федерації. Багато росіян висловлюють думки проти Москви. «Почему россияне во множестве ненавидят свою столицу?» – запитує російський соціолог І. Ейдман. І відповідає: «Нельзя представить, чтобы немцы ненавидели Берлин, англичане – Лондон, французы – Париж и т.д. Но поляки или чехи, конечно, ненавидели столицу Третьего рейха, индусы – столицу Британской империи, алжирцы – столицу имперской Франции. Множество россиян, вне зависимости от национальности, воспринимают Москву как имперскую столицу, а себя как жителей колониальных, зависимых территорий. Только этим можно объяснить ненависть к Москве в российских регионах» [16].

Категорично проти збереження за Москвою функцій оновленої федерації В. Штепа: «Москва – это концентрат имперских смыслов и символов, от средневекового "третьего Рима" до советских звезд над Кремлем. Поэтому без переноса столицы из Москвы Россия просто не сможет избавиться от имперской ментальности [15]. «[…] никакие федеративные или конфедеративные договоры в России в принципе невозможны, пока ее столица остается в Москве» [1].

Навіть наближений до Кремля скандальний російський олігарх **Олег Дерипаска висловив думку за перенесення столиці до Сибіру** [17].

regions. They rightfully insist that the 'liberals' must move to federalist thinking, i.e. recognise 'each region's political identity and the aspiration to establish equal contractual relations' [15].

Opinions of some regionalists about the capital of the future federation are most unexpected. Many Russians speak out against Moscow. 'Why do many Russians hate their capital?' Russian sociologist I. Eidman asks, answering his own question: 'It is impossible to imagine that the Germans hate Berlin, the British loathe London, the French despise Paris, etc. But the Poles or the Czechs, of course, hated the capital of the Third Reich, the Hindus hated the capital of the British Empire, and the Algerians hated the capital of imperial France. Many Russians, regardless of nationality, perceive Moscow as an imperial capital and see themselves as residents of colonial, dependent territories. Only this can explain the hatred towards Moscow in Russian regions' [16].

V. Shtepa is vehemently against preserving the functions of Moscow in a renewed federation: 'Moscow is a concentrate of imperial meanings and symbols, from the medieval "third Rome" to the Soviet stars over the Kremlin. Therefore,

without moving the capital away from Moscow, Russia simply will not be able to get rid of the imperial mentality [15]. '[…]

А голова Наглядової ради Інституту демографії, міграції та регіонального розвитку **Юрій Крупнов** прямо заявив, що **«нынешний главный город России опустынивает всю остальную территорию страны».** Він назвав це питанням виживання Росії [18].

Проте не всі в Росії так думають, бо насамперед через політичний курс Кремля не бачать практичних можливостей до кардинальних змін. Тому доходять висновку, що в осяжній перспективі у відносинах між «метрополією» і «колоніями» нічого не зміниться. Зокрема, оглядач російського «Forbes» Максим Артем'єв констатує: «Думается, в обозримой перспективе цивилизационный раскол между Москвой и остальной Россией останется. И о чем следовало бы подумать, так это о том, как не допустить его увеличения» [19].

Отже, що маємо в підсумку?

1. **«Федеративність» Росії є фікцією.** Насправді це країна з жорстко централізованою системою управління.

2. **Офіційно закріплено нерівність регіонів Росії,** а також «національну тріщину» у формі вивищення «русских» порівняно до інших народів Росії.

3. **Регіони сприймають Москву як «метрополію», а себе – як «колонії».**

4. **В Росії посилюються автономістські настрої.** Найбільше це відчутно на Уралі, в Сибіру, на Далекому Сході та в Калінінградській області.

5. Попри нечисленність «інородців» порівняно з «русским» населенням, **національний чинник (Татарстан, Башкортостан, Кавказ тощо) відіграватиме не останню роль у внутрішньополітичному житті Росії** і може стати детонатором ланцюгової реакції в російських регіонах.

federal or confederate agreements in Russia are impossible by definition as long as its capital remains in Moscow' [1].

Even infamous Russian oligarch **Oleg Deripaska, who is close to the Kremlin, has called for moving the capital to Siberia** [17]. In turn, **Yuriy Krupnov**, Chairman of the Supervisory Board of the Institute for Demography, Migration, and Regional Development, has directly stated that '**Russia's current capital is laying waste to the rest of the country' and called it a matter of Russia's survival** [18].

By far not everyone in Russia shares this view because they do not see practical opportunities for radical change due to, first of all, the Kremlin's political course. Thus, they come to the conclusion that in the foreseeable future nothing will change in relations between the 'metropole' and 'colonies'. For instance, according to Maxim Artemyev, a columnist of *Forbes Russia*, 'It seems that in the foreseeable future the civilisational split between Moscow and the rest of Russia will not disappear. What we should think about is how to prevent its widening' [19].

So what do we have in the end?

1. **Russia's 'federalism' is a fiction**. In reality, Russia is a country with a highly centralised system of government.

2. **The inequality of Russian regions is formally enshrined** along with the 'national rift' in the form of the elevation of the 'Russians' in comparison with other peoples of Russia.

3. **The regions perceive Moscow as a 'metropole' and feel themselves as 'colonies'.**

4. **In Russia, autonomist sentiments are on the rise.** This is most felt in Ural, Siberia, the Far East, and Kaliningrad region.

5. Despite the small number of 'foreigners' compared to the 'Russian' population, **the national factor (Tatarstan, Bashkortostan, the Caucasus, etc.) will**

6. **Накладання регіональних суперечностей на асиміляторську політику Кремля щодо корінних народів Росії** за певних політичних обставин **зумовить різке послаблення керованості країною.**

Територіально-національний розлом, який був, є і буде ахіллесовою п'ятою Росії, має всі шанси знову стати державоруйнівною прірвою.

Головним чинником, який може спровокувати колапс Росії, є неспроможність Москви ефективно керувати регіонами. Підставою для цього, найімовірніше, стане комбінація двох випадків: а) різкого погіршення економічної ситуації в країні та пов'язаного з цим невдоволення населення в регіонах; б) посилення економічного і військово-політичного тиску Заходу на Кремль.

А поки що Росія досі є імперією, зшитою жорстким централізмом. **«Россию связывает воедино только централизованное насилие, колючая проволока лагерей и пыточные наручники»,** – доходить невтішного висновку Ігор Ейдман [16].

have an important role to play in Russia's domestic political life and may set off a chain reaction in Russian regions.

6. **The overlapping of regional contradictions and the Kremlin's assimilation policy towards Russia's indigenous peoples will,** under certain political circumstances, **result in an abrupt weakening of the country's governability.**

The territorial and national rift, which was, is, and will remain the Achilles heel of Russia, has every chance to turn into an abyss, destructive for the state.

The main factor that could spark the collapse of Russia will be Moscow's inability to govern the regions effectively. The reasons for this are likely to be a combination of two factors: a) sharp deterioration of the economic situation in the country and related popular dissatisfaction in the regions; b) increased economic and politico-military pressure of the West on the Kremlin.

For now, Russia remains what it is: an empire sewn together by rigid centralism. As I. Eidman puts it, **'Russia is bound together only by centralised violence, barbed wire camps, and torture handcuffs** [16].

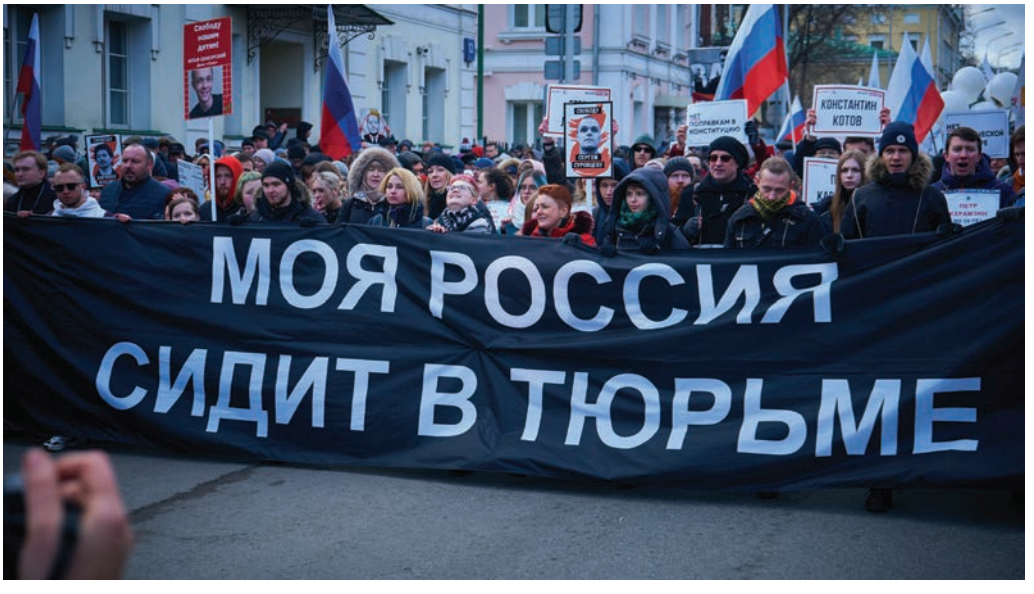

1. *Штепа В.* Новый договор или распад? // Регион.Эксперт. 31 декабря 2019. URL: https://region.expert/treaty_or_collapse/

2. *Штепа В.* Либо республики – все, либо не будет ни одной // Регион. Эксперт. 2 ноября 2020. URL: http://region.expert/all_republics/

3. Штепа В. Федерация или сохранение метрополии? // Регион.Эксперт. 21 декабря 2020. URL: http://region.expert/federation-or-metropolis/

4. *Азаревич В.* Сибирский сепаратизм: от антимонархического заговора до борьбы с Колчаком // Local. 25 мая 2020. URL: https://localcrew.ru/siberianstate

5. Конституция Российской Федерации. Гл. 3. Ст. 68. URL: http://www.constitution.ru/10003000/10003000-5.htm

6. *Гобл П.* Москва сталкивается с регионалистскими движениями по всей России // Регион.Эксперт. 5 октября 2018. URL: http://region.expert/regionalist-movements/

7. *Кириллова К.* Возможно ли возрождение Уральской республики? // Регион.Эксперт. 10 января 2017. URL: https://region.expert/new-ural/

8. *Лузин П.* Бессмертная Уральская республика // Регион.Эксперт. 7 июля 2017. URL: https://region.expert/immortal-ural/

9. *Федоров Ю.* Россия между фашизмом и распадом. Киев, 2017. С. 102.

10. *Сушко А.* Исторические идеи и политические практики сибирского сепаратизма // Вестник Томского государственного университета. 2018. № 426. С. 192–206. URL: http://journals.tsu.ru/uploads/import/1671/files/426_192.pdf

11. *Федоров Ю.* Указ. работа. С. 111.

12. https://youtu.be/_ipc6Ow5aWk

13. *Лузин П.* Метафизика архипелага. Почему нам нужна деколонизация России? // Регион.Эксперт. 5 апреля 2017. URL: http://region.expert/decolonization/

14. *Корнев С.* Постмосковская цивилизация // Регион.Эксперт. 2 июня 2016. URL: https://region.expert/postmoscow/

15. *Штепа В.* Почему централистская оппозиция не понимает федерализм? // Регион.Эксперт. 20 июня 2020. URL: http://region.expert/opposition/

16. *Эйдман И.* Три империи: российская, коммунистическая, мафиозная // Каспаров.ru. 30 октября 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5F9AE07E2FFE9

17. Кремль прокомментировал идею Дерипаски о переносе столицы из Москвы // LENTA.RU. 4 сентября 2020. URL: https://lenta.ru/news/2020/09/04/stolica/

18. *Бричкалевич И.* Демограф обосновал перенос столицы из Москвы: «Вопрос выживания» // MK. 8 сентября 2020. URL: https://www.mk.ru/economics/2020/09/08/demograf-obosnoval-perenos-stolicy-iz-moskvy-vopros-vyzhivaniya.html

19. *Артемьев М.* Москва – это навсегда? Реально ли перенести столицу России в другой город // Forbes. 21 августа 2017. URL: https://www.forbes.ru/biznes/349281-moskva-eto-navsegda-realno-li-perenesti-stolicu-rossii-v-drugoy-gorod

4. ЕКОНОМІЧНА БЕЗВИХІДЬ

Это не цены высокие,
это мы нищие, г-н Президент.

Олександр Горний, блогер [1]

Політичні перспективи Росії безпосередньо залежать від її економічного здоров'я. Аж ніяк не претендуючи на всебічний аналіз стану економіки Росії (це тема навіть не окремої статті, а фундаментального академічного дослідження), виокремлю лише деякі, на мою думку, важливі аспекти, що в майбутньому впливатимуть на ситуацію як у самій державі, так і на її місце у світовій економіці.

На чому стоїть сучасна економіка Росії? Відповідь відома – на експорті сировини. Йдеться здебільшого про нафту і газ. Саме на підставі цього американський сенатор Джон Маккейн назвав Росію «країною-бензоколонкою». Від експорту вуглеводнів Росія отримує левову частку своїх валютних надходжень. Які ж окреслюються тенденції?

Нафта. Обсяг видобутку нафти і газового конденсату в Росії 2020 року скоротився на 8,6% порівняно з 2019 роком та склав 512,68 млн тонн. Цей показник став мінімальним за останні дев'ять років і наблизився до десятирічного мінімуму: 2010 року він дорівнював 512,3 млн тонн. Водночас експорт нафти за 11 місяців 2020 року зменшився на 11% – до 220,241 млрд тонн. А отже, й доходи від експорту нафти також упали: за даними Федеральної митної служби, за січень – листопад 2020 року вони скоротилися на 40,9% у річному зіставленні і становили 66,391 млрд дол. США [2].

4. ECONOMIC IMPASSE

It is not the prices that are high, it is
us who are beggars, Mr President.

—Alexander Gorny,
a blogger [1]

Russia's political prospects are directly dependent on its economic health. Claiming no comprehensive analysis of the state of Russia's economy (this is not even the subject of a separate article but of fundamental academic research), I will single out only some, in my opinion, essential aspects that will affect the situation in the state itself and its future place in the world economy.

What is the basis of Russia's modern economy? The answer is known: exports of raw materials, mostly oil and gas. That is exactly what gave famous US Senator John McCain reason to call Russia a 'gas station masquerading as a country'. Russia receives the lion's share of its foreign exchange earnings from hydrocarbon exports. What are the emerging trends?

Oil. In 2020, the volume of oil and gas condensate production in Russia decreased by 8.6 percent compared to 2019 and amounted to 512.68 million tons. This figure was the lowest over the last nine years and approached the ten-year low: in 2010, it was 512.3 million tons. At the same time, in the first 11 months of 2020, oil exports decreased by 11 percent to 220.241 million tons. Consequently, revenues from oil exports fell: According to the Federal Customs Service, in January–November 2020, revenues dropped by 40.9 percent year-on-year and amounted to $66.391 billion [2].

Газ. 2020 року «Газпром» видобув 452,7 млрд куб. м газу, а експорт становив 179,3 млрд куб. м. За підсумками 2019 року компанія видобула 500,1 млрд куб. м газу, тоді як експортувала – 199, 3 млрд куб. м. Отже, 2020 року видобуток «Газпрому» скоротився на 9,48%, експорт – на 10% [3]. Проблеми «Газпрому» висвітлює вже навіть російська преса. Ідеться, зокрема, про прорахунки в реалізуванні 30-річного контракту «Сила Сибіру», який через «великий русский авось» може бути зірвано. Адже запасів газу на Чаяндинському родовищі, з якого його постачатимуть до Китаю, імовірно, не вистачить. Це завдасть збитків на суму понад 1,5 трлн рублів [4].

Електроенергія. Росія різко скоротила обсяги постачання електроенергії за кордон. За 11 місяців 2020 року вони впали на 42%, якщо порівняти з 2019 роком, і становили 426,9 млн дол. США [5].

Такі ж негативні тенденції можна спостерігати й щодо інших важливих статей російського експорту, що призвело до суттєвого погіршення балансу зовнішньої торгівлі цієї держави. За даними російської митниці, позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу Росії за січень – листопад 2020 року впало на 42,7% у річному зіставленні, до 92,7 млрд дол. США. Експорт приніс країні за звітний період 302 млрд дол. США і скоротився на 21,8%. Імпорт за звітні 11 місяців зменшився на 6,8%, до 209,3 млрд дол. США. Зовнішньоторговельний оборот РФ у січні – листопаді минулого року становив 511,4 млрд дол. США, що на 16,3% менше ніж торік за той самий період [2].

Звісно, слід узяти до уваги і те, що впродовж 2020 року певні коректи-

Gas. In 2020, Gazprom extracted 452.7 billion cubic meters of gas, exports amounted to 179.3 billion cubic meters. At the end of 2019, production amounted to 500.1 billion cubic meters, exports stood at 199.3 billion cubic meters. Thus, in 2020, Gazprom's production decreased by 9.48 percent, exports dropped by 10 percent [3]. Gazprom's problems have even hit the Russian press. These include, in particular, miscalculations in the implementation of the 30-year contract Power of Siberia, which may fall through due to the great Russian 'cross-your-fingers' mentality. Gas reserves at the Chayandin field, from which gas will be supplied to China, might simply not be enough. This will result in losses of more than 1.5 trillion rubles [4].

Electricity. Russia has sharply reduced electricity supplies abroad. In the first 11 months of 2020, they fell by 42 percent compared to 2019 and amounted to $426.9 million [5].

The same negative trends are observed in the case of other important items of Russian exports, which has led to a significant deterioration in Russia's trade balance. According to the Russian customs service, in January–November 2020, the surplus of Russia's foreign trade fell by 42.7 percent year-on-year, to $92.7 billion. During the reporting period, Russia's export revenues amounted to $302 billion, a decrease of 21.8 percent. Over these 11 months, Russian imports dropped by 6.8 percent to $209.3 billion. In January–November 2020, Russia's foreign trade turnover amounted to $511.4 billion, 16.3 percent less than in the same period last year [2].

It should, of course, be taken into account that 2020 was marked by a global coronavirus pandemic, a contraction in business activity and

ви внесла світова пандемія коронавірусу, яка зумовила згортання бізнесової активності, тож цей рік не є показовим. Власне, ідеться **не про цифри, які можуть коливатися, а про тенденції, що ілюструють вектор розвитку.** Питання полягає в тому, чи має російська економіка стратегічну перспективу, зважаючи, щонайменше, на дві головні обставини, які принципово впливатимуть на здатність Росії поповнювати свій бюджет завдяки експорту енергоносіїв уже найближчим часом.

По-перше, **через 15 – 20 років собівартість видобутку нафти в Росії може становити 60 – 70 дол. США за барель, що зробить її нерентабельною. Причина – у виснаженні наявних і переході до так званих важкодоступних родовищ, які потребуватимуть великих додаткових капіталовкладень, а також у відсутності новітньої технології в Росії. Чи зможе вона обійти сучас-**

therefore cannot be used as a reference point. Generally speaking, **it is not about numbers that can fluctuate but about trends that illustrate the avenue of development.** The question is whether the Russian economy has a strategic prospect, considering at least two main circumstances that will fundamentally affect Russia's ability to supplement its budget by exporting energy in the near future.

The point is, first, that in 15–20 years the cost of oil production in Russia may reach $60–70 a barrel, thus making it unprofitable. The reason is the depletion of the existing and transition to the so-called hard-to-tap reserves, which will require large additional investments, as well as lack of cutting-edge technologies in Russia. Whether it will be able to circumvent current sanctions in light of the political trends described above remains highly questionable. It should be added that, as of 2019, only 67 percent of oil fields were profitable. According

ні санкційні обмеження з огляду на описані вище політичні тенденції – беруть великі сумніви. До цього слід додати, що за станом на 2019 рік рентабельними були лише 67% нафтових родовищ. За розрахунками Мінприроди РФ, «в 2025 году Россия окажется в точке невозврата, когда начнется необратимый процесс деградации нефтедобывающей отрасли в стране». Зокрема, йдеться про скорочення видобутку нафти до 2030 року на 40% або навіть 50%. Це означатиме, що експорт нафти буде припинено [6].

По-друге, що не менш важливо, – країни, які сьогодні купують енергоносії в Росії, ставлять перед собою амбітну, але цілком реалістичну мету – відмовитися від використання викопних видів палива до 2040-х років. Крім того, слід також зважати на альтернативних постачальників енергоносіїв до цих країн, зокрема США, а надто якщо взяти до уваги політичний компонент відносин Захід – Росія.

Отже, **в Росії обмаль часу на те, щоби від сировинної економіки перейти до високотехнологічної.** Проте немає ніяких підстав сподіватися, що це справді може відбутися. Своєю чергою такий розвиток подій призведе до суттєвого скорочення надходжень до бюджету Росії з усіма соціальними наслідками.

Ба більше, **є декілька інших, критичних, чинників, які позначаться на розвитку російської економіки. Комбінація їх між собою та із зазначеними вище матиме на неї, безперечно, руйнівний кумулятивний вплив.**

Ідеться **про демографічну кризу та відплив робочої сили.** В Росії цю проблему називають по-різному: і «демографічна яма», і «демографічна катастрофа», і «русский крест». to the Ministry of Environment of the Russian Federation, 'In 2025, Russia's oil industry will start to irreversibly degrade, thus putting Russia at the point of no return'. What is meant here is that by 2030 oil production will shrink by 40 or even 50 percent, leading to the termination of oil exports [6].

Second, which is just as important, the countries that buy energy in Russia today set an ambitious but quite realistic goal of abandoning fossil fuels by the 2040s. In addition, alternative energy suppliers to these countries, particularly the United States, should also be considered, especially if the political component of West-Russia relations is taken into account.

Thus, **Russia has little time left to move from a commodity-based to a high-tech economy.** That said, there is no reason to hope that this can really happen. In turn, such a course of events will lead to a significant drop in revenues to the Russian budget, with all the relevant social implications.

In addition, **there are several other critical factors that will affect the development of the Russian economy. Their combination with each other and those mentioned above will undoubtedly have a devastating cumulative effect.**

These are **the demographic crisis and labour outflow.** In Russia, it had many names: 'demographic pit', 'demographic catastrophe', 'Russian cross'. Some experts even speak of Russia's 'extinction'. Its importance is evidenced by the mere fact that in government documents of the last decade it is indicated as the main socioeconomic issue [7].

The question, however, is not about the name or statement but the consequences of this phenomenon. And they are obvious: a powerful blow to the

Дехто з експертів говорить навіть про «вимирання» Росії. Про те, яке вона має значення, свідчить уже те, що в урядових документах останнього десятиліття її визначено як головну соціально-економічну проблему [7].

Утім питання не в назві чи констатації, а в наслідках. А вони – очевидні. Це потужний удар по економіці, серйозне загострення соціальних проблем та диспропорцій, ризики остаточної втрати «культурної самобутності» немусульманського населення Росії, загрози безпеці країни (бо чисельності силового блоку не вистачить навіть для охорони кордонів) тощо. Зокрема, різко скорочується населення Центральної Росії, нечорноземної зони, Сибіру, Крайньої Півночі та Далекого Сходу. Заходи Уряду РФ не дають бажаних результатів [8]. Росстат повідомляє, що населення Росії далі скорочується, і ця тенденція посилюватиметься щонайменше до 2026 року [9].

Не додають оптимізму й числові показники механічного відпливу робочої сили, тобто еміграції з Росії. За оцінками недержавних джерел, **Росію покинули понад 10 млн осіб** [10]. Еміграційні тенденції, а надто серед молоді, лише зростають. За даними «Левада-центру», у вересні 2019 року майже 50% молодих людей (з-поміж тих, хто брав участь в опитуванні) виявили бажання емігрувати з Росії. Загалом же, згідно з результатами цього опитування, виїхати за кордон прагне понад 20% населення Росії [11].

Слід згадати і те, що Росія посідає друге місце в Європі за кількістю розлучень і четверте у світі за рівнем **алкоголізму (від нього щороку помирає майже 600 тис. осіб).** Понад **2,5 млн осіб із наркотичною залежністю** (переважно молодь) тощо [8]. «Это economy, a serious exacerbation of social problems and disparities, risks of the irretrievable loss of 'cultural identity' of Russia's non-Muslim population, threats to the country's security (because the size of the security agencies is simply not enough to protect the borders), etc. The population decline is particularly sharp in Central Russia, areas without chornozem (fertile black soil), Siberia, the Far North, and the Far East. The measures taken by the government of the Russian Federation do not yield the desired results [8]. According to the Federal State Statistics Service of Russia, the Russian population continues to decline and this trend will intensify at least until 2026 [9].

The figures on the mechanical outflow of labour, i.e. emigration from Russia, are not optimistic either. According to non-government sources, **more than 10 million people have left Russia** [10]. Emigration trends, especially among youth, are only scaling up. According to the Levada Centre, in September 2019, more than 50 % of young people wished to emigrate from Russia; in general, this figure amounts to more than 20 percent of the Russian population [11].

One should also mention that Russia ranks second in Europe in the number of divorces and fourth globally in terms of **alcohol consumption (which kills about 600,000 people each year).** Besides, the country has about **2.5 million people** (mostly of young age) **suffering from substance abuse** [8]. 'This is it [the Russian government] that allows 'salespersons' to alcoholise a nation that already consumes 18.2 liters of pure alcohol per person a year. And it is this government that intercepts only 4 percent of heroin entering the country, which Russia consumes almost as much as the rest of Europe' [12].

она (російська влада. – Авт.) позволяет "коммерсантам" спаивать нацию, уже сегодня потребляющую 18,2 л чистого алкоголя в год на человека. И это она перехватывает всего 4% поступающего в страну героина, которого в России потребляется почти столько же, сколько во всей остальной Европе» [12].

Знекровлює російську економіку також **повсякденна і повсюдна корупція** і вивезення капіталу. Важко не погодитися з висновками російських економістів та соціологів, що «**в современном российском обществе коррупция – не просто совокупность частных преступных практик, осуществляемых отдельными чиновниками, а системное социальное явление**» [13]. За даними російських експертів, майже 10% бюджетних коштів, які витрачають чиновники, не створюють доданої вартості, а від суми на держзакупівлі понад 20% крадуть [14].

Вельми показовим є й інший факт – населення Росії сприймає корупцію як звичне явище. Яскравим прикладом цього стала реакція росіян на розслідування Олексія Навального щодо «палацу Путіна». «Общество в целом отнеслось к расследованию сдержанно, **в очередной раз продемонстрировав высокую терпимость к коррупции**», – зазначає заступник директора «Левада-центру» Денис Волков [15].

Permanent and pervasive corruption and capital outflows are also bleeding the Russian economy white. One can hardly disagree with the conclusions of Russian economists and sociologists, saying that, **'In modern Russian society, corruption is not just a set of private criminal practices carried out by individual officials but a systemic social phenomenon'** [13]. According to Russian experts, about 10 percent of budgetary funds spent by officials do not create added value, and more than 20 percent of funds for public procurement is embezzled [14].

There is one more significant case in point: The Russian population treats corruption as if it were a common thing. This was clearly confirmed by the reaction of Russians to Navalny's investigation on 'Putin's palace'. In the words of Denis Volkov, Deputy Director of the Levada Center, 'Society as a whole has shown a low-key reaction to the investigation, **once again demonstrating its high tolerance for corruption'** [15].

The peculiarity of Russian corruption is that the **embezzled funds** are not in-

Специфіка російської корупції в тому, що **вкрадені кошти** не вкладають в економіку держави, їх зазвичай **вивозять за кордон**. Навряд чи можливо встановити точну цифру, але в російських джерелах вказують від 1 до кількох трильйонів дол. США [16]. На думку експертки Олени Ларіної, сума вивезених коштів становить 5 трильйонів дол. США. За її підрахунками, це майже 40 тис. дол. на кожного росіянина, 100–110 тис. дол. – на сім'ю з однією дитиною або 75–80 тис. дол. – на сім'ю із двох пенсіонерів. Поглиблюється соціальне розшарування: на 1% населення припадає 71% національного багатства Росії [17].

Зрозуміло, що така політика влади веде до зростання зубожіння населення. За даними російських джерел, 36% росіян бракує зарплати на основні потреби, 39% – ледь вистачає. Згідно з проведеним опитуванням, 42% населення економить на платній медицині та ліках, 36% – на освіті [18]. Відповідно до офіційних даних кожен восьмий росіянин – бідний [19]. Підсумовуючи, економіст Ігор Ніколаєв доходить такого висновку: «[…] результаты: в 2014–2019 гг. (за 2020 год официальных статистических данных пока еще нет) […] реальные располагаемые доходы населения снизились на 7,4%. [...] люди беднеют […] Поэтому неудивительно, что у людей уже сформировалось обостренное чувство социальной несправедливости» [20].

vested in the Russian economy but are usually **exported abroad.** Difficult as it may be to determine an exact amount, Russian sources estimate it at one to several trillion US dollars [16]. Expert Yelena Larina argues that the amount of exported wealth is $5 trillion. According to her calculations, it is about $40,000 per each Russian citizen, or about $100–110,000 per family with one child, or approximately $75–80,000 per family of two pensioners. Social disparities are deepening: 71 percent of Russia's national wealth belongs to 1 percent of its population [17].

It is clear that such a policy of the government is leading to the impoverishment of the population. According to Russian sources, 25 percent of Russians lack money for basic needs, and 39 percent say their salaries are barely enough for it. 42 percent skimp on paid medicine care and drugs, and 36 percent economise on education [18]. In accordance with official data, every eighth Russian is poor [19]. Summing up, economist Igor Nikolaev comes to the following conclusion: '[…] the results are: In 2014–2019 (there are no official statistics for 2020 yet) […] the real discretionary incomes of the population have decreased by 7.4 percent […] people are getting poorer […] Therefore, it is not surprising that they have already developed an acute sense of social injustice' [20].

Expenditures on the security agencies, which number more than 2.5 million people in 50 structures, remain a heavy

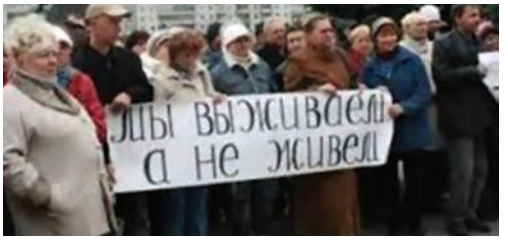

Надважким тягарем для економіки держави досі є видатки на силовий блок, що налічує понад 2,5 млн осіб, які об'єднані в 50 відомств. Не можна забувати й про видатки на армію чисельністю майже 800 тис. осіб [21].

Негативно впливають на стан економіки Росії **й міжнародні санкції.** Дослідження «Bloomberg Economics» оцінює втрати російської економіки за період дії санкцій (2014–2018 рр.) у 6% порівняно з показниками, які могли би бути без обмежувальних заходів [22]. Нові санкції США щодо внутрішнього боргу Росії ще не є надто болючими для її економіки, однак створюють негативний фон для іноземних інвесторів. З огляду на поведінку Росії на міжнародній арені можна передбачити, що їх ще буде посилено.

burden on the economy. Expenses on the army of above 800,000 people should be taken into account as well [21].

The Russian economy is also negatively affected by international sanctions. According to a study of *Bloomberg Economics*, the losses of the Russian economy during the period of sanctions (2014–2018) stood at 6 percent of the GDP, as compared to the level it would have reached if the restrictive measures had not been in place [22]. The new US sanctions on Russia's sovereign debt are not yet extremely damaging for the Russian economy, but they have a chilling effect on foreign investors. Given Russia's behavior in the international arena, the sanctions are likely to be strengthened.

Экономисты оценили потери России от санкций в ₽800 млрд

РБК

Доволі песимістичними щодо перспектив російської економіки є прогнози знаного економіста Михайла Касьянова: «В России, несмотря на оптимистичные прогнозы, которые делает правительство и Путин их объявляет, к концу следующего года (2021. – Авт.) мы не достигнем уровня 19-го, мы достигнем его только к концу 22-го года. А что такое уровень 19-го года? Это примерно уровень 2010 года, поскольку, вы знаете, с 10-го года, а именно больше еще с 13-го года доходы населения падали каждый

Renowned economist Mikhail Kasyanov gives quite a pessimistic forecast on the prospects of the Russian economy: 'In Russia, despite the optimistic forecasts made by the government and announced by Putin, we will not be able to reach the level of 2019 by the end of next year [2021]; we will reach it only by the end of 2022. And what is the level of 2019? This is roughly the level of 2010 because, as you know, starting from 2010 and even more so from 2013, the incomes of the population had been falling every year for seven years in a row. By the

год 7 лет подряд. Мы к концу 22-го года, ровно через 2 года, вернемся к уровню 10-го года» [23].

Більшість об'єктивних економістів уважає, що економіка Росії увійшла у фазу довготривалої стагнації. **З огляду на це важко не погодитися з висновком економіста Г. Явлінського про те, що «экономическую политику** (Росії. – *Авт.*) **последних 15 лет тоже справедливо назвать провалом» [24].**

Які **висновки** слід зробити з викладеного вище?

1. **Головні статті російського експорту,** які наповнюють бюджет, у найближчій перспективі **можуть критично зменшитися.**

2. **Демографічна криза в Росії поглиблюється.** Це створює нові надзвичайно небезпечні економічні, безпекові та соціальні виклики. Заходи влади, спрямовані на її подолання, не є ефективними. Додатковими «обтяжувальними чинниками», що негативно впливають на ситуацію, є алкоголізм, наркоманія й еміграція.

3. **Повсюдна корупція,** що стала соціальним явищем, роз'їдає державні фінанси. Вона **є нездоланною перешкодою для проведення необхідних реформ.** Виведення в офшори величезних сум за кордон знекровлює економіку цієї держави.

4. **Міжнародні економічні санкції,** які накладено на Росію за окупацію Криму і війну на Донбасі, витрати на утримання цих територій **лягають додатковим тягарем на її економіку.** Непропорційно високими є також видатки на утримання військово-силового блоку країни.

5. Усе це робить украй необхідний **перехід до інноваційної економіки практично нереальним.** А без нього **Росія приречена на економічний занепад,** до того ж у недалекій перспективі.

end of 2022, exactly in two years, we will return to the level of 2010' [23].

Most objective economists are inclined to believe that Russia's economy has entered a phase of long-term stagnation. **In this regard, one can't but agree with the conclusion of economist G. Yavlinsky that 'the economic policy** [of Russia] **over the last 15 years can fairly be called a failure'** [24].

What **conclusions** can be drawn from the above?

1. **The volume of the major items of Russian exports** generating public revenues **may significantly decline** in the near future.

2. **The demographic crisis in Russia continues to deepen.** This creates new extremely menacing economic, security, and social challenges. The measures taken by the government to overcome it are not effective. Additional 'aggravating factors' that are negatively affecting the situation are alcoholism, substance abuse, and emigration.

3. **Pervasive corruption,** which has become part of the social reality and is eroding public finance, **is an insurmountable obstacle to the necessary reforms.** Withdrawal of huge sums of money to offshore jurisdictions is bleeding the Russian economy dry.

4. **International economic sanctions** imposed on Russia for the occupation of Crimea and the war in Donbas and the cost of maintaining these territories **are an additional burden on the Russian economy.** Expenditures on the maintenance of the country's military and security forces remain disproportionately high.

5. All of this makes the much-needed **transition to an innovative economy virtually unrealistic.** And without this, **Russia is doomed to economic decline,** which is close at hand.

Економічна «тріщина» є чи не найнебезпечнішою в усій державній конструкції Росії. Навіть побіжний аналіз свідчить про те, що згодом вона стватиме дедалі ширшою, загрожуючи підвалинам російської державності. Відома політикиня Л. Шевцова назвала сучасну ситуацію в Росії **«інерцією деградації, яка стає способом існування»** [25].

The economic 'crack' is, perchance, the most dangerous one in the entire structure of the Russian state. Even a cursory analysis shows that over time it will become increasingly wider, threatening the foundations of Russian statehood. As famous politician L. Shevtsova put it, the current situation in Russia is the **'inertia of degradation that is turning into a mode of existence'** [25].

1. Горный А. Это не цены высокие, это мы нищие, г-н Президент // Радиостанция «Эхо Москвы». 11 декабря 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/amountain/2756042-echo/
2. Нефтяные доходы России упали на 42,7% в 2020 году // Каспаров.ru. 19 января 2021. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=6005B45132715
3. Добыча газа в «Газпроме» в 2020 году достигла 452,7 млрд куб. м // ТАСС. 2 января. URL: https://tass.ru/ekonomika/10398881
4. Поляков Е. Мечты срываются «Газпром» теряет 1,5 триллиона рублей и рискует сорвать поставки газа в Китай на миллиарды долларов // LENTA.RU. 10 января 2021. URL: https://lenta.ru/articles/2020/05/28/the_power_of_lies/
5. Россия резко сократила экспорт электроэнергии в 2020 году // Каспаров.ru. 18 января 2021. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=60057DC8BBE16
6. Закат эпохи «мировой бензоколонки»: цифры и факты // Livejournal. 5 января 2021. URL: https://zloy-odessit.livejournal.com/3400349.html
7. Указ о национальных целях развития России до 2030 года // Президент России. 21 июля 2020. URL: http://kremlin.ru/events/president/news/63728
8. Воронцов А. Демографическое состояние русского народа // Cyberleninka. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/demograficheskoe-sostoyanie-russkogo-naroda/viewer
9. Население России сократилось второй год подряд // РБК. 24 января 2020. URL: https://www.rbc.ru/economics/24/01/2020/5e2ac0d29a794776cb833825
10. «Проект»: Росстат в шесть раз занижает число уехавших из России // Радио Свобода. 16 января 2019. URL: https://www.svoboda.org/a/29713531.html
11. Гончаров С. Эмиграционные настроения / С. Гончаров, Д. Волков // Левада-центр. 26 ноября 2019. URL: https://www.levada.ru/2019/11/26/emigratsionnye-nastroeniya-4/?fromtg=1\\
12. Иноземцев В. Идеальный народ // МК. 1 ноября 2010. URL: https://www.mk.ru/politics/russia/2010/11/01/541080-idealnyiy-narod.html
13. Коррупция в России: системный анализ // Обозник. 24 февраля 2019. URL: http://www.oboznik.ru/?p=50418
14. Лемешонок О. Влияние коррупционных факторов на экономику России // Cyberleninka. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-korruptsionnyh-faktorov-na-ekonomiku-rossii/viewer
15. Волков Д. На пределе своїх возможностей // IPG. 16 февраля 2021. URL: https://www.ipg-journal.io/regiony/evropa/na-predele-svoikh-vozmozhnostei-1243/?utm_campaign=ru_227_20210217&utm_medium=email&utm_source=newsletter
16. Немец А. Casus Belli // Каспаров.ru. 28 декабря 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FE8D8B30D3FC
17. Грабь награбленное: Запад конфискует офшорне миллиарды российских олигархов // Howtonews. 31 января 2021. URL: https://news-ks.info/grab-nagrablennoe-zapad-konfiskuet-ofshornye-milliardy-rossijskih-oligarhov/?utm_source=smi2&utm_medium=cpc&utm_content=9901364
18. Четверти россиян не хватает зарплаты на основные нужды // Каспаров.ru. 3 февраля 2021. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=601A92C8AFBE4
19. В России продолжают падать реальне доходы населения и расти число бедных // Каспаров.ru. 29 января 2021. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=6013E2FBD5EFC
20. Николаев И. Как сегодня перераспределяется национальное багатство в России // Радиостанция «Эхо Москвы». 26 января 2021. URL:
https://echo.msk.ru/blog/nikolaev_i/2779926-echo/
21. Об оптимизации армии: «Это безумие и шаг против интересов России» // Рамблер. 21 октября 2020. URL: https://news.rambler.ru/army/45059559/?utm_content=news_media&utm_medium=read_more&utm_source=copylink
22. Санкції проти Росії. К.: МЦПД, 2019. С. 20. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/t_sankcii_rf_a4_ukr.pdf
23. Михаил Касьянов // Радиостанция «Эхо Москвы». 18 декабря 2020. URL: https://echo.msk.ru/programs/year2020/2758492-echo/
24. Явлинский Г. Крах Лаврова – Путина // Григорий Явлинский: официальный сайт. 31 июля 2017. URL: https://www.yavlinsky.ru/article/krah-lavrova-putina/
25. Шевцова Л. Країна, що йде тонкою кригою // НВ. 3 січня 2021. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/volodimir-putin-2021-shcho-chekaye-rosiyu-v-novomu-roci-ostanni-novini-50133310.html

5. ГЛУХИЙ КУТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

В 2020-м в отечественную внешнюю политику пришла новая реальность: дипломатия как конфиденциальный обмен мнениями в поисках взаимоприемлемого компромисса оказалась невозможна в принципе […] В этих условиях дипломатия становится просто излишней.

Олександр Гольц, журналіст [1]

Психологічна прийнятність внутрішнього колоніалізму поміж російських еліт цілком допускає й імперсько-колоніальну зовнішню політику.

Але як добре все начебто розпочиналось? 17 червня 1992 року Президент Росії Б. Єльцин виступив у Конгресі США з промовою, яку Захід оцінив як історичну. Справді, було за що, бо Єльцин тоді говорив про відмову від комуністичної ідеології і тоталітаризму, виступав за свободу й обіцяв миролюбну зовнішню політику «нової» Росії. А рівно через вісім років, у червні 2000-го, вже Путін заявив про те, що «не може собі уявити Росію ізольованою від Європи» і це «не виключає для Росії можливості стати членом НАТО».

Та щось пішло не так, бо сьогодні Захід не лише не аплодує заявам Росії, а визнає її країною-порушником

5. FOREIGN POLICY DEADLOCK

In 2020, a new reality came into domestic foreign policy: Diplomacy as a confidential exchange of views in search of a mutually acceptable compromise became impossible in principle […] In these conditions, diplomacy becomes simply redundant.

—Alexander Goltz, a journalist [1]

The psychological acceptability of internal colonialism for Russian elites is entirely compatible with an imperial and colonial foreign policy.

At first, it was seemingly getting off to a good start. On 17 June 17 1992, Russian President Boris Yeltsin delivered a speech in the US Congress that was considered historic in the West, and for good reason. Yeltsin spoke of the rejection of communist ideology and totalitarianism, advocated freedom, and promised a peaceful foreign policy of a 'new' Russia. Exactly eight years later, in June 2000, Putin declared that he 'could not imagine Russia in isolation from Europe' and did not 'exclude the possibility of Russia becoming a member of NATO'.

But something went wrong, since today the West not only does not applaud Russia's statements but recognizes it as a country violating international law, a 'dangerous neighbour', a 'major threat' that must be contained and counteracted. The US President calling the President of Russia a 'killer' is an unprecedented occurrence in the history of diplomacy. Behind this word stands something more than the attitude towards Putin; it is the declaration of illegitimacy of the system he has created.

міжнародного права, «небезпечним сусідом», «головною загрозою», яку треба стримувати і якій слід протидіяти. Безпрецедентним в історії дипломатії є те, що Президент США назвав Президента Росії «вбивцею». За цим словом більше, ніж ставлення до Путіна, – це оголошення системи, яку він створив, нелегітимною.

Насмілюся стверджувати, що багато в чому існуванню цієї системи слід «завдячувати» власне Заходу з його політичною і фінансовою неробірливістю, небажанням дивитися правді в очі, дитячою наївністю і замилуванням словами, а не аналізуванням дій. А про нестримне бажання заробити будь-якою ціною, продаючи свій «товар» хоч дияволу, вже годі й говорити. Захід став для російських «брудних» грошей безпечним місцем зберігання. Колишній заступник держсекретаря США Девід Кремер зазначає: «Нужно признать, що наша алчность и отсутствие открытости в финансовой сфере сделали США привлекательным объектом российских капиталов» [2]. За оцінками відомого російського політолога Андрія Піонтковського, якого, безсумнівно, можна назвати (з небагатьох) совістю російської інтелігенції, ідеться про трильйон дол. США. А хто ж відмовиться від такої інвестиції?!

На відміну від вельми позитивного ставлення Заходу до Росії впродовж останніх 30 років Москва ніколи не лише не захоплювалася, а насправді заздрила і навіть ненавиділа його за ініціативність, успішність, свободу, гідність, незалежність – усі ті чесноти, які були невідомими в самій Росії. Шкода, що цієї глибинної світоглядної прірви між Росією і Заходом там не хотіли бачити раніше, як і не хочуть помічати її чимало західних політиків навіть сьогодні.

Джо Байден
президент США

“Mmm hmm, I do

в ответ на вопрос: “Вы знаете Владимира Путина. Считаете, он убийца?”

I dare say that this system largely ‘owes’ its existence to the West itself, with its political and financial promiscuity, unwillingness to face the truth, childish naivety and admiration for words, rather than analysis of actions. Not to mention the unbridled desire to earn at any cost, selling its ‘goods’ even to the devil. The West has become a safe place for Russian ‘dirty’ money. As David Kramer, former US Undersecretary of State, put it, ‘It must be acknowledged that our greed and lack of transparency in the financial sector have made the United States an attractive target for Russian capital’ [2]. According to well-known Russian political scientist Andrey Piontkovsky, who is one of a handful of those who can undoubtedly be called the conscience of the Russian intelligentsia, it is a matter of $1 trillion. Who would refuse such investment?!

Unlike the West’s extremely positive approach to Russia over the past 30 years, Moscow has not only ever admired but actually envied and even loathed the West for its initiative, success, freedom, dignity, and independence — all of the virtues that were unknown in Russia itself. It is a shame that Western politicians were reluctant to

Викривлене і неосмислене сприйняття Росії з боку Заходу і дає їй, на мою думку, змогу щоразу повертатися до своєї справжньої сутності, тієї, яка була завжди, за винятком невеликого «зигзага Єльцина» в 90-х роках. Та й то доволі умовного, бо імперськість Кремля щодо пострадянських країн нікуди не зникла: як згадують найближчі соратники Б. Єльцина, він хотів нового, дещо реформованого СРСР у формі СНД, але з тим самим центром ухвалення рішень у Москві. Тільки завдяки рішучій протидії насамперед України його плани не було реалізовано [3].

Швидко повернутися «в свою родную имперскую гавань» Росії допомогла комбінація кількох сприятливих чинників упродовж 2000-х років. Ідеться про позитивну для світового нафтогазового ринку кон'юнктуру цін і накопичення в Росії пристойних запасів нафтодоларів; некритичне ставлення Заходу до очевидних порушень прав людини як у Росії (підрив будинків мирних мешканців як обґрунтування чеченських воєн з жахливими фактами злочинів з боку федеральної влади, переслідування і вбивства незгодних з кремлівським керівництвом опозиціонерів у самій країні та за кордоном), так і зовні (не було належної реакції на російську агресію проти Грузії в 2008 р.); відсутність у РФ громадянського суспільства, здатного впливати на владу; слабкість і неорганізованість російської опозиції, а також глибоко вкорінений у свідомість населення консерватизм і шовінізм.

На такому тлі «вставання з колін», «повернення колишньої величі», «можем повторить» та інші псевдоконцепти «особливої ролі» Росії знову стали мейнстримом зовнішньопо-

notice this profound gap in worldviews between Russia and the West in the past, as many of them are even now.

The distorted and meaningless perception of Russia by the West, in my opinion, gives the former an opportunity to return to its true essence, the one which has always been there, with the exception of a small 'Yeltsin's zigzag' in the 1990s. The latter was rather notional at that because the Kremlin's imperialism towards the post-Soviet countries did not disappear: As Yeltsin's closest associates recall, he wanted a new, somewhat reformed USSR in the form of the CIS but with the same decision-making centre in Moscow. And it was only thanks, above all, to the strong opposition of Ukraine that his plans were thwarted [3].

Russia's rapid 'imperial homecoming' was helped by a combination of several factors favourable to the Kremlin during the 2000s. These include high prices for oil and gas on the global market and the accumulation of decent stocks of petrodollars in Russia; the West's uncritical attitude to blatant human rights abuses both in Russia itself (blowing up of houses with civilians, justifying Chechen wars with horrific crimes by the federal government, persecuting and killing opposition dissidents in Russia and abroad) and abroad (lack of proper response to Russian aggression against Georgia in 2008); the absence in Russia of a civil society

літичного мислення Кремля. Ідея «русского мира», але не в культурно-гуманітарному значенні, а як агресивна зовнішньополітична доктрина природно вписалася в традиційні імперські уявлення Кремля.

Проте, на відміну від СРСР, який мав глобальне ідеологічне «обґрунтування» свого курсу у формі хоч і цинічно-брехливої, але для деяких країн привабливої комуністичної ідеології, що малювала всьому людству «щасливе майбутнє», сучасна Росія не може запропонувати світові нічого навіть на словах. Зазначений вище «русский мир» не здатен «працювати» ніде, крім пострадянського простору, та й то зі значними обмеженнями. Ідея поділу світу за новою ялтинською змовою очікувано не викликає на Заході ні однієї позитивної реакції. Росія нині не є прикладом у жодній важливій сфері соціального буття, а отже, й не може нічим привабити. Вона просто здрібнилася. «Даже если сравнивать сегодняшнюю российскую внешнюю политику с советской, она проигрывает ей по принципиальному вопросу. У нас нет никакого проекта. **Мы ничего никому не можем предложить**», – констатує професор Московської вищої школи соціальних та економічних наук Григорій Юдін [4].

Насправді відсутня не лише концепція. Уже немає ні зовнішньополітичних партнерів, ні друзів. Після агресії проти України 2014 року і провалу очікувань Кремля, що все незабаром повернеться до «бізнесу, як звичайно», Росія опинилася в міжнародній ізоляції. Адже хто залишився? Кілька залежних від Москви пострадянських країн тоталітарного штибу, а також Іран, Болівія, Куба, КНДР, Нікарагуа, Судан, Сирія, Зімбабве. Ні одна з них не здатна впливати на уряд; слабкість і дезорганізованість російської опозиції, а також глибоко вкорінені консерватизм і шовінізм.

Against this background, 'rising from its knees', 'returning to former greatness', 'we can repeat', and other pseudo-concepts of Russia's 'special role' have once again become the mainstream of the Kremlin's foreign policy thinking. The idea of the 'Russian world' has become a natural fit in the Kremlin's traditional imperial ideas – not in the cultural and humanitarian understanding but as an aggressive foreign policy doctrine.

However, unlike the USSR, which had a global ideological 'justification' of its policies in the form of the cynical and deceitful but attractive for some countries communist ideology that painted a 'happy future' for all humankind, today's Russia can offer the world nothing, not even verbally. The aforementioned 'Russian world' cannot 'work' anywhere except the post-Soviet space, and even there it is facing significant restrictions. The idea of dividing the world under the new Yalta conspiracy predictably will not evoke any positive reaction in the West. Today's Russia is not an example in any important area of social life and, therefore, has nothing to make it attractive. It has just shrunk. According to Professor Grigoriy Yudin from the Moscow School for the Social and Economic Sciences, 'If we compare today's Russian foreign policy with the Soviet one, the former comes off a loser on one fundamental issue. We have no vision for the future. **We can't offer anything to anyone'** [4].

In fact, not only the concept is missing. There are no longer any foreign policy partners or friends. After

бабве, Венесуела. Новими друзями невдовзі можуть стати людожерські режими ЦАР і М'янми. Вельми переконливий перелік для держави, котра претендує на світову «велич»!

Свідомо не додаю до цього списку Китай, бо він не розглядає Росію як рівноправного партнера, а лише вичікує, коли зможе і де-факто, і де-юре прибрати до рук територію сучасної Росії на схід від Уралу. Це тільки питання часу і безнадійних сподівань Кремля, що, може, якось мине. Китайці, як відомо, в таких справах ніколи не були сентиментальними. А протиставити їм Росія нічого не може. Тож крен Москви в бік Піднебесної та Азії загалом хоч і можна розглядати як певну альтернативу провалу політики на Заході, проте стратегічно він створює для Росії реальну загрозу. А насправді не додає нічого нового, адже немає значної різниці, для кого бути сировинним додатком – Заходу чи Сходу.

За таких обставин Кремлю варто замислитися над заходами, які би бодай якось нормалізували ситуацію з цивілізованим світом. Але що ми чуємо? Звісно, можна і не звертати уваги на «зливання» в пресу зовнішньополітичних програм через нікому не відомих авторів на кшталт якогось Петра Акопова, в яких ідеться про силове повернення територій колишнього СРСР [5]. Однак якщо про аналогічні ідеї, але вже у глобальному плані, пише наближений до Кремля політолог Сергій Караганов [6], стає зрозуміло, що такі публікації не є випадковими. «Манифест нового русского фашизма» – так назвав цей «твір» Караганова російський експерт Олександр Скобов [7].

Іще більше питань щодо адекватності тих, хто в Москві ухвалює

the aggression against Ukraine in 2014 and the failure of the Kremlin's expectations that everything would soon return to 'business as usual', Russia found itself in international isolation. Who is left, after all? Several totalitarian-type post-Soviet countries dependent on Moscow in pair with Iran, Bolivia, Cuba, North Korea, Nicaragua, Sudan, Syria, Zimbabwe, and Venezuela. The regimes of the Central African Republic and Myanmar may soon become new friends. A very convincing list for a country aspiring for global 'greatness'!

I deliberately do not add China to this list, because it does not consider Russia an equal partner and is only biding its time until it can de facto and de jure take over the territory of present-day Russia east of the Urals. It is only a matter of time and the Kremlin's forlorn hopes that it might clear up on its own. The Chinese are known for their ruthlessness in such matters. Russia will not be able to resist. Therefore, although Moscow's tilt towards China and Asia in general can be seen as an alternative to the failure of its Western policy, it poses a real strategic threat to Russia. In fact, it does not add anything new because there is no real difference between being a raw material supplement for the West and for the East.

In such circumstances, the Kremlin should consider measures that would allow it to at least somehow normalise its relations with the civilised world. But what do we hear? One could, of course, ignore the 'leakage' of foreign policy programmes in the press through unknown authors like Pyotr Akopov, which deal with the forcible return of the territories of the former USSR [5]. When similar ideas, but on a global scale, are expressed by Sergey Karaganov, a political scientist close to the

рішення, постає, коли читаємо висловлювання деяких високопосадовців. Наприклад, заступник Міністра закордонних справ РФ Сергій Рябков, відкинувши всі норми дипломатичної стриманості, «по-солдафонськи» прямо заявив: «Российская Федерация должна, на мой взгляд, переходить к двухтрековому подходу: тотальное сдерживание США по всем направлениям, поскольку политика США глубоко враждебна по отношению к России и противоречит нашим фундаментальным интересам. Это первая сторона – сдерживание. Вторая сторона – это диалог выборочный, вовлечение США только по тем сюжетам, которые нам интересны, не по тем сюжетам, которые интересны только им» [1]. Не можна, звісно, не згадати й заяви Сергія Лаврова про те, що в Росії з «Евросоюзом как с организацией отношений нет» [8], а «отношения России и Запада сейчас хуже, чем были во времена холодной войны» [9].

Голоси деяких російських експертів, наприклад, В. Фролова [10], щодо більш прагматичного підходу до країн пострадянського простору на цьому тлі є радше способом вивчення можливої зовнішньої реакції, ніж визначеною лінією поведінки.

Що ж є результатом такої «мудрої» політики? «[…] западное сообщество начало искать способ отгородиться от России рвом и поглубже. Нужно было очень постараться, чтобы только 12% шведов, 23% голландцев, 26% британцев, 35% немцев и 18% американцев сегодня воспринимали Россию позитивно. Россия перестает быть для Запада предметом споров между сторонниками и противниками. Подозрение к России становится объединяющим Запад фактором», – Kremlin [6], it becomes clear that such publications are not accidental. Russian expert Alexander Skobov referred to Karaganov's 'work' as a 'manifesto of the new Russian fascism' [7].

Even more questions about the sanity of decision-makers in Moscow arise when one reads the statements of some high-ranking officials. For example, Deputy Foreign Minister Sergei Ryabkov, rejecting all norms of diplomatic restraint, directly stated in a ramrod manner: 'In my opinion, the Russian Federation should move to a two-track approach: total containment of the US in all areas, since US policy is deeply hostile towards Russia and contradicts our fundamental interests. This is the first side, containment. The second side is selective dialogue, involvement of the United States only on those topics that are of interest to us, not on those that are interesting only to them [1]. Of course, one can't but mention Sergey Lavrov's statements that Russia has 'no relations with the European Union as an organisation' [8], and that 'Russia's relations with the West are worse than during the Cold War' [9].

Against this background, the opinions of some Russian experts, for instance, V. Frolov, on a more pragmatic approach to the post-Soviet countries are more of a way of studying a possible external reaction than a definite course of action.

What is the result of such a 'wise' policy? As L. Shevtsova put it, '[…] Western community has begun to look for a way to fence itself off from Rus-

констатує Л. Шевцова [11]. Тепер уже йдеться не про «підозрілість», а про пряму протидію.

Зрозуміло, що на пострадянському просторі Росія назавжди втратила Грузію, Молдову та Україну, а без останньої концепція «відновленої імперії» тріщить по швах.

За таких обставин іти у «зовнішньополітичний наступ» означає не вміти адекватно оцінити міжнародну ситуацію, не розуміти його руйнівних наслідків для самої держави і вести самовбивчу політику.

На такий висновок наштовхує також і зміна підходів Заходу до проблематики санкцій. Відомо, що навіть після найбрутальнішого порушення з боку Москви всіх можливих норм міжнародного права, що призвело до окупації Криму та частини українського Донбасу, Захід не поспішав серйозно карати Росію. Запроваджені санкції хоч і були репутаційно негативними для Кремля, однак аж ніяк не впливали на його поведінку. Західні високопосадовці й експерти визнають, що **мета санкцій полягала в тому, щоби надіслати сигнали, а не змінити систему.** Посол Німеччини в Росії Рюдігер фон Фріч, який працював там у часи початку російської агресії проти України, зазначає, що санкції є політичним засобом, а не каральним інструментом. На його думку, зміна політичних засад в якійсь країні не є їхньою метою. Вони мають три цілі: змінити певну політику, провести червоні лінії і продемонструвати рішучість, коли порушують фундаментальні принципи мирного співжиття [12]. Інший німецький політик, депутат бундестагу від СДПН та із серпня 2020 року – координатор Федераль-

sia. It must have taken a lot of effort to ensure that only 12 percent of the Swedes, 23 percent of the Dutch, 26 percent of the British, 35 percent of Germans, and 18 percent of Americans today perceive Russia positively. For the West, Russia ceases to be a vexed issue between adherents and opponents. Suspicion of Russia is becoming a unifying factor for the West' [11]. Now it is not a question of 'suspicion' but of direct resistance.

It is also clear that in the post-Soviet space, Russia has lost Georgia, Moldova, and Ukraine for good. What is more, without the latter, the concept of a 'restored empire' is falling apart.

In such circumstances, going on a 'foreign policy offensive' means not being able to adequately assess the international situation, being ignorant of its devastating consequences for the state itself, and pursuing a suicidal policy.

This conclusion is also prompted by a change in the Western approach to sanctions. It is known that even after Moscow's most egregious violation of all possible international legal norms, which resulted in the occupation of Crimea and part of Ukrainian Donbas, the West was in no hurry to severely punish Russia. Though damaging for the Kremlin's reputation, the sanctions imposed did not affect its behaviour in any way. Western officials and experts admit that **the purpose of the sanctions was to send signals, not to change the system.** German Ambassador to Russia Rüdiger von Fritsch, who worked there when Russian aggression against Ukraine broke out, believes that sanctions are a political tool, not a punitive instrument. From his standpoint, they are not intended to change the political framework in any country. Sanctions have three goals: to change

ного уряду Німеччини щодо Росії, Центральної Азії і країн «Східного партнерства» Йоханн Заатхофф, погоджуючись із вищезазначеною позицією щодо санкцій, пішов іще далі. Зокрема, він заявив, що діалог із Росією потрібний, а торгівля з нею – це інше питання, тож її не слід згортати. Саме тому СДПН та Й. Заатхофф особисто підтримують будівництво «Північного потоку 2» [13].

Однак ситуація за санкційним напрямком драматично змінюється не на користь Росії. Це пов'язано з приходом до влади нового Президента США Джо Байдена, а також тим, що значно жорсткішим стало ставлення до неї з боку Великої Британії, Канади, ЄС і НАТО. Ітиметься, зокрема, про застосування не індивідуальних, а секторальних, або так званих пекельних санкцій, які здатні швидко завдати руйнівної шкоди російській економіці, а відтак і політичній системі цієї держави. Техніко-юридичні аспекти такого кроку вже давно визначено. Тож потрібне лише політичне рішення, яке Вашингтон може ухвалити в будь-який момент. Квітневе попередження США 2020-го року підтримали й інші союзники.

Чим відповідає Кремль? Позаяк відповісти нічим, традиційно він використовує два інструменти: **пропаганду і залякування.**

certain policies, to draw red lines, and to show determination when the fundamental principles of peaceful coexistence are breached' [12]. Reaffirming the above position on sanctions, another German politician, Johann Saathoff, a member of the Bundestag from the SPD and, from August 2020, the Coordinator for Intersocietal Cooperation with Russia, Central Asia and the Eastern Partnership Countries, went even further and stated that the dialogue with Russia was needed and that trade with it is was a different matter, so it should not be curtailed. That is why the SPD and J. Saathoff personally support, in particular, the construction of Nord Stream-2 [13].

However, the situation with sanctions is changing dramatically not in Russia's favour. This is due to the coming to power of the new US President J. Biden as well as a significantly tougher attitude towards Moscow from the UK, Canada, the EU, and NATO. Specifically, the question will be applying not individual but sectoral, or the so-called hellish sanctions, which can quickly inflict destructive damage to the Russian economy and hence to Russia's political system. The technical and legal aspects of such a step have long been defined. Now it is just a matter of a political decision that Washington can make at any time. In April 2020, the warning made by the US was supported by other allies.

What is the Kremlin's response? Having no proper answer, it is traditionally using two instruments: **propaganda and intimidation.**

One can't but agree with the opinion of A. Khots: 'A weakening regime, which is based only on repression and has lost in the competition with the West, always clings to ideological

Важко не погодитися з думкою О. Хоца: «Слабеющий режим, который держится только на репрессиях и проиграл конкуренцию с Западом, всегда цепляется за идеологические войны, как последнее средство для мобилизации нищего обывателя» [14]. Образ підступного ворога, який оточив Росію, вимагає від цього «нищего обывателя» забути про власні права, добробут своєї сім'ї, соціальні блага тощо задля «обороны Отечества». А щоби любити його більше, слід дужче ненавидіти ворога.

Чи не першим завданням пропаганди стає культивування ненависті. У статті «Ненависть как национальная идея» психологиня Зара Арутюнян пише: «В России очень любят культивировать ненависть. Мы постоянно кого-то ненавидим. Государство пропагандирует историю про врага. То, что действительно качается, и сильно, – это ненависть и разъединение. **У нас каждый кейс превращается в священную войну. Это искусственная эскалация ненависти. Она разлита в воздухе. В этом, видимо, была какая-то великая идея – поддерживать ненависть**» [15].

Окремим важливим напрямом російської пропаганди є «подолання найбільшої катастрофи» XX століття, тобто тези про необхідність відновлення СРСР. Реваншизм, гегемонізм, імперіалізм знову стали домінантою російського політичного мислення. «Імперіалізм та російська агресія є першочерговою проблемою у світі […] Проблема більша, ніж просто у Путіні. **Це питання імперіалістичної культури, яка історично притаманна Москві**», – зауважує американський аналітик Герман Пірчнер-молодший. В Росії «панує ідеологія імперіалізму» [16].

wars as a last resort to mobilise the poor everymen' [14]. The image of an insidious enemy around Russia requires these 'poor everymen' to forget about their own rights, the well-being of their families, social benefits, etc., for the 'defence of the Fatherland'. And to love it more, they should be more hateful to the enemy.

Cultivation of hatred is, perchance, the first task of propaganda. In her article *Hate as a National Idea*, psychologist Zara Arutyunyan writes that, 'Russia loves to cultivate hatred. We always hate someone. The state is promoting the story about the enemy. What is really being peddled, and strongly, is hatred and separation. **In our country, every case turns into a holy war. This is an artificial escalation of hatred. It is spilled in the air. Apparently, maintaining hatred had some great idea behind it'** [15].

A separate important area of Russian propaganda is 'overcoming the greatest catastrophe' of the 20th century, that is, the idea of restoring the USSR. Revanchism, hegemonism, and imperialism have once again become dominant in Russian political thought. According to American analyst Herman Pirchner Jr, 'Imperialism and Russian aggression are the top problems in the world […] The problem is not limited to Putin. **This is a question of imperialist culture, which is historically inherent in Moscow'.** Russia is a country where 'the ideology of imperialism reigns'. [16].

Admittedly, Russian propaganda manages to successfully influence its domestic audience. More than 80 percent of Russians have approved of the occupation of Crimea, which means that the billions of dollars spent on propaganda have done the job. It is very easy to 'sell' any foreign policy misadventure to such a people.

Слід визнати, що російській пропаганді вдається успішно працювати з внутрішньою аудиторією, адже якщо понад 80% росіян схвалили загарбання Криму, отже, мільярди доларів, витрачені на пропагування, спрацювали. Такому населенню дуже легко «продавати» будь-яку зовнішньополітичну авантюру.

І. Яковенко, якого я вже тут цитував, зазначає, що представники російської влади розуміють **«патриотизм исключительно как унижение других стран и народов»** [17]. Україна у цьому разі є хрестоматійно-показовим прикладом. Ось, скажімо, до чого договорився віцеспікер Держдуми Петро Толстой: «Проблемы Украины мы обсуждаем потому, что Украина – это часть России. Проблемы Украины мы обсуждаем потому, что это такие же русские люди, на которых поставили и довели до конца определенный эксперимент, который не прошел у нас. Поэтому это интересно, на мой взгляд» [18]. Такі ідеї втовкмачують у голови росіян уже впродовж багатьох років. «**Пропаганда в Росії стає частиною культури** і, на жаль, є успішною», – доходить невтішного висновку Г. Пірчнер-молодший [16].

Однак не менше уваги приділяє Кремль пропагандистській роботі і проти країн ЄС та НАТО. Активно працює сформована ціла державна машина, завдання якої – послабити єдність усередині цих союзів, протиставити Європу Америці, дезінформувати і створити викривлену реальність у суспільствах країн Заходу, дестабілізувати внутрішню ситуацію в них через розповсюдження недостовірної інформації й підтримку будь-яких радикальних течій, діяльність котрих розколює суспільство тощо. Лише останнім часом колективний Захід почав розумі-

I. Yakovenko, whom I have already cited, notes that the Kremlin **'understands patriotism exclusively as humiliation of other countries and peoples'** [17]. In this respect, Ukraine is a textbook example. For example, Vice Speaker of the State Duma Pyotr Tolstoy went as far as to say: 'We are discussing the problems of Ukraine because Ukraine is part of Russia. We are discussing the problems of Ukraine because its people are the same Russian people who have been experimented on. This experiment has been completed there, but it has not taken place in our country. In my opinion, that is interesting' [18]. Such ideas have been ingrained in the minds of Russians for many years. H. Pirchner Jr concludes that **'propaganda in Russia is becoming part of culture** and, unfortunately, a successful one at that' [16].

However, the Kremlin pays no less attention to propaganda against the EU and NATO. A whole state machine has been formed and is actively working to weaken the unity of these unions, pit Europe against America, disinform and distort reality in Western societies, destabilise their domestic policies by spreading unreliable information, support any radical movements sowing discord in society, etc. Only recently has the collective West become aware of the depth of the information threat posed by Russia and started taking

ти глибину інформаційної загрози з боку Росії та вживати захисних заходів. А це, зрозуміло, викликає бурхливу реакцію Кремля – варто тільки почитати стенограми брифінгів речниці МЗС Росії Марії Захарової.

Іншим традиційним і доволі дієвим інструментом Кремля є банальне залякування, адже Росія досі є другою ядерною потугою у світі. І це не просто слова Путіна про готовність померти в ядерній катастрофі і «потрапити до раю», а серйозне нарощування новітніх озброєнь та провокативна поведінка російських військовиків поблизу територій країн НАТО, не кажучи вже про Україну. Очевидно, тут переслідують дві мети: підсилити градус «патріотизму» всередині країни та визначити готовність Заходу перейти до конкретних дій.

Складається враження, що зі зміною влади у США колективний Захід від слів про «стурбованість» і «занепокоєність» дає старт політиці реального стримування та протидії агресії Росії. «Смерть мозку НАТО» виявилася лише красивою, але безвідповідальною гіперболою – НАТО повертає собі лідерські позиції в питаннях безпеки, і не лише в північноатлантичному просторі. Підтверджено обов'язковість дотримання положень статті 5 Вашингтонського договору, що відновило довіру членів Альянсу. Країни НАТО погодилися збільшити видатки на оборону до

protective measures, which, of course, sparked a backlash from the Kremlin: Suffice it to read the transcripts of briefings by Russian Foreign Ministry spokeswoman Maria Zakharova.

Another traditional and quite efficient tool of the Kremlin is banal intimidation, since Russia remains the world's second nuclear power. And it is not just Putin's words about his readiness to die in a nuclear disaster and 'go to heaven' but also the serious build-up of new weapons and the provocative behaviour of the Russian military near the territories of NATO countries, not to mention Ukraine. There seem to be two goals: to raise the degree of 'patriotism' within the country and determine the West's readiness to take concrete action.

It would appear that with the change of power in the United States, the collective West has abandoned the words about 'concern', giving rise to a policy of real containment and counteraction to Russia's aggressiveness. The 'brain death of NATO' has turned out to be merely a beautiful but irresponsible hyperbole. NATO is regaining its leading position in security issues in the North Atlantic and beyond, while reaffirming its obligation to comply with the provisions of Article 5 of the Washington Treaty and restoring the trust of allies. NATO countries have consented to achieve the previously agreed defence spending of

2% ВВП, про що було домовлено раніше. Зупинено виведення військ США з Німеччини, а також скеровано їх до Польщі і Румунії. Посилено присутність НАТО в Середземному та Чорному морях. Зросла підтримка з боку Альянсу Грузії й України. Саме завдяки тиску США і НАТО вдалося змусити Росію припинити небезпечну ескалацію на українсько-російському кордоні в квітні 2021 року.

У Кремлі ніяк не можуть усвідомити те, що не Росія, а Китай є головним викликом для США і Заходу загалом. Причина зрозуміла: коли Китай стрімко нарощував свої економічні м'язи, Москва так само швидко їх втрачала, стаючи пересічною регіональною країною. Надзвичайна імпортозалежність від Заходу, як і залежність від постачання йому своїх енергоресурсів, робить цю державу надто вразливою. І щоразу менш цікавою. Саме тому на неї реагують дедалі слабше. М. Касьянов формулює це так: «[…] Россия не является приоритетом для Соединенных Штатов вообще в политике, потому что мы за последние 15 лет превратились еще в меньшую страну, чем были [...] Мы с каждым годом скукоживаемся больше, больше, больше. И просто потрясывание оружием не означает, что мы становимся мощнее, и с нами должны больше считаться. Это не так» [19].

Звісно, наведено лише думки деяких експертів і поодинокі факти. Однак і вони свідчать про таку тенденцію: Москва не може більше реалізувати свої зовнішньополітичні цілі так, як хоче.

Які висновки можна зробити?

1. Після розпаду СРСР і утворення РФ її **зовнішня політика еволюціонувала від ліберально-прозахідної до відверто агресивної.** Росія знову повернулася до своєї імперської сутності.

2 percent of their GDP. Plans to withdraw US troops from Germany have been frozen, and new American forces have been deployed in Poland and Romania. NATO has boosted its presence in the Mediterranean and Black Seas, while also stepping up its support for Georgia and Ukraine. It was thanks to the pressure exerted by the US and NATO that Russia was forced to stop the dangerous escalation at the Ukrainian-Russian border in April 2021.

The Kremlin is at a loss to understand that it is not Russia but China that is the main challenge for the US and the West as a whole. The reason is clear: As China was rapidly bulking up economically, Moscow was cutting just as fast, becoming an average regional country. Russia's extreme import dependence on the West, as well as dependence on supplying its energy resources to the West, makes it too vulnerable and increasingly less interesting. That is why less and less attention is paid to Moscow's actions. M. Kasyanov puts it this way: 'Politically, Russia is not a priority for the United States at all, because in the last 15 years we have become an even smaller country than we used to be […] We keep getting more and more shriveled with each passing year. Plain saber-rattling does not mean that we are becoming stronger and should be more reckoned with. That is not the case' [19].

Of course, these are only opinions of certain experts and sporadic facts. But even they reveal a trend: Moscow can no longer pursue its foreign policy goals the way it wants.

What conclusions can be drawn?

1. After the demise of the USSR and the establishment of the Russian Federation, its **foreign policy has evolved from liberal pro-Western to openly aggressive.** Russia has returned to its imperial essence.

2. **Ця держава не має осмисленої концепції зовнішньої політики і не може запропонувати іншим країнам світу нічого привабливого для наслідування**. «Русский мир» є продуктом з обмеженим ареалом застосування, до того ж провальним. Навіть союзники Росії ставляться до нього чимраз підозріліше.

3. **Росія опинилася в ізоляції від цивілізованого світу**. Прагнення компенсувати це «стратегічним партнерством» з Китаєм породжує відчутні ризики – вона не зможе уникнути ще більшої залежності від Пекіна, апетити якого, насамперед територіальні, невпинно зростатимуть.

4. Попри очевидну недолугість і неспроможність конфронтаційної політики **Росія продовжує залякувати і провокувати Захід**, зокрема й Україну. Нового розмаху набула інформаційно-пропагандистська війна, яку ця держава веде проти Заходу. Така політика лише заохочує останнього до жорстких дій у відповідь.

5. **Захід переходить до політики «стримування» Росії**. Це може вплинути на запровадження так званих пекельних санкцій, які призведуть до краху теперішнього політичного режиму в Росії.

Отож можна констатувати, що **Росія, яка претендує на рівноправну участь у розв'язанні глобальних проблем, насправді опинилася на їхньому узбіччі.** Це природний результат її агресивної політики, реальний «глухий кут» зовнішньої політики цієї держави. Хіба не має рації Г. Явлінський, який зазначає: «[…] Россия оказалась страной с отрицательной репутацией. Страной, которой нет никакого доверия в мире. И именно в этом крах российской дипломатии и внешней политики. Мы сами отравили себя. Ложью» [20].

2. **This state does not have a meaningful foreign policy concept and cannot offer anything attractive to other countries to be a role model.** The 'Russian world' is a product with a limited – and futile – range of application. Even Russia's allies are becoming more suspicious of it.

3. **Russia has found itself isolated from the civilised world.** Its desire to compensate it by entering into a 'strategic partnership' with China is fraught with serious risks: Moscow will not be able to avoid an even greater dependence on Beijing, whose appetites, particularly for territory, will continue to grow.

4. Despite the apparent weakness and impotence of the confrontational policy, **Russia continues to intimidate and provoke the West**, including Ukraine. Russia's information and propaganda war against the West has taken on a new dimension. Such a policy only encourages the latter to retaliate.

5. **The West is adopting a 'containment' policy towards Russia.** This may result in the imposition of the so-called hellish sanctions that will lead to the collapse of the current political regime in Russia.

It can be stated that **Russia, aspiring for equal participation in resolving global problems, has in fact found itself sidelined**. This is a natural result of its aggressive policy, a real 'deadlock' in its foreign affairs. As G. Yavlinsky has rightfully notes, '[…] Russia has turned out to be a country with a negative reputation. A country that has no trust in the world. And this is the collapse of Russian diplomacy and foreign policy. We have poisoned ourselves. Poisoned with falsehood' [20].

1. *Гольц А.* Итоги года. Окончательная самоизоляция // Ежедневный журнал. 1 января 2021. URL: HTTP://WWW.EJ.RU/?A=NOTE&ID=35720

2. *Жигалкин Ю.* Внешнеполитическое наследие Трампа. Чем воспользуется Байден? // Радио Свобода. 19 декабря 2020. URL: https://www.svoboda.org/a/31008775.html

3. *Романчук О.* – К. Медаль за «город Вашингтон», або горе від розуму // Універсум. 2021. № 3–4. URL: https://universum.lviv.ua/data/magarticles/files/2880.pdf

4. *Григорий Юдин* // Радиостанция «Эхо Москвы». 20 ноября 2020. URL: https://echo.msk.ru/programs/year2020/2744522-echo/

5. *Акопов П.* У России нет выбора на постсоветском пространстве // Радонеж. 8 октября 2020. URL: HTTPS://RADONEZH.RU/2020/10/08/PETR-AKOPOV-U-ROSSII-NET-VYBORA-NA-POSTSOVETSKOM-PROSTRANSTVE

6. *Караганов С.* Наступление в войне идей // Радиостанция «Эхо Москвы». 27 ноября 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/statya/2748794-echo/

7. *Скобов А.* Манифест нового русского фашизма // Каспаров.ru. 4 декабря 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FCA253017264

8. *Батманова А.* Лавров обвинил ЕС в уничтожении отношений с Россией // РБК. 23 марта 2021. URL: https://www.rbc.ru/politics/23/03/2021/60596d0c9a7947adc1bbb0ed

9. Лавров: отношения с Западом хуже, чем во времена холодной войны // BBC News. 16 апреля 2018. URL: https://www.bbc.com/russian/news-43786825

10. Neue Zürcher Zeitung. 17.11.2020.

11. *Шевцова Л.* Время жести // Каспаров.ru. 28 октября 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5F9911DDA696F

12. *Пфафф Я.* «Важливо зберігати спокій» // taz. 18 жовтня 2020. URL: https://taz.de/Gespraech-mit-Ex-Botschafter-in-Moskau/!5718468/

13. *Гавалакис Н.* «Мы не можем молчать об обязательствах России и не перестанем напоминать ей об этом» // IPG. 12 октября 2020. URL: https://www.ipg-journal.io/intervju/my-ne-mozhem-molchat-ob-objazatelstvakh-rossii-i-ne-perestanem-napominat-ei-ob-ehtom-1163/

14. *Хоц А.* Похвальное слово Холодной войне // Каспаров.ru. 1 января 2021. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FEF2EF505143

15. *Арутюнян З.* Ненависть как национальная идея // Каспаров.ru. 7 декабря 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FCE1E8DAECB8

16. *Тищенко Р.* «Ситуація в Росії буде ставати все більш вибуховою» – американський аналітик // Радіо Свобода. 4 листопада 2020. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30930287.html

17. *Яковенко И.* Россию накрыл вирус деградации // Gazeta.ua. 18 декабря 2020. URL: https://gazeta.ua/ru/blog/54362/rosiyu-nakriv-virus-degradaciyi

18. *Яковенко И.* Вирусы русофобии // Каспаров.ru. 18 декабря 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FDB949A959E0

19. *Михаил Касьянов* // Радиостанция «Эхо Москвы». 18 декабря 2020. URL: https://echo.msk.ru/programs/year2020/2758492-echo/

20. *Явлинский Г.* Утрата репутации: отравление ложью // Григорий Явлинский: официальный сайт. 12 сентября 2018. URL: https://www.yavlinsky.ru/article/utrata-reputatsii-otravlenie-lozhyu/

6. ЧИ МОЖЕ РОСІЯ СТАТИ ДЕМОКРАТІЄЮ?

Российской власти, на мой взгляд, достался просто-таки идеальный народ, которым она еще долго будет успешно пользоваться.

Владислав Іноземцев,
економіст, публіцист [1]

Це питання сьогодні в Росії хвилює тільки невеличку суспільну групу – притомну опозицію. Наголошую – притомну, тому що «опозиція за викликом» є лише зручним і пригодованим інструментом Кремля для демонстрації «демократичності» Росії.

Мета притомної опозиції в Росії – спробувати змінити стан речей. Вона критикує владу, закликає і виходить на малочисельні протести, констатує погіршення ситуації щодо прав людини, говорить про «російський фашизм», пише відозви, апелює до світового співтовариства, складає програми «прекрасной России будущего» тощо. Це важливо, проте критично мало. Питання в іншому: чи зможе опозиція цими діями підняти мільйони на протест, який змінить владу?

Мета російської влади традиційна – втриматися у своїх кріслах. У цьому разі набір інструментів дещо змінився – додалися цементування політичного простору і репресії. Демократія владі не потрібна, для неї вона становить небезпеку. Відверто, навіть цинічно висловив погляди Кремля до питання демократії колишній радник російського президента Владислав Сурков: «Передозировка свободы смертельна для государства». Путін, як він уважає, не відмінив демократію, а поєднав її з «монархическим архетипом рос-

6. CAN RUSSIA BECOME A DEMOCRACY?

The Russian government, in my opinion, got a purely perfect people, which it will successfully exploit for a long time to come.

—Vladislav Inozemtsev,
an economist and a social columnist [1]

In today's Russia, only a minor social group finds this issue alarming – the conscious opposition. I say conscious because the 'on-call opposition' is only a convenient and hand-fed tool for the Kremlin to demonstrate Russia's 'democracy'.

The goal of the conscious opposition in Russia is to try to change the situation. It criticises the authorities, encourages people to take to the streets for protests and takes part in them, points to the deterioration of the human rights situation, speaks of 'Russian fascism', writes appeals, reaches out to the international community, drafts programmes for the 'beautiful Russia of the future', etc. This is important but not even close to enough. The question is: Will it be able to raise millions in protest that will change the government?

The goal of the Russian government is traditional – to retain power. In the case, the toolkit is a bit different and includes cementing the political space and repressions. The government does not need democracy, it is dangerous for it. The Kremlin's view of democracy has been frankly and even cynically expressed by Vladislav Surkov, a former adviser to the Russian president: 'An overdose of freedom is lethal for a state'. Surkov believes that Putin has not abolished democracy but combined it with the 'monarchical archetype of Russian rule'. 'This arche-

сийского правления». «Этот архетип работает. В нем достаточно свободы и достаточно порядка» [2].

Мета російського населення? Про це трішки згодом.

Отже, як бачить ситуацію зазначена притомна опозиція?

Наприклад, про сучасну Росію Л. Шевцова пише: «Відсутність альтернативи; страх населення, що Росія повторить долю СРСР; паралізуюча епідемія – **все це утримує стабільність.** Щойно розвиток їй загрожуватиме, влада переводить Росію в режим загнивання. Коли гниєш – немає сил на бунт і те, що розкладається, не може обвалитися. Гнити можна нескінченно […] Росія [...] намагається себе заморозити в минулому. Самотня держава, боягузливий політичний клас, деморалізовані влада і населення, яке стомилося від цієї влади. Ось наш нинішній пейзаж» [3].

Подібне розуміння ситуації виявляє й інший російський експерт, науковий співробітник «University College of London» Володимир Пастухов: «В 2020 году режим покончил с ложной стеснительностью и стал демонстративно смаковать насилие. Пришла эпоха «полицейского экскэгэбионизма» – теперь все зло обязательно напоказ и с оттяжечкой. И отравление Навального в первую очередь об этом. **Насиtype works. There is enough freedom and enough order in it' [2].

What about **the goal of the Russian population?** We will come back to it a little bit later.

So how does the conscious opposition see the situation?

For instance, here is what L. Shevtsova writes about today's Russia: 'Lack of alternative; popular fear that Russia will repeat the fate of the USSR; paralysing epidemic – **all of this maintains stability**. As soon as development threatens it, the authorities put Russia in a state of decay. When you rot, there is no strength to revolt, and that what decomposes cannot collapse. It can rot indefinitely […] Russia […] is trying to freeze itself in the past. A lonely state, a cowardly political class, a demoralised government, and a population tired of it. Such is our current landscape' [3].

Another Russian expert, Vladimir Pastukhov, a research associate at the University College of London, has a similar view of the situation: 'In 2020, the regime gave up false shyness and began to demonstratively savour violence. The era of 'police KGB-exhibitionism' has come: Now all evil is always big and splashy. Navalny's poisoning is primarily about that. **From something shameful, forced, used out of necessity and on the sly, violence has turned into a universal, outright, and demonstrative method of public administration […] Sheer violence – unbridled and unabashed – is the true constitution of Russia in 2020'** [4].

Aforementioned A. Khots argues that the system built under Putin will logically lead to the collapse of Russia because it is doomed to stagnation, not development: 'Putinism, which has 'frozen' the empire in half-life, is intuitively clamping down on attempts to

лие из постыдного, вынужденного, применяемого по необходимости и исподтишка, стало универсальным, откровенным и демонстративным методом государственного управления [...] Голое насилие – ничем не ограниченное и ничего не стесняющееся – вот истинная конституция России образца 2020 года» [4].

Уже зазначений О. Хоц уважає, що логічним завершенням системи, побудованої за Путіна, буде крах Росії, бо вона приречена на стагнацію, а не на розвиток: «Путинизм, "подморозивший" империю в стадии полураспада, интуитивно пресекает попытки превратить нарисованный парламент в настоящий (нарисованные партии – в реальные, и т.д.). Ценой такой "подморозки" становится деградация, полицейщина, травля оппонентов, блокировка любых форм **развития и – в конце концов – неизбежный развал империи**» [5]. В іншій статті він наголошує: «**Фашизация путинизма** и холодная война с цивилизованным миром – **признак исторического финиша**» [6].

Письменник Дмитро Биков звертає увагу на те, що Росія стала самодержавною країною з абсолютною владою вождя: «[…] **современная Россия** – turn a hand-picked sham parliament into a genuine legislature (sham parties into real parties, etc). The price of such a 'freeze' is degradation, police arbitrariness, persecution of opponents, blocking of any form of **development and, eventually, the inevitable collapse of the empire'** [5]. In another article, he emphasises that: 'The **fascisation of Putinism** and the Cold War with the civilised world are **a sign of a historical finish line'** [6].

Writer Dmitriy Bykov draws attention to the fact that Russia has become an autocratic country in which the leader has absolute power: ' […] modern Russia is indeed a country without prospects. It has but one prospect: to be mothballed for an infinitely long time […] **We now have a total autocracy, where the parliament is totally faux** and where everything hinges on one person' [7].

As if making a conclusion, social columnist O. Melnikov states: **'Strategic collapse is on every front: in foreign and domestic policy, military structure and defense industry, economy, science and education, medicine and culture.** The fact that the current order is glued together by threats, repressions, and propaganda

действительно **страна без перспектив**. У нее есть одна перспектива – бесконечно долго консервироваться […] **У нас сейчас стопроцентное самодержавие с абсолютно фальшивым парламентом декоративным** и, в общем, абсолютной замкнутостью всех на одной фигуре» [7].

Ніби узагальнюючи, публіцист Олексій Мельников констатує: «**Стратегический развал идет по всем линиям – во внешней и внутренней политике, военном строительстве и оборонной промышленности, экономике, науке и образовании, медицине и культуре**. То, что нынешний порядок склеен угрозами, репрессиями, пропагандой, способно длить его существование, но **не может дать стране будущего**» [8].

Уважаю, що картина має доволі безрадісний вигляд. Як же на неї реагує «глубинный народ»? Це справді цікаво.

«В России "демократия" или "страна без жуликов и воров" в качестве абстрактного идеала воспринимаются позитивно, но готовности бороться за этот идеал не порождают. Власть наращивает давление на общество, идут процессы, людей бросают в тюрьмы по придуманным "засекреченными" свидетелями поводам – **но обратной реакции так и нет**», – стверджує В. Іноземцев [9].

Про те, що населення не прагне реагувати на обмеження свободи, говорить й інший експерт – Дмитро Орєшкін: «Если ты сидишь под лавкой, то и сиди там, под лавкой и жди, когда тебе бросят под лавку кость обглодать. **Или ты борешься за свои права. Для этого надо их осознать конкретно. Мы это не умеем. Мы как нация еще не научились свои права осознавать как основу нашего существования.** Потому что у нас нет культуры частной

can prolong its existence but **cannot give the country a future'** [8].

The way I see it, that paints quite a bleak picture. And how does the 'deep people' react to it? That is really interesting.

As V. Inozemtsev argues, 'In Russia, "democracy" or "a country without crooks and thieves" are perceived positively as an abstract ideal, but they do not generate willingness to fight for this

ideal. The authorities are stepping up the pressure on society, filing lawsuits, throwing people into prisons on the grounds invented by "secret" witnesses – but there is still no backlash' [9].

Another expert, Dmitriy Oreshkin, refers to people's reluctance to react to restrictions of liberty: 'If you are sitting under a bench, then sit there silently and wait until someone throws you a bone to suck on. **Otherwise, you are fighting for your rights. To do this, you need to be aware of them specifically. We do not know how to do that. As a nation, we have not yet learned to realise our rights as the basis of our existence.** The reason is that we do not have a culture of private property. We do not have a culture of protecting our rights […]' [10].

Journalist Ksenia Kirillova makes an interesting observation about the popular sentiment: **'Judging from the public mood, Russians' resentment about the current situation is becoming in-**

собственности. У нас нет культуры защиты своих прав […]» [10].

Цікаве спостереження щодо настроїв населення подає журналістка Ксенія Кирилова: «**Судя по народным настроениям, недовольство россиян текущей ситуацией приобретает все более левый окрас, что может в условиях "смутного времени" привести к взлету популярности радикально-левых популистов большевистского толка.** Однако очень трудно себе представить, чтобы российский "глубинный народ" увидел своих лидеров в представителях либеральной оппозиции» [11].

З огляду на це показовою та водночас жахливою є позиція багатьох росіян, про яку вельми відверто написав блогер О. Горний: «**Россияне теоретически готовы к такому развитию событий** (передачі влади від Путіна до наступника. – *Авт.*), **им** (увага! – *Авт.*) **важнее нищенская стабильность,** чем разрушение страны и катастрофа, которая будет сопровождать безвластие» [12].

У чому ж причина такої реакції населення на відвертий наступ на його права, точніше їх відсутність, та готовності миритися зі свавіллям режиму?

Російські експерти виокремлюють кілька обставин.

«**России как страны единой политической нации, как не было, так и нет**», – зауважує аналітик І. Ейдман [13].

У путінського режиму немає також ідеології, стверджує І. Яковенко. Зокрема, він зазначає: «[…] **он не содержит в себе идеологию, он не содержит образа будущего, он содержит в себе мифологию.** То есть разница между идеологией и мифологией заключается в том, что идеология – это образ будущего, а мифология – это образ

creasingly leftist, which in the 'time of troubles' may lead to an upsurge in public support for radical left populists of the Bolshevik breed. However, it is very difficult to conceive that the Russian "deep people" will see representatives of the liberal opposition as its leaders' [11].

Indicative and at the same time dreadful in this regard is the position of many Russians, most candidly described by blogger O. Gorny: **'Russians are hypothetically ready for such a course of events** [transition of power from Putin to his successor]. **For them** [n.b.], **impoverished stability is more important** than the destruction of the country and the catastrophe that will accompany powerlessness' [12].

What is the reason for such a public reaction – or, more precisely, lack thereof – to the open onslaught against people's rights and for willingness to accept the arbitrariness of the regime?

Russian experts highlight several circumstances.

According to I. Eidman, **'Russia does not exist and has ever existed as a country of a single political nation'** [13].

In addition, I. Yakovenko contends that **Putin's regime has no ideology:** '[…] **it has neither an ideology nor an image of the future; instead, it has a mythology.** In other words, the difference between ideology and mythology is that ideology is an image of the future, whereas mythology is an image of the past. As we can see, mythology replaces ideology quite well' [14].

On the other hand, there is **imperialism** that has permeated all of Russian society and even the leaders of the 'liberal opposition'. As noted by Vadim Zaydman, '[…] as much as Navalny and his followers assure us and the Western political establishment

прошлого. И вот мифология вполне заменяет идеологию» [14].

З іншого боку, є **імперськість**, яка просякла все російське суспільство і навіть лідерів «ліберальної опозиції». Вадим Зайдман зауважує: «[...] имперство не лечится, бывших имперцев, как и бывших чекистов, не бывает – сколько бы Навальный и его апологеты ни уверяли нас и западный политический истеблишмент, что он изжил в себе имперство и национализм» [15].

Однак є ще глибша причина. **Ідеться про певні традиції народу.** Ось що пишуть про це російські класики і сучасні автори.

Максим Горький (Олексій Пєшков) у статті «О русском крестьянстве», що вийшла 1922 року в Берліні, але ніколи не була опублікована в СРСР, наводить цікаві його риси. Беручи до уваги те, що Росія на початку XX століття була переважно сільською країною, можна в цілому екстраполювати такі оцінки на переважну більшість суспільства, бо і робітничий клас рекрутувався з того ж російського селянства.

На думку М. Горького, **російський селянин** – тобто народ – **переконаний «в законности бесправия, в зоологической естественности анархизма»**. «В русском крестьянине как бы еще не изжит инстинкт кочевника, он смотрит на труд пахаря как на проклятие Божье и болеет "охотой к перемене мест". У него почти отсутствует – во всяком случае, очень слабо развито – боевое желание укрепиться на избранной точке и влиять на окружающую среду в своих интересах […]».

Специфічне світобачення росіян та їхню поведінку письменник пов'язує з величезною територією Росії, that he has given up every vestige of imperialism and nationalism, imperialism is incurable; once a chekist, always a chekist, once an imperialist, always an imperialist' [15].

However, there is a deeper reason to be found in **certain traditions of the people.** Here is what both Russian classics and modern authors have written about it.

In his article *On the Russian Peasantry,* which came out in Berlin in 1922 but was never published in the USSR, Maxim Gorky (Aleksey Peshkov) provides some interesting characteristics. Given that in the early 20th century Russia was a predominantly rural country, his assessment can generally be extrapolated to the vast majority of society, since the working class was also recruited from the Russian peasantry.

M. Gorky believed that **the Russian peasant** – i.e. the people – **is convinced 'of the legitimacy of lawlessness, of the zoological naturalness of anarchism'.** 'It would seem that the nomadic instinct in the Russian peasant has not yet died out; he sees the work of the plowman as a God's curse and suffers from 'wanderlust'. He has almost no – at any rate, a very poorly developed – fighting desire to get a foothold at the chosen point and influence the environment in his interests […]'.

M. Gorky argued that the specific worldview of Russians and their behaviour stemmed from the vastness of Russian territory, which allowed them to flee from the state and live in isolation from social processes for centuries. He shared the opinion of Ukrainian historian Mykola Kostomarov, whom he for some reason called Russian, that 'opposition to the state existed in the people, but because of too vast geographical space it was expressed by fleeing

що дозволяло їм тікати від держави і жити відірвано від суспільних процесів упродовж цілих століть. Він погоджується з думкою українського історика Миколи Костомарова, якого, щоправда, чомусь називає російським, що «оппозиция против государства существовала в народе, но, по причине слишком большого географического пространства, она выражалась бегством, удалением от тягостей, которые налагало государство на народ, а не деятельным противодействием, не борьбой».

Продовжуючи цю думку, М. Горький зазначає: «Безграничная плоскость, на которой тесно сгрудились деревянные, крытые соломой деревни, имеет ядовитое свойство опустошать человека, высасывать его желания. Выйдет крестьянин за пределы деревни, посмотрит в пустоту вокруг него, и через некоторое время чувствует, что эта пустота влилась в душу ему. Нигде вокруг не видно прочных следов труда и творчества. Усадьбы помещиков? Но их мало, и в них живут враги. Города? Но они – далеко и не многим культурно значительнее деревни. Вокруг – бескрайняя равнина, а в центре ее – ничтожный, маленький человечек, брошенный на эту скучную землю для каторжного труда. И человек насыщается чувством безразличия, убивающим способность думать, помнить пережитое, вырабатывать из опыта своего идеи! Историк русской культуры, характеризуя крестьянство, сказал о нем: "Множество суеверий и никаких идей"». Цитуючи неназваного іноземця, який вивчав життя росіян, автор погоджується з його висновком: «**У этого народа нет исторической** and escape from the burdens imposed by the state on the people, rather than by active resistance or struggle'.

Taking this idea further, M. Gorky noted: 'The boundless plane on which the wooden and thatched villages are closely huddled together has the poisonous property of eviscerating men and sucking out his desires. The peasant goes outside the village, looks into the emptiness around him, and after a while he feels that this emptiness has flowed into his soul. Nowhere around can you see lasting traces of work and creativity. Manors of landlords? They are few and far between, and enemies live in them. Cities? They are far away and not much more culturally sophisticated than the village. All around is an endless plain, and in its centre there is a pathetic little man, thrown on this boring land for hard labour. The man is saturated with a sense of indifference that kills his ability to think, remember his life, and develop ideas from his experience! Characterising the peasantry, a historian of Russian culture said: 'Many superstitions and no ideas'. Citing an unnamed foreigner who studied the lives of Russians, the author agreed with his conclusion: **'This people has no historical memory.** It does not know its past and does not even seem eager to know it'.

M. Gorky considered cruelty to be another defining feature of Russians: 'I think that Russians have a unique sense of particular cruelty in the same way the English have a unique sense of humor: a cold sort of cruelty that seeks to explore the limits of human resistance to suffering and to study the persistence of life. One can sense a diabolical refinement in Russian cruelty; there is something quite subtle and refined about it'.

памяти. Он не знает свое прошлое и даже как будто не хочет знать его».

Іншою визначальною рисою росіян М. Горький уважає жорстокість: «Я думаю, что русскому народу исключительно – так же исключительно, как англичанину чувство юмора – свойственно чувство особенной жестокости, хладнокровной и как бы испытывающей пределы человеческого терпения к боли, как бы изучающей цепкость, стойкость жизни. В русской жестокости чувствуется дьявольская изощренность, в ней есть нечто тонкое, изысканное».

На основі власних спостережень автор доходить висновку, що **російська жорстокість не є виявом садизму окремих осіб. Насправді – це суспільна норма:** «Если б факты жестокости являлись выражением извращенной психологии единиц – о них можно было не говорить, в этом случае они материал психиатра, а не бытописателя. Но я имею в виду только коллективные забавы муками человека». Зачіпаючи тему жорстокості під час «революції», а фактично – громадянської війни в Росії, яку розв'язали більшовики М. Горький констатує: **«Жестокость форм революции я объясняю исключительной жестокостью русского народа».**

Не надто компліментарно автор описує й освітній рівень росіян, їхні здібності до аналізу подій, лінощі. Він, зокрема, зазначає: «[…] русский крестьянин […] человек безграмотный и не привыкший мыслить […] Это – среда полудиких людей. […] вся русская интеллигенция, мужественно пытавшаяся поднять на ноги тяжелый русский народ, лениво, нерадиво и бесталанно лежавший на

Based on his own observations, the author concluded that **Russian cruelty was not a manifestation of the sadism of certain individuals. In reality, it was a social norm:** 'If such acts of cruelty were the expression of the perverse psychology of a few individuals, they would not concern us here; they would be material for the psychiatrist rather than for the historian. But I am concerned here with human suffering as a collective entertainment'. Touching upon the topic of cruelty during the 'revolution', and in fact a civil war in Russia that was unleashed by the Bolsheviks, M. Gorky states: **'I explain the cruelty of revolutionary forms by the exceptional cruelty of the Russian people'.**

Similarly, the author described the educational level of Russians, their ability to analyse events, and laziness in a not really approving tone. In particular, he noted: '[…] the Russian peasant […] is an illiterate person not accustomed to thinking […] This is an environment of semi-savage people. […] The whole of the Russian intelligentsia […] has manfully attempted to set on its feet the ponderous Russian people, lying lazily, negligently, and lucklessly on its soil – **the whole intelligentsia is a historical victim of a people vegetating on a fabulously rich land on which it managed to live astonishingly poorly.** […] Talking with believing peasants, looking closely at the life of various sects, I saw first of all an organic, blind distrust in the search for thought, in its work, I observed a state of mind that should be called **skepticism born of ignorance'.**

M. Gorky also took notice of the **moral virtues of Russians:** "Yes, the Russian peasant has not distinguished himself with benevolence. It can be said of him that he is not spiteful: He remembers neither the evil he does

своей земле, – **вся интеллигенция является жертвой истории прозябания народа, который ухитрился жить изумительно нищенски на земле, сказочно богатой.** […] Беседуя с верующими крестьянами, присматриваясь к жизни различных сект, я видел прежде всего органическое, слепое недоверие к поискам мысли, к ее работе, наблюдал умонастроение, которое следует назвать **скептицизмом невежества**».

Не залишив без уваги М. Горький і **моральні цноти росіян**: «Да, чем другим, а великодушием русский крестьянин не отличается. Про него можно сказать, что он не злопамятен: он не помнит зла, творимого им самим, да, кстати, не помнит и добра, содеянного в его пользу другим» [16].

Ось така дещо неочікувана відвертість знавця російських душ.

Наче підхоплюючи естафету, інший російський письменник Микола Нікулін написав, уважаю, страшні слова про майбутнє відселектованого Другою світовою війною російського народу: «Шло глупое, бессмысленное убийство наших солдат. Надо думать, эта селекция русского народа – бомба замедленного действия: она взорвется через несколько поколений, в XXI или XXII веке, **когда отобранная и взлелеянная большевиками масса подонков породит новые поколения себе подобных**» [17].

Вельми болючими рисами наділяють своїх співвітчизників і сучасні російські дослідники «загадочной русской души».

Публіцист П. Матвєєв пише про «хорошо всем известные со времен **Пушкина качества российского** nor the good done by others in his favour' [16].

This is a somewhat unexpected frankness from a connoisseur of Russian souls.

As if picking up the baton, another Russian writer Nikolai Nikulin wrote what I would call dreadful words about the future of the Russian people culled by World War II: 'That was a stupid, senseless murder of our soldiers. I should imagine that this selection of the Russian people is a time bomb: It will explode in a few generations, in the 21st or 22nd century, **when the mass of scum culled and nurtured by the Bolsheviks gives birth to new generations of their own kind'** [17]

Modern Russian researchers of the 'mysterious Russian soul' also endow their compatriots with very painful traits.

Social columnist P. Matveyev writes about 'the well-known qualities of the Russian people **since Pushkin's time: laziness, lack of curiosity, reluctance to engage in self-education as well as a constant proclivity to dishonor and treachery.** These disgusting qualities are the main impediment on his way to self-improvement and the emergence of a sense of personal responsibility for everything that happens, with itself and around it' [18].

Anton Orekh, a columnist for the Echo of Moscow radio station, points out that **Russia is inhabited by '[…] millions of crass, ignorant people, people with a lot of fears and great distrust of everything'** [19].

Analyst V. Pastukhov offers a non-trivial view of the role of the Russian people in the current internal political processes. His analysis of modern Russia allows us to better grasp the depth of the crisis and, at the same time, the impasse in which this country has found itself.

народа – леность, отсутствие любопытства, нежелание заниматься самообразованием. А также неизменную склонность к бесчестию и неизменную же готовность к предательству. Эти омерзительные качества и являются главным препятствием на его пути к самосовершенствованию. Равно и к возникновению чувства личной ответственности за все происходящее – и с ним самим, и вокруг него» [18].

Оглядач радіостанції «Эхо Москвы» Антон Орєх звертає увагу на те, що **в Росії «[…] живут миллионы дремучих, невежественных людей, людей с кучей страхов и большим недоверием ко всему»** [19].

Нетривіальний погляд на роль російського народу в теперішніх внутрішньополітичних процесах висловлює аналітик В. Пастухов. Його аналіз сучасної Росії дає змогу краще зрозуміти глибину кризи і водночас безвиході, в якій опинилася ця країна.

Зокрема, він наголошує, що розмови про якусь нову іншу Росію – беззмістовні. На його думку, Росія аж ніяк не змінилася порівняно з минулим літературним її сприйняттям. Теперішня Росія є такою, як і раніше, тобто незмінною. «[…] **она** (Росія. – *Авт.*) **осталась на своей привычной орбите. Путинизм – это и есть «медианная Россия», Россия как она есть** (La Russia com'è), **от которой до дна столько же, сколько и до поверхности**».

В. Пастухов ставить питання: чому ж так сталося? І дає, вважаю, цікаву відповідь. Експерт доводить, що **причиною незмінності Росії є її народ.** Радше та його величезна частина, котра живе за віковими заскорублими уявленнями про світ, не бажає

In particular, V. Pastukhov emphasises that talks about a new Russia are meaningless. In his opinion, Russia has not changed at all compared to its past literary perception. Today's Russia is still the same, unchanged. '[…] **It** [Russia] **has remained in its usual orbit. Putinism is 'median Russia', Russia as it is** (La Russia com'è), **which is as far from the bottom as it is from the surface'.**

V. Pastukhov asks the question: Why has this happened? He then goes on to give what I would call an interesting answer. The expert argues that **the reason for Russia's invariability is its people.** Rather, a large part of it, which lives by age-old hidebound notions of the world, does not want to change, and sees only enemies around. This is what ensures the stability of the regimes that have ruled Russia for centuries.

Speaking about today's Russia, V. Pastukhov points out that **'the main component of the system ensuring its stability was the "insoluble" large cluster of everymen.** It is the existence in Russia of such a large rudimentary social formation, not subject to the destructive influence of 'ideologies', that has become the unbearable burden, which time and again prevents Russia from leaving its traditional historical orbit. This time, it has done it again. The thrust of the Russian intelligentsia (the notorious 14 percent) was simply not enough to bring such a monstrosity into a higher orbit. The fact that Putin and the clans he has consolidated have clung to this monstrosity is another matter. If it were not for him, there would be someone else. **And there will be more if this massive block of "social permafrost" remains unmelted'.**

змінюватися і бачить навкруги лише ворогів. Саме це і забезпечує стабільність тим режимам, які керують Росією впродовж століть.

Говорячи про Росію сьогодні, В. Пастухов указує на те, що «**главным компонентом системы, обеспечивающим ее устойчивость, оказался "нерастворимый" обширный обывательский кластер.** Именно наличие в России столь крупного рудиментарного социального образования, не подверженного разрушительному влиянию "идеологий", стало тем неподъемным грузом, который за разом раз мешает России уйти со своей традиционной исторической орбиты. Помешал и на этот раз. Тяги русской интеллигенции (пресловутых 14%) элементарно не хватило, чтобы вывести на более высокую орбиту такую махину. А то, что к махине этой прицепился Путин и консолидированные им кланы – это уже второй вопрос. Не было бы его, был бы кто-то другой. **И будет еще, если эта массивная глыба "социальной мерзлоты" останется нерастопленной».**

Опис цієї «соціальної мерзлоти» не викликає в автора ніякого захоплення. Як і його попередники, В. Пастухов відзначає такі риси російського народу, якими навряд чи можна пишатися: «**Стабильность путинского режима держится на непробиваемой лояльности обывательской массы. Вот где настоящее дно.** Эта масса руководствуется не идеями, а предрассудками. Ее интересы не выходят за пределы ее местечкового мирка. Она обожает власть как источник всех ценимых ею благ и одновременно ненавидит ее за то, что эти блага

The author describes this 'social permafrost' without any particular admiration. Like his predecessors, V. Pastukhov notes the features of the Russian people, which it can hardly be proud of: '**The stability of Putin's regime is premised on the impenetrable**

loyalty of the masses. That is where the real bottom is. This mass is guided not by ideas but by prejudice. Its interests do not go beyond its local world. It adores power as the source of all the goods it values and at the same time hates it because those goods flow past it. It social ideal is to "go from rags to riches" without changing anything in essence. It dreams of being "on top" and is happy when it sees the former powers-that-be splayed out "in the bottom". It is greedy, voracious, poorly educated, and envious. It sees Navalny's investigations as a club of film tours around other people's palaces and dreams of living just like the heroes of these investigations. It is a true demiurge of the regime, although not its beneficiary'.

текут мимо ее. Ее социальный идеал – выйти "из грязи в князи", ничего не меняя по существу. Она мечтает быть "сверху" и счастлива, когда видит бывших сильных мира сего распластанными "снизу". Она алчна, прожорлива, плохо образована и завистлива. Она смотрит расследования Навального как клуб кинопутешествий по чужим дворцам и мечтает жить так же, как герои этих расследований. Она – истинный демиург режима, хотя и не стала его бенефициаром».

Ядро цієї «мерзлоти» – зґвалтоване і перетравлене радянською системою селянство, яке мімікрувало, проте не змінилось у своїй патріархально-консервативній суті: «Кто же это? **Это наш старый исторический знакомый – неолитическое (патриархальное) крестьянство,** выгнанное со своих насиженных мест, провернутое через мясорубку коллективизации и индустриализации, **спрессованное городом в пыльно-ледяную глыбу, но сохранившие в неприкосновенности свой ментальный архетип** – прагматизм, ограниченность кругозора, предельно короткий "радиус доверия", правовой нигилизм и другие».

Логічним є й підсумок автора щодо перспектив лібералізму в Росії. Таку можливість він заперечує, бо **«режим Путина не имеет в своем генезисе никакого либерализма и никогда, даже после Путина, Россия сама по себе на эту стезю не вернется. Нельзя вернуться туда, где не был».**

Не погоджуючись із висновками окремих російських експертів щодо схожості сучасної політичної системи в Росії з корпоративно-фашист-

The core of this 'permafrost' is the peasantry, raped and digested by the Soviet system, which mimicked others but has not changed in its patriarchal and conservative essence: 'Who is this? **This is our old historical acquaintance: the Neolithic (patriarchal) peasantry,** expelled from their

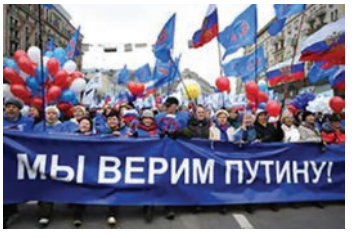

strongholds, passed through the furnace of collectivisation and industrialization, **pressed by the city into a dusty ice but kept intact in its mental archetype** – pragmatism, limited outlook, "short range of trust", legal nihilism, and others'.

The author's conclusion on the prospects of liberalism in Russia is also logical. He denies such a possibility because **'Putin's regime has no liberalism in its genesis and never, even after Putin, will Russia return to this path on its own. You can't go back to where you haven't been'.**

Disagreeing with the conclusions of some Russian experts on the similarity of the modern political system in Russia with the corporate-fascist system,

ською, В. Пастухов зазначає, що насправді **«государственный строй оказался не фашизмом, а модернизированным крепостничеством, эксплуатирующим остаточную крестьянскую ментальность русского обывателя. В отличие от европейского фашизма** (теперішній державний лад. – *Авт.*), **он "по убытии" конвертируется не в либерализм, а в дикую русскую смуту»** [20].

Про що це свідчить?

1. **Притомна російська ліберальна думка сумнівається в реальності проведення демократичних змін у Росії.**

2. **Є три головні причини:**

– небажання влади проводити будь-які демократичні реформи;

– слабкість ліберальної опозиції;

– відсутність у населення прагнення змінювати звичний для нього спосіб життя з огляду на окремі особливості національної ментальності росіян.

3. **Сучасний політичний режим у Росії не має перспективи.** Ця держава в її теперішній формі приречена на подальший занепад і крах.

Важко не погодитися з думкою В. Пастухова: «У путинской России такой стратегии выхода (з кризи. – *Авт.*) нет. Модернизированное крепостничество – это дикое насилие без конструктива. Оно антиинституционально, ничего не укрепляет, но все, что можно, доламывает, **оставляя**, в конце концов, **страх и обман как две единственные реальные социальные скрепы.**

Из праха собрано, в прах и обратится – вот историческая формула нынешней российской власти» [20].

V. Pastukhov notes that 'in fact' **'the state system is based not on fascism but on modernised serfdom, exploiting the remaining peasant mentality of the Russian people. In contrast to European fascism** [the current state system]**, when on the wane, is converts not into liberalism but into a wild Russian turmoil'** [20].

What does this tell us?

1. **The conscious Russian liberal thought doubts the reality of democratic change in Russia.**

2. **There are three main reasons:**

- reluctance of the authorities to carry out any democratic reforms;

- weakness of the liberal opposition;

- lack of popular desire to change their usual way of life in view of certain features of the national mentality of Russians.

3. **The current political regime in Russia has no prospects.** In its current form, this state is doomed to further decline and collapse.

One can't but agree with V. Pastukhov's opinion: 'Putin's Russia does not have such an exit strategy [from the crisis]. Modernised serfdom is feral violence bereft of constructiveness. It is anti-institutional, it does not buttress anything but breaks everything within its reach, leaving in its wake **fear and deception as the only two real social bonds.**

Ashes to ashes, dust to dust – this is the historical formula of the current Russian government' [20].

1. Владислав Иноземцев о культуре вранья и отсталой продажности // Радиостанция «Эхо Москвы». 23 декабря 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/spektr_press/2762134-echo/

2. *Анисимова Н.* Сурков назвал «передозировку свободы» смертельной для государства // РБК. 18 июня 2021 URL: https://www.rbc.ru/politics/18/06/2021/60cca5039a7947ec62bd964a

3. *Шевцова Л.* Самотня і неприкаяна. 10 тенденцій, які вплинуть на Росію в 2021-му // НВ. 22 грудня 2020. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/rosiya-shcho-chekaye-kreml-i-rosiyan-v-2021-roci-ostanni-novini-50131472.html

4. *В. Пастухов.* Год модернизированного крепостничества. Что дальше? // Радиостанция «Эхо Москвы». 3 января 2021. URL: https://echo.msk.ru/blog/pastuhov_v/2768324-echo/

5. *Хоц А.* Агентура света // Каспаров.ru. 4 января 2021. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FF2BEE87E5AA

6. *Хоц А.* Похвальное слово Холодной войне // Каспаров.ru. 1 января 2021. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FEF2EF505143

7. *Быков Д.* Как долго это может продолжаться? // Радиостанция «Эхо Москвы». 11 декабря 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/partofair/2756538-echo/

8. *Мельников А.* Под прессом // Каспаров.ru. 18 декабря 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FDBB67D1BF65

9. *Иноземцев В.* Сто дней одиночества // Радиостанция «Эхо Москвы». 27 ноября 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/v_inozemcev/2748646-echo/

10. *Орешкин Д.* Нам нечем послать ответку // Радиостанция «Эхо Москвы». 11 декабря 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/partofair/2756192-echo/

11. *Кириллова К.* Новый Сталин? Чего ждать от России после Путина // Каспаров.ru. 7 декабря 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FCE6CF36870C

12. *Горный А.* Владимир Владимирович, назовите имя преемника. Мы тонем Вася! // Радиостанция «Эхо Москвы». 31 октября 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/amountain/2734510-echo/

13. *Эйдман И.* Три империи: российская, коммунистическая, мафиозная // Каспаров.ru. 30 октября 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5F9AE07E2FFE9

14. *Соколов М.* Есть у оппозиции образ будущего? // Радио Свобода. 20 ноября 2020. URL: https://www.svoboda.org/a/30960285.html

15. *Зайдман В.* Президент Навальный // Каспаров.ru. 25 декабря 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FE4C3EC93151

16. *Горький М.* О русском крестьянстве // Русская жизнь. 8 июня 2007. URL: http://rulife.ru/mode/article/68

17. *Никулин Н.* Воспоминания о войне // LiveLib. URL: https://www.livelib.ru/quote/610607-vospominaniya-o-vojne-n-n-nikulin

18. *Матвеев П.* (Полу)остров Крым // Каспаров.ru. 17 ноября 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FB25F34CBE3B

19. *Орехъ А.* Путин съел чижика // Радиостанция «Эхо Москвы». 21 апреля 2021. URL: https://echo.msk.ru/blog/oreh/2825726-echo/

20. *Пастухов В.* Год модернизированного крепостничества. Что дальше? // Радиостанция «Эхо Москвы». 3 января 2021. URL: https://echo.msk.ru/blog/pastuhov_v/2768324-echo/

7. ЩО ДАЛІ?

После неизбежного краха путинского режима, ресурсов для сохранения империи у России больше не останется и страна перестанет существовать в нынешних границах.

Ігор Яковенко,
філософ і культуролог [1]

Під час написання цієї статті я свідомо брав до уваги, як уже зазначав, думки російських експертів і практично не аналізував поглядів їхніх українських і західних колег. Водночас, звісно, опирався на міркування тих, кого можна бодай умовно віднести до більш-менш притомних у контексті їхнього ставлення до теми російського імперіалізму. На жаль, і серед «ліберальних» у Росії переважна більшість – справжні імперці.

Оцінки ліберальної, хоч і вкрай малочисельної та маловпливової частини російського суспільства, дають, утім, змогу краще зрозуміти тенденції розвитку сучасної Росії. «Ліберали» мають рацію: **нині Росією керує військова хунта – постійні члени Ради Безпеки РФ, – здебільшого сформована з представників силових структур.** Це дещо модернізована копія політбюро ЦК КПРС – ніким не обраного, проте призначеного президентом органу, який де-факто керує країною.

Однак чого справді не вистачає сучасним російським «ліберальним», то це тверезого і чесного погляду на перспективи Росії. Натомість вони охоче займаються відвертою «маніловщиною», різного роду «мріяннями» про «прекрасну Росію майбутнього», не бажаючи дивитися правді в очі.

А вона, на жаль, гірка. І полягає в тому, **що перспектив у цієї країни**

7. WHAT IS NEXT?

After the inevitable collapse of Putin's regime, Russia will no longer have the resources to preserve the empire, and the country will cease to exist within its current borders.

—Igor Yakovenko,
a philosopher and culturologist [1]

As has already been noted, while writing this article, I consciously took into account the opinions of Russian experts and practically did not analyse the views of their Ukrainian and Western colleagues. At the same time, of course, I relied on the musings of those who could be at least roughly classified as more or less conscious in light of their attitude to the topic of Russian imperialism. Regrettably, the vast majority of 'liberals' in Russia are real imperialists.

That said, assessments of the liberal, albeit extremely small and non-influential, part of Russian society provide a better understanding of trends in the development of modern Russia. The 'liberals' are right: Russia is now ruled by **a military junta — permanent members of the Russian Security Council — mostly made up of security officials.** This is a somewhat modernised copy of the Politbureau of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, a body led by the president and appointed by him that de facto runs the country.

However, what modern Russian 'liberals' really lack is a sober and honest view of Russia's prospects. Instead, they are willing to engage in outright 'Manilovism', all sorts of 'dreams' about the 'beautiful Russia of the future', refusing to face the truth.

насправді немає, якщо вона кардинально не змінить своєї внутрішньої і зовнішньої політики. Щілини в її державному фундаменті стають дедалі глибшими, конструкція починає тріщати по швах, а ідеологічні «скрєпи» чимраз голосніше «скрєпят».

Можемо констатувати, що 2020 рік – визначальний у розвитку Росії, бо в політичному аспекті **путінський режим перетнув головну червону лінію,** остаточно розпрощавшись навіть з алюзією на демократію в російському виконанні.

«Русский мир», релігійне мракобісся та «побєдобєсіє», замішані на тотальній пропаганді, брехні і страху, сформували ідеологічний підмурок режиму. Хронічна економічна стагнація, нечувана корупція, бідність населення, що дедалі більше зростає, в поєднанні з демографічною катастрофою, алкоголізмом і наркоманією зробили, щонайменше найближчим часом, перспективи соціального розвитку Росії примарними. Регіони і «національні» утворення відчувають себе колоніями Москви. Такий стан речей у подальшому загрожує тривалим протистоянням між центром і суб'єктами федерації, якою вона насправді не була, не є і навряд чи стане.

Агресивна зовнішня політика насамперед на пострадянському просторі та щодо країн ЄС і НАТО завели Росію в глухий кут на світовій арені, зробивши фактично міжнародним ізгоєм. Москву вже не лише не сприймають як партнера, її визнано безпосередньою загрозою й ухвалено рішення про запровадження щодо неї «політики стримування». Задекларована готовність Заходу до «діалогу» є радше ритуальним танцем, ніж практичною пропозицією. У глобальному вимірі Росія перестала бути для нього пріо-

And the truth, unfortunately, is bitter. It lies in the fact **that this country really will have no prospects** if it does not radically change its domestic and foreign policies. The cracks in its state foundation are becoming deeper, the structure is beginning to fall apart, and the ideological 'bonds' are turning into 'bondage'.

It can be stated that 2020 is a decisive year in Russia's development, since in the political terms, **Putin's regime has crossed the main red line,** bidding its final farewell even to the allusion to democracy.

The 'Russian world', religious bigotry, and 'victory frenzy', premised on total propaganda, falsehood, and fear, have formed the ideological foundation of the regime. Chronic economic stagnation, unprecedented corruption, and growing poverty, combined with a demographic catastrophe, alcoholism, and substance abuse have made the prospects for Russia's social development illusory, at least for the near future. Regions and 'national' entities feel like colonies of Moscow. This state of affairs runs the risk of turning into a prolonged confrontation between the centre and the entities of the federation, which it has never been and is unlikely to be in the future.

Aggressive foreign policy, especially in the post-Soviet space and towards the EU and NATO countries, has plunged Russia into a dead end on the world stage, making it a de facto international pariah. Not only is Moscow no longer perceived as a partner, it has been recognised as a direct threat and a decision has been made to launch a 'containment policy' against it. The West's declared readiness for 'dialogue' is more of a ritual dance than a practical offer.

ритетом. Її місце посів Китай. Єдиний аргумент Москви – ядерна зброя і військово-політичний шантаж.

Що могло би бодай тимчасово врятувати Росію? Я би сформулював це як **«політика трьох Д»**. Водночас її наслідком стане так званий **російський парадокс.**

Ідеться про:

– **демократизацію** (відмова від тоталітаризму всередині країни);

– **деколонізацію** (створення реальної федерації, а не її формальної тіні, як сьогодні);

– **деімперіалізацію** (припинення агресивної політики у світі).

Чи можливий такий розвиток подій? Візьму на себе сміливість стверджувати – ні. Цього не трапиться ні за теперішнього московського режиму, ні після відходу Путіна. Чому? Бо **цього не хоче не лише верхівка керівного класу, а й переважна більшість населення Росії, яке звикло жити саме в такій сучасній (а насправді – історичній) парадигмі й не прагне серйозних змін.**

А тепер трохи пофантазуймо і припустімо, що завдяки якійсь чудодійній силі всі ці процеси все ж таки відбулися. Що матимемо в підсумку? На мій погляд, тільки одне – **зникне сутність Росії.** Вона просто розчиниться сама в собі. Бо, як я уже зазначав, **російське суспільство не сприймає демократичні принципи, у ньому вкорінене імперське мислення. Воно не розуміє і, здається, не хоче розуміти, що таке самоуправління, бо потребує «твердої руки»**.

Отже, те, що в країнах з традиційно європейською ментальністю зумовлює розвиток і соціальний прогрес, для Росії обернеться крахом. **У цьому, на мій погляд, і полягає головний «російський парадокс»: прагнення змінити Росію за демократичними**

In the global dimension, Russia has ceased to be a priority for it. Its place has been taken by China. Moscow's only argument is nuclear weapons and politico-military blackmail.

What could save Russia, at least temporarily? I would formulate this as the **'policy of three Ds'.** At the same time, it will result in the so-called **Russian paradox.**

This policy includes:

- democratisation (rejection of totalitarianism within the country);

- decolonisation (establishment of a real federation, not its formal shadow, as it is today);

- de-imperialisation (cessation of aggressive policy in the world).

Is such a course of events possible? I make bold to say that it isn't. This will not happen, either under the current Moscow's regime or after Putin's departure. Why? Because **not only the top of the ruling class does not want this but also the vast majority of the Russian population, which is accustomed to living in such a modern (and in fact, historical) paradigm and does not seek serious changes.**

And now let's fantasise a bit and assume that thanks to some miraculous power, all of these processes have nevertheless happened. What will we have in the end? In my opinion, there will be only one thing: **The essence of Russia will disappear.** It will simply dissolve in itself, since, as I have already mentioned, **Russian society is not receptive to democratic principles; imperial thinking is rooted in it. It does not understand and does not seem willing to understand what self-government is, because it needs a 'firm hand'.**

Thus, what in countries with a traditionally European mentality determines development and social progress will

лекалами невідворотно призведе до зміни її ціннісної основи. Демократична, правова, миролюбна держава не відповідає уявленням більшості росіян. Вони не прагнуть такої Росії! Тож сподіватися, що ця держава самостійно зміниться завдяки внутрішньому розвитку, тобто природним еволюційним шляхом, насправді не варто, або ж цього доведеться чекати впродовж десятиліть, якщо не століть.

Чи свідчить це про те, що Росія приречена? Стратегічно, безумовно, так. **У сучасної авторитарно-агресивної Росії справді є тільки одна перспектива – деградувати політично та економічно, надалі бути глобальною загрозою, дестабілізовувати демократичний світ, вести війни й організовувати провокації.**

Питання лише в тому, чи довго триватиме ця агонія і **що робити з такою державою сьогодні?**

Багатьом таке формулювання питання видасться неправомірним. Адже є країна, а також населення, яке там проживає. Усе вірно, але тільки доти, поки ця держава дотримується норм міжнародного правопорядку і співжиття. За їхнє порушення Німеччина після Другої світової війни була покараною, пройшла денацифікацію і демократизацію й тільки згодом змогла об'єднатися та повернутися до цивілізованої сім'ї народів (на відміну від Росії післявоєнна Німеччина не була імперією і не потребувала ще одного «де-» – внутрішньої деколонізації. Це специфічна ознака сучасної РФ).

Так само і **сьогоднішню Росію слід покарати за злочини, які вона вчинила проти міжнародного миру і безпеки, порушення прав людини, підтримання диктаторських режимів у світі, міжнародний тероризм і його спонсорування, позасудові страти й політичні** go into meltdown in Russia. **This, in my opinion, is the main 'Russian paradox': The desire to change Russia according to democratic patterns will inevitably lead to a change in its basic values. A democratic, law-based, and peaceful state does not correspond to the ideas of the majority of Russians. They do not want such a Russia!** Therefore, it is not really worth hoping that this state will change on its own due to internal development, i.e. by natural evolutionary path. To see it happen, one will have to wait for decades, if not centuries.

Does this mean that Russia is doomed? Strategically, the answer is a definite yes. **Modern aggressively authoritarian Russia really has only one prospect: to degrade politically and economically, to continue to be a global threat, to destabilise the democratic world, to wage wars, and to organise provocations.**

The only question is how long will this agony last and **what to do with such a state today?**

To many, such a wording of the question will seem wrongful. After all, there is a country and the population that lives there. That is correct, but only as long as this state adheres to the norms of international law and coexistence. For violating them, Germany was punished after World War II, underwent denazification and democratisation, and only later was it able to unite and return to a civilised family of nations (unlike Russia, postwar Germany was not an empire and did not need another 'de-' – internal decolonisati on. This is a specific feature of modern Russia).

Similarly, today's Russia should be punished for its crimes against international peace and security, human rights abuses, support for dictatorial

вбивства, провокації та геноцид навіть супроти власного народу тощо.

Потрібно лише з'ясувати, коли і в який спосіб це покарання має відбутися.

Ось ми підійшли до головного питання: **чи має колективний Захід політичну волю й чи готовий застосувати її до Росії?**

У практичній політиці, як завжди, є два варіанти дій – м'який і жорсткий.

Перший у цьому випадку означатиме залишити все як є: діяти напів кроками, далі висловлювати «стурбованості», вводити малодієві санкції, які не здатні змінити режим, й одночасно збільшувати взаємну торгівлю та закликати Кремль змінити свою позицію, пропонуючи «діалог». Отже, **уникати принципових рішень.**

Мета такої політики зрозуміла: де-факто підтримувати російську економіку в стані глибокої стагнації і через введення чи зняття санкцій контролювати її розвиток, але дозволити режиму існувати далі. З економічного боку ця перспектива для колективного Заходу є вигідною.

Ще одним, імовірно, найголовнішим аргументом на користь цієї лінії поведінки Заходу є контрольованість ядерних арсеналів Росії та неможливість їхнього використання без санкції Москви.

Однак **цей підхід має й очевидні недоліки.** Позаяк нікуди не зникає агресивність Росії, її спроби підірвати міжнародні позиції та єдність Заходу, втручання в його внутрішні справи, ведення лінії на формалізацію сфер впливу тощо. А зважаючи на те, що Москва таку політику Заходу вважає слабкістю, можна передбачити: ця зловмисна діяльність Росії щодо останнього тільки набиратиме нових обертів.

regimes in the world, international terrorism and its sponsorship, extrajudicial executions and political assassinations, provocations and genocide, even against its own people, etc.

All it takes is find out when and how this punishment should take place.

Here we come to the main question: **Does the collective West have political will and is it ready to apply it to Russia?**

In practical politics, as always, there are two options – the soft and the hard.

The first one in this case would mean leaving everything as it is: taking piecemeal measures, expressing 'concern', imposing ineffective sanctions that cannot change the regime while expanding mutual trade and urging the Kremlin to change its position by offering 'dialogue'. Put otherwise, **avoiding fundamental decisions.**

The purpose of such a policy is clear: to de facto support the Russian economy in a state of deep stagnation and to control its development through the imposition or lifting of sanctions, whilst allowing the regime to continue to exist. From an economic point of view, this prospect is favourable for the collective West.

Probably the most important argument in favour of this line of Western behaviour is the controllability of Russia's nuclear arsenals and the impossibility of using them without Moscow's authorisation.

However, **this approach also has obvious drawbacks,** since Russia's aggression, its attempts to undermine the international position and unity of the West, its interference in its internal affairs, the pursuit of a line to formalise spheres of influence, etc., are still there. And given that Moscow considers such a policy of the West a weakness, we can predict that this malicious activity of Russia

Насправді ж така лінія Заходу більше схожа на політику «відкладених рішень», яка є небезпечною, бо узалежнює його від непередбачливості Росії і наслідків її дій.

Те саме стосується і подій у самій Росії. Бо з огляду на тенденції в її політичному і соціально-економічному житті, внутрішній політиці, Захід у разі настання там форс-мажору просто не буде до нього готовий. Як колись це трапилося при розвалі СРСР.

Насправді виглядає, **що за станом на сьогодні саме така «еволюційна» лінія поведінки Заходу бере гору.** Там, на жаль, мало політиків на кшталт Черчілля, де Голля, Рейгана чи Тетчер. Маємо зі сумом констатувати «здрібнення» політичної еліти Заходу, відсутність лідерів, які здатні ухвалювати стратегічні рішення. Вірю, що це не назавжди. І прихід до влади нової адміністрації США подає деякі надії.

Бо **є й інший варіант дій.** Він передбачає, що найвище політичне керівництво Заходу ухвалить рішення щодо **недоцільності** (через загрозу його стратегічним інтересам) **існування агресивної Росії як головного чинника глобальної небезпеки і дестабілізації.**

Така опція має зумовити **потребу змінити філософію відносин між Заходом і Росією** – від безперспективних спроб «залучення» останньої до цивілізованого світу і до заміщення її низкою держав, які за дієвої підтримки Заходу протягом короткого історичного періоду утворили би на території сучасної Росії коло незалежних, миролюбних, без'ядерних суб'єктів міжнародного права. Населення національних утворень і регіонів нарешті отримало би шанс на поступовий перехід до побудови сучасних держав, пріоритетом яких стане економічний розвиток і добробут жителів, а не агресія.

in relation to the latter will only gain new momentum.

In reality, such a line of the West is more of a policy of 'deferred decisions', which is dangerous because it depends on Russia's unpredictability and the consequences of its actions.

The same applies to events in Russia itself. Given the trends in the country's political and socioeconomic life as well as domestic policy, the West will simply not be ready to a force majeure, in case it comes, just like it was not ready to see the USSR collapse.

In fact, it seems that **as of today, it is this 'evolutionary' line of Western behaviour that prevails.** Unfortunately, there are few politicians like Churchill, de Gaulle, Reagan or Thatcher. Sad as it is, the Western political elite has grown accustomed to thinking small and is seeing the lack of leaders able to make strategic decisions. Hopefully, this will not last forever. In this respect, the coming to power of the new US administration is somewhat reassuring.

For **there is another course of action.** It stipulates that the supreme political leadership of the West will decide on the **inexpediency** (because of the threat to its strategic interests) **of the existence of aggressive Russia as a major factor in global insecurity and destabilisation.**

Such an option should **necessitate a change in the philosophy of relations between the West and Russia:** from futile attempts to 'attract' the latter to the civilised world to replacing it with a number of states that with the effective support of the West in a short historical period would form a circle of independent, peaceful, non-nuclear international legal entities. The population of national formations and regions would finally get a chance for a

Власне, варто було б взяти за приклад розпад СРСР. Адже жодна з нових пострадянських країн (за винятком Росії) не руйнує міжнародний мир, не порушує норм міжнародного права, не веде війни проти сусідів, крім випадків, коли ці конфлікти створює Москва. Можна з упевненістю передбачити, що **внаслідок зникнення з політичної карти агресивної Росії різко зменшиться (в рази!) кількість конфліктів і джерел міжнародного напруження у світі.** Позаяк головна мета зовнішньої політики Росії – створити конфлікти, а потім брати участь у їхньому «врегулюванні» на своїх умовах.

Росія є не просто «Імперією Зла», а уособленням Світового Зла. Щоби його подолати, **колективний Захід, окрім зміни світоглядної позиції щодо Росії, має також розробити план конкретних і комплексних заходів протидії РФ, включно з економічним, політико-дипломатичним, військовим, регіональним, національним, кібернетичним, інформаційним та іншими необхідними складниками.** Тож потрібно активно впроваджувати їх протягом наступних 10–15 років. Зрозуміло, що не йдеться про застосування збройних сил, завдання превентивних ударів, проведення спецоперацій тощо.

Власне, метою є таке комбіноване використання зазначених заходів, яке б у підсумку спонукало регіони Росії, національні утворення на її території на чолі з притомною опозицією стати ініціаторами кардинальних змін у внутрішній і зовнішній політиці цієї держави. Там має зародитися щось на зразок нового «руху за перебудову», який об'єктивно приведе сучасну Росію до того, що вона повторить долю СРСР. Бо єдність сьогоднішня РФ може утримувати лише авторитарними, силовими методами. Тут ми

gradual transition to the construction of modern states, the priority of which will be economic development and the well-being of the people rather than aggression.

In fact, the collapse of the USSR should be taken as an example. After all, none of the new post-Soviet countries (except Russia) is undermining international peace, violating international law or waging a war against its neighbours, except when Moscow creates these conflicts. It can be safely predicted that **the disappearance of aggressive Russia from the political map will sharply reduce the number of conflicts and sources of international tension in the world,** since the paramount goal of Russia's foreign policy is to create conflicts and then take part in their 'settlement' on its own terms.

Russia is not just an 'Evil Empire' but the personification of World Evil. To overcome it, in addition to changing its perception of Russia, the collective West must also develop a plan of concrete and comprehensive measures to counter Russia, including economic, political, diplomatic, military, regional, national, cyber, outreach, and other necessary components. They need to be actively implemented over the next 10–15 years. Obviously, this is not about the use of armed forces, preventive strikes, sting operations, etc.

In fact, the goal is such a combined use of these measures that would eventually encourage the regions of Russia and national formations in its territory, led by the conscious opposition, to initiate radical changes in domestic and foreign policy of this state. There has to emerge something like a new 'perestroika movement', which will objectively lead modern Russia to sharing the fate of the USSR. Be-

знову **повернулися до «політики трьох Д», яку можливо реалізувати лише за умови підтримки зовні.**

Такий розвиток подій призведе, зокрема, до початку процесу самоідентифікації населення нових держав, що своєю чергою **раз і назавжди поховає російський імперський синдром та претензії на світову** гегемонію. Від цього виграють усі регіони і народи теперішньої Росії, включно з російським, який нарешті матиме змогу відчути себе окремим етносом. **Московія повернеться до своїх більш-менш історичних етнічних кордонів,** однак за площею залишиться однією з найбільших країн Європейського континенту.

Зрозуміло, що **«ядерне питання»** відіграватиме головну роль у реалізації такого сценарію. Його розв'язання вимагатиме від колективного Заходу **дуже чітких і чесних гарантій безпеки всім новоствореним державам.** Але не так, як у разі з Будапештським меморандумом. НАТО чи окремі його країни будуть зобов'язані гарантувати безпеку і територіальну цілісність новим державам. Побічним, але надзвичайно великим плюсом стане **посилення глобальної ролі НАТО, що також має пройти етап трансформації з регіональної в глобальну систему безпеки.**

Реальним стане і суттєве скорочення ядерної зброї в глобальному вимірі.

Перед колективним Заходом постане також важливе завдання – **налагодити справді взаємовигідну економічну співпрацю з новоствореними державами, стати гарантом справедливого використання їхніх природних ресурсів.** Варто очікувати, що суверенізація територій сприятиме їхньому економічному зростанню, адже сьогодні вони є економічними

cause the unity of today's Russia can be maintained only by authoritarian, forceful methods. Here we have once again **returned to the 'policy of three Ds', which can be implemented only with external support.**

Such a course of events will, among other things, set in motion the process of self-identification of the population of the new states, which, in turn, **will all bury the Russian imperial syndrome and claims to world hegemony once and for.** All the regions and peoples of present-day Russia will benefit from this, including Russians, who will finally be able to feel like a separate ethnic group. **Muscovy will return to its more or less historical ethnic borders** but will remain one of the largest countries in Europe.

It is clear that the **'nuclear issue'** will play a major role in the implementation of such a scenario. Its solution will require from the collective West **very clear and honest security guarantees to all the newly established states.** But repeating the case of the Budapest Memorandum is not an option. NATO or its individual members will be obliged to guarantee the security and territorial integrity of the new states. An extremely advantageous side effect will be the **strengthening of NATO's global role, which must also undergo a transformation from a regional to a global security system.**

A significant reduction in nuclear arsenals on a global scale will also become feasible.

The collective West will also face an essential task: **to establish truly mutually beneficial economic cooperation with the newly independent states, to become a guarantor of the fair use of their natural resources.**

колоніями Москви. Це також відповідатиме інтересам Заходу.

У підсумку Росія з теперішнього виклику для Заходу перетвориться у коло дружніх держав, що спільно протидіятимуть реальній загрозі, яка на той час об'єктивно сформується у Південно-Східній Азії.

Деякі як російські, так і західні аналітики малюють ще й **третій сценарій можливого розвитку подій.** Він полягає в тому, що після відходу Путіна його наступник (наступники) запропонують Вашингтону свою капітуляцію в обмін на збереження їхніх привілеїв грабувати Росію і далі вивозити капітал на Захід, підтримуючи його економіку і користуючись благами у власних цілях.

Тактично цей підхід справді має певні переваги, бо все залишиться без змін, не потрібно буде докладати серйозних зусиль до трансформування російської території, встановлення контактів з новими суб'єктами міжнародних відносин, розв'язання проблеми ядерного роззброєння Росії. Це також шанс «відкрутити події назад»: поставити перед новою московською владою ультиматум щодо повернення Криму і Донбасу, Абхазії й Південної Осетії, Придністров'я; вступу України та Грузії до НАТО; припинення підривної діяльності проти країн ЄС і НАТО, а також на Близькому Сході, в Африці, Латинській Америці і далі за відомим переліком. У Москві його вимушено приймуть. Багато проблем буде розв'язано, але не всі.

Однак таке рішення означатиме **черговий стратегічний програш Заходу. Він повторить свою попередню помилку, коли він щиро повірив обіцянкам Б. Єльцина побудувати миролюбну і демократичну Росію.** Що з цього вийшло сьогодні – бачать навіть найзапекліші «putinverstehen». Так

It is to be expected that the sovereignty of the territories will contribute to their economic growth, as today they are the economic colonies of Moscow. It will also be in line with the interests of the West.

As a result, from a challenge to the West Russia will turn into the circle of friendly states jointly counteracting the real threat that will objectively stem from Southeast Asia.

Some Russian and Western analysts paint **a third possible scenario,** which is that after Putin's departure, his successor(s) will offer Washington their surrender in exchange for retaining their privileges to plunder Russia and continue to export capital to the West, thus supporting the latter's economy and using the benefits for their own purposes.

Tactically, this approach really has certain advantages because everything will remain unchanged, and no serious effort will be needed to transform the Russian territory, establish contacts with new international actors, and solve the problem of nuclear disarmament in Russia. It is also a chance to 'rewind': to put an ultimatum to the new Moscow authorities on the return of Crimea and Donbas, Abkhazia and South Ossetia, and Transnistria; Ukraine and Georgia's accession to NATO; cessation of subversive activities against the EU and NATO countries as well as in the Middle East, Africa, Latin America and further down the well-known list. Moscow will be compelled to accept it. Many problems will be solved but not all.

However, such a decision will mean **another strategic loss for the West. It will repeat its previous mistake when it sincerely believed Boris Yeltsin's promises about building a peaceful and democratic Russia.**

само буде і цього разу. Росія за певний час повернеться до свого природного стану – тоталітаризму і агресивності. **Без тиску зовні ця держава всередині ніколи не зміниться.** Але всепереможний цинізм цілком може взяти гору.

Натомість політика «керованого розпаду» Росії попри її комплексність, багаторівневість завдань і складність реалізації зумовить глибокі і позитивні глобальні зміни, завдяки яким в осяжній перспективі Північну Атлантику і простори сучасної Росії можна буде перетворити на територію стабільності, безпеки й економічного зростання. **Саме за таких обставин настане час для втілення поки що абсолютно ілюзорної концепції «безпеки і розвитку від Ванкувера до Владивостока».** В іншому разі все знову повернеться на круги своя.

Аж ніяк не сумніваюся в тому, що **Росія припинить своє існування під тягарем внутрішніх проблем та навіть за умови продовження теперішнього малодієвого санкційного тиску. Це відбудеться протягом наступного нетривалого історичного проміжку часу.** Питання лише в ціні, яку цивілізований світ за це заплатить. Україна вже поклала на цей вівтар тисячі життів своїх громадян, мільйони скалічених доль, величезні економічні втрати. Колективний Захід може відкупитися тепер лише **кількома сотнями мільярдів доларів,** які в перспективі все одно **матиме можливість компенсувати економічними вигодами від взаємодії з новими постросійськими державами.**

Так, це виклик. І він потребує нового погляду на світоустрій, за який варто боротися. От тільки постає питання: чи здатен сьогодні колективний Захід зрозуміти, що така перспектива відповідає

Even the most ardent putinverstehers can see how that turned out. This time, it will be the same. In a while, Russia will return to its natural state – totalitarianism and aggression. **Without pressure from outside, this state will never change from inside.** But the all-conquering cynicism may well prevail.

Instead, the policy of Russia's 'managed disintegration', despite its complexity, multi-level tasks and difficult implementation, will lead to profound and positive global change that will turn the North Atlantic and modern Russia into an area of stability, security, and economic growth. **It is under such circumstances that the time will come to implement the so far completely illusory concept of 'security and development from Vancouver to Vladivostok'.** Otherwise, everything will go back to the way it was before.

I have no doubt that, **saddled with internal problems, Russia will cease to exist even if the current inefficient sanctions are maintained. This will happen over the next short period of time.** The only question is the price the civilised world will pay for it. Ukraine has already laid on this altar thousands of lives of its citizens, millions of crippled destinies, and huge economic losses. The collective West can now buy its way out **only with a few hundred billion dollars,** which in the long run **will be recouped through economic benefits of cooperation with the new post-Russian states.**

Yes, it is a challenge. And it requires a new vision of the world order that is worth fighting for. Only one question arises: Is the collective West able to understand that such a prospect is in its highest strategic interest and to act accordingly?

його вищим стратегічним інтересам, і діяти відповідно?

Настав час для нової політичної еліти Заходу, яка дивиться не собі під ноги, вовтузячись у боротьбі за перемогу на чергових виборах, а високо піднімає голову і зазирає за горизонт. А очолити її мають візіонери. Не багато, але хоч кілька! Інакше за політичну короткозорість і небажання ухвалювати стратегічні рішення доведеться дуже боляче і дорого платити.

Вибір завжди є. Як і відповідальність за нього…

The time has come for the new political elite in the West, which will not look down at its feet, struggling to win the next election, but will raise its head high and look beyond the horizon. It should be led by visionaries. Not many but at least a few! Otherwise, the cost of political short-sightedness and unwillingness to make strategic decisions will be painfully high.

There is always a choice – and responsibility for it...

1. *Яковенко И.* Конституция фашистского переворота и перспективы России // Каспаров.ru. 21 ноября 2020. URL: https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FB82E934D657

ЗМІСТ

TABLE OF CONTENTS

1. ВЛАДА ТА СУСПІЛЬСТВО	**7**	1. GOVERNMENT AND SOCIETY
2. У ПОШУКАХ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ АБО НОВІ (СТАРІ) «СКРЄПИ»	**13**	2. FINDING STATE IDEOLOGY, OR NEW (OLD) 'SPIRITUAL BONDS'
3. ВНУТРІШНІЙ КОЛОНІАЛІЗМ	**33**	3. INTERNAL COLONIALISM
4. ЕКОНОМІЧНА БЕЗВИХІДЬ	**49**	4. ECONOMIC IMPASSE
5. ГЛУХИЙ КУТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ	**59**	5. FOREIGN POLICY DEADLOCK
6. ЧИ МОЖЕ РОСІЯ СТАТИ ДЕМОКРАТІЄЮ?	**73**	6. CAN RUSSIA BECOME A DEMOCRACY?
7. ЩО ДАЛІ?	**87**	7. WHAT IS NEXT?

Бібліотека наукового щорічника
«Україна дипломатична»
випуск 21

Library of scientific year-book
Diplomatic Ukraine,
issue 21

ВОЛОДИМИР ОГРИЗКО

VOLODYMYR OHRYZKO

РОЗПАД РОСІЇ: загроза чи шанс?

THE DISINTEGRATION OF RUSSIA: Threat or Opportunity?

Видавець:
Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв

Publisher:
Directorate-General for Rendering Services to Diplomatic Missions

Відповідальна за випуск:
Інна Хоменська

Edition manager:
Inna Khomenska

Літературне редагування:
Мар'яна Бадах
Валентина Пасічна

Literary editing:
Mariana Badakh,
Valentyna Pasichna

Переклад англійською мовою:
Сілвестер Носенко

English translation:
Silvester Nosenko

Ілюстрація на обкладинці:
ukrpohliad.org

Cover picture:
ukrpohliad.org

Верстка:
Марина Боголій

Page layout
Maryna Boholii

GDIP

Підписано до друку 18. 11. 2021
Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Century Gothic. Ум. друк. аркушів 22. Обл.-видав. арк. 20,5
Наклад 500 прим.